

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

ČZN

Review for History and Ethnography

1937

LJUDSKA UNIVERZA V MARIBORU

VABILO
k

*proslavi 15-letnice obstoja
„Ljudske univerze“ v Mariboru*

ki se viši v sredo, dne 7. aprila ob 20. uri v njeni predavalnici

VZPORED:

1. Nastop dijaškega pevskega zbora tuk. klasične gimnazije
2. Petnajstletno delovanje „Ljudske univerze“ v Mariboru. Poroča njen i. č. predsednik ing. J. Kukovec
3. Zvestoba narodu in zemlji. Predava pisatelj g. F. Finžgar iz Ljubljane

Vaše blagorodje vliudno vabimo, da s svojo navzočnostjo počastite našo proslavo

5-6. dek., Ljudska Univerza

**STUDIJSKA KNJIVNICA
MARIBOR**

Odbor „Ljudske univerze“

dt 371

Dr.

DRUŽBA
VZGOJA
TEHNIKA
KMETIJSTVO
KULTURA

PROGRAM PREDAVANJ
LJUDSKE UNIVERZE
1956/57

dt 443

*Sveti Grob in praznični dvor
Otoka Maribor*

1

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 93
NOVA VRSTA 58

STR.
1-144

2022

Na naslovnici gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

15-letnica obstoja Ljudske univerze, Vabilo, (1937), DT V-6Mb, 371

Program predavanj Ljudske univerze 1956/57, Program, DT V-6Mb, 413

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.czn.si
www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Letnik 93 – Nova vrsta 58
1. zvezek 2022

Review for History and Ethnography

Year 93 – New Series 58
Volume 1, 2022

Maribor
2022

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)

ISSN 2712-3138 (splet/online)

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglencečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Red. prof. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Miha Šimac, *Spomini Visočnikovega Andreja: vojni ujetnik v Rusiji (1914–1918)* (Memoirs of Andrej Visočnik: prisoner of war in Russia (1914–1918)) 5
- Neža Hlebanja, *Organiziranost slovenskih izseljencev v Braziliji v kulturnih in narodno podpornih društvih* (Organisation of Slovene emigrants in Brazil in cultural and national beneficial associations) 44
- Matevž Hrzenjak, *Družbenopolitično delovanje duhovnika Antona Mrkuna* (The socio-political engagement of priest Anton Mrkun) ... 78
- Vladka Tucovič Sturman, »Ona pa je pela, morala je peti, peti in nič drugega.« *Ljudska pesem, ples in glasbila v prozi Antona Ingoliča* ("But she sang, she had to sing, sing and nothing else." Folk song, dance and musical instruments in Anton Ingolič's prose) 100

POROČILA IN OCENE – REPORTS AND REVIEWS

- Marjan Toš, *Usklajeno – umetnostna politika nacionalsocializma na Dunaju* 136
- Marjan Toš, *Laura Mohorko: Pripovedništvo Jožeta Kerenčiča* 138
- Marjan Toš, *Anton Vratuša, Sandi Volk: Trojno poslanstvo profesorja Urbana* 141

Spomini Visočnikovega Andreja: vojni ujetnik v Rusiji (1914–1918)

Miha Šimac*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Visočnik A., 94(100):355.257.7(470=163.6)"1914/1920"

Miha Šimac: Spomini Visočnikovega Andreja: vojni ujetnik v Rusiji (1914–1918). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 93=58(2022), 1, str. 5–43

V Pokrajinskem arhivu Maribor v fondu učitelja Andreja Visočnika (1889–1971) hranijo tudi njegove spominske zapiske o dogodkih, povezanih s prvo svetovno vojno. V njih je opisal prve dni mobilizacije leta 1914, svojo izkušnjo boja na vzhodni fronti in predvsem življenje v ruskem ujetništvu, v katerem je bil vse do leta 1920. Pričujoči prispevek širši javnosti prinaša zgodovino njegovega rodu in v transkriptu tudi njegove spominske zapise o njegovem doživljanju velike vojne.

Ključne besede: prva svetovna vojna, 26. domobranski pehotni polk, avstro-ogrška armada, Andrej Visočnik (1889–1971), Hoče, učitelj, rusko ujetništvo.

1.01 Original Scientific Article

UDC 929Visočnik A., 94(100):355.257.7(470=163.6)"1914/1920"

Miha Šimac: Memoirs of Andrej Visočnik: prisoner of war in Russia (1914–1918). Review for History and Ethnography, Maribor 93=58(2022), 1, pp. 5–43

The Regional Archives Maribor, in the collection of the teacher Andrej Visočnik (1889–1971), also preserves his memoirs about the events related to the First World War. In them, he described the first days of mobilisation in 1914, his experience of fighting on the Eastern Front and, above all, his life in Russian captivity in which he was held until 1920. This article brings to a wider public the history of his lineage and, in a transcript, his memoirs of his experience of the Great War.

Keywords: First World War, 26th Home Guard Infantry Regiment, Austro-Hungarian Army, Andrej Visočnik (1889–1971), Hoče, teacher, Russian captivity.

* Miha Šimac, doc. dr., Teološka fakulteta UL, Katedra za zgodovino Cerkve in patrologijo, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI-1001 Ljubljana, miha.simac@teof.uni-lj.si

UVOD

Mag. Jure Maček, arhivar v Pokrajinskem arhivu Maribor, je leta 2016 za objavo pripravil dnevniške zapiske pravnika Alojzija Trstenjaka (1887–1964), ki so izšli v knjigi z naslovom: *Spomini iz svetovne vojne 1914–1918*. Omenjeni zapisi, ki bralca popeljejo v čas velike vojne in spregovorijo o Trstenjakovem doživljanju fronte, ruskega ujetništva in razmer v jugoslovanski legiji, se hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor. Toda to niso edini spominski zapisi o teh časih. V tamkajšnjih fondih je bilo tako moč najti tudi zapiske hoškega domačina, učitelja Andreja Visočnika (1889–1971), ki se je kot mobiliziranec leta 1914 znašel na fronti v Galiciji. Visočnik je bil ranjen že v prvih spopadih in padel v rusko ujetništvo. Na 21 tipkanih straneh na papirju, ki razodeva, da so bili spomini napisani po drugi svetovni vojni, je moč spremljati Visočnikovo pot vojnega ujetnika v ruskem imperiju. V njih opisuje svoja doživetja, razmere v taboriščih, v katerih se je znašel, in stike z ruskim preprostim ljudstvom.

V spominih je opisal tudi, kako je ruska revolucija vplivala na življenje ljudi in ne nazadnje, kakšna je bila njegova pot domov. Čeprav gre za spominske zapise, pisane s časovno distanco in bi zato bilo mogoče marsikatero podrobnost postaviti pod vprašaj, se zdi, da so bili zapisi ponekod pisani na podlagi dnevniških notic, ki pa jih vsaj doslej ni bilo moč najti. Posamezne navedbe so namreč precej natančne, kar raziskovalca navaja k sklepanju o morebitnih dnevniških noticah.

Čeprav gre za spominske zapise, prelite na papir nekaj desetletij po koncu prve svetovne vojne, pa so se ti zdeli dovolj zanimivi, da se pripravijo za primerno objavo v tem prispevku. Poleg spominov je bilo mogoče v prispevek pritegniti še nekatero ohranjeno gradivo v omenjenem fondu, ki nekoliko bolj podrobno predstavi Visočnikov rod, ter vse to dopolniti še z raziskovanjem in odkritimi dokumenti v Vojnem arhivu na Dunaju. Pričujoči zapis, skupaj s podatki in posameznimi fotografijami, ki jih je prijazno priskrbel vnukinja Darja Tasič, tako dokaj podrobno predstavlja Andrejeve družinske korenine, usodo njegovega očeta in bratov, ki so se tudi znašli na frontnih črtah; na kratko predstavi tudi njegovo povojno usodo in usodo njegovega sina Božidarja.

VISOČNIKI POD HOŠKIM ZVONOM

V pražupnji Hoče rod Andreja Visočnika (1889–1971) biva že dolga stoletja. Podatki iz matičnih knjig dokazujejo njihovo prisotnost vsaj že od sredine 18. stoletja. Kakor je o tem poročal že Andrej v svojem spominskem zapisu, je bilo prvega njemu znanega gospodarja domače hiše iskati v Blažu Visočniku; iz matičnih knjig je razvidno, da so tu pred njim bivali že Tervisi. Nadaljnja

raziskovanja v matičnih knjigah razkrivajo, da je bil Blaž Visočnik rojen 2. februarja 1765, in sicer očetu Mateju in materi Mariji. V krstni knjigi o tedanjem hišnem naslovu piše: *Pohorje 2*; ob tem izvemo še, da so spadali pod gospostvo Purgg oziroma Burg (Maribor).¹

V vikariatu Sveti Lenart na Pohorju je bilo mogoče najti tudi zapis o poroki Blaža Visočnika in Marije vdove Terwis (!), do katere je prišlo 18. februarja 1789. Ženin je bil ob poroki star 21 let, nevesta pa 35 let. Za nevesto je navedeno samo, da je vdova po Andreju Terwisu.²

Po poroki z Marijo se je leta 1790 oglasil otroški jok. Blaž in Marija sta se 5. maja 1790 namreč razveselila prvega sina Janeza. Rojen je bil na naslovu Pohorje 50.³ Družinska idila pa očitno ni trajala dolgo. V mrliški matični knjigi se ob zapisih za leto 1805 najde tudi zapis o smrti Marije Visočnik, ki je umrla 2. novembra 1805 v starosti 52 let. V tem primeru vse kaže, da gre tu dejansko za prvo soprogo Blaža Visočnika. Če gre verjeti podatkom, to pomeni, da je bila rojena okoli leta 1753. Navedena je umrla na naslovu Pohorje 50.⁴

Pri naslovu je treba opozoriti še na to, da se ob poroki leta 1789 navaja naslov Pohorje 60, pozneje Pohorje 50. Najbrž pa gre pri tem za to, da se je Blaž Visočnik, ki je bil najverjetneje doma na naslovu Pohorje 60, priženil na domačijo prve žene – na Pohorje 50. Na naslovu Pohorje 60 se namreč pojavlja Matevž Visočnik, ki je bil skoraj gotovo Blažev brat, rojen 15. septembra 1768, očetu Mateju in materi Mariji. Ta se je najbrž poročil v Limbušu, in sicer je bil poročen s Kunigundo Mulej. Morda je Blaž po tem, ko je ostal vdovec, prav v Mulejevi hiši poiskal novo soprogo. Iz poročne matične knjige je namreč mogoče razbrati, da se je Blaž Visočnik 2. februarja 1807 poročil z Barbaro Mulej.⁵ V krstni knjigi se najdejo naslednji podatki o naraščaju:

- Anton, roj. 16. januarja 1807, Pohorje 50, nezakonski sin Barbare Mulej,⁶
- Elizabeta, roj. 5. novembra 1808, Pohorje 50, hči Blaža in Barbare,⁷
- Franz, roj. 14. januarja 1811, Pohorje 50, sin Blaža in Barbare,⁸
- Tomaž, roj. 4. decembra 1812, Pohorje 50, sin Blaža in Barbare,⁹
- Ana, roj. 20. maja 1815, Pohorje 50, hči Blaža in Barbare,¹⁰

¹ Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), Rojstna matična knjiga (RMK) Hoče 1748–1778, str. 144.

² NŠAM, PMK Sv. Lenart na Pohorju 1786–1817, str. 9.

³ NŠAM, RMK Sv. Lenart na Pohorju 1785–1817, str. 13.

⁴ NŠAM, MMK Sv. Lenart na Pohorju 1785–1817, str. 29.

⁵ NŠAM, PMK Sv. Lenart na Pohorju 1786–1817, str. 28.

⁶ NŠAM, RMK Sv. Lenart na Pohorju 1785–1817, str. 55.

⁷ Prav tam, str. 59.

⁸ Prav tam, str. 66.

⁹ Prav tam, str. 71.

¹⁰ Prav tam, str. 77.

- Terezija, roj. 11. oktobra 1817, Pohorje 50, hči Blaža in Barbare,¹¹
- Simon, roj. 9. oktobra 1819, Pohorje 50, sin Gašperja (sic!; *verjetno Blaža*) in Barbare Mulej,¹²
- **Lovrenc (Lorenz), 5. avgusta 1822, Pohorje 50, sin Blaža in Barbare,**¹³
- Jožefa, roj. 24. decembra 1824, Pohorje 50, hči Blaža in Barbare.¹⁴

Za Andrejev rod je seveda pomemben podatek o rojstvu Lovrenca, ki je luč sveta ugledal 5. avgusta 1822.¹⁵ Ta se je potem dne 29. januarja 1848 poročil z Marijo Meglič¹⁶ (*Metlisch*), hčerko očeta Franca in matere Marije, roj. Kovačič.¹⁷ Tako se jima je 12. decembra 1849 v Pivoli rodil Janez Visočnik. Dne 7. marca 1852 se je rodil sin Jožef, ki pa je bil že rojen na hišni številki Pohorje 53.¹⁸ Nadalje pa so bili v družini rojeni še:

- **Lovrenc, roj. 7. avgusta 1853 na naslovu Pohorje 53, župnija Hoče,**¹⁹
- Uršula, roj. 17. oktobra 1855, Pohorje 53,²⁰
- Maria, roj. 7. junija 1859, Pohorje 45,²¹
- Jurij (Georg), roj. 2. aprila 1861, Pohorje 45,²²
- Barbara, roj. 30. novembra 1862, Pohorje 45,²³
- Matevž (Matthäus), roj. 5. septembra 1864, Pohorje 45,²⁴
- Elizabeta, roj. 5. novembra 1866, Pohorje 45.²⁵

Morda je bil rojen še kakšen otrok, toda za sedaj je moč razpolagati le s temi podatki, kjer pa sta za rod zanimiva predvsem omenjena Lovrenc in Janez.

Fanta sta rasla in prišla je doba, ko »cesar da pol hleba in kar je treba«. Vojaško služenje je bilo v do sedaj pregledanih dokumentih moč najti le za mlajšega Lovrenca. Po vojaškem opisu posnamemo, da je bil rjavih las, sivih oči, ovalnega obraza; govoril je nemško in slovensko. Kot poklic so vojaški

¹¹ Prav tam, str. 84.

¹² NŠAM, RMK Hoče 1818–1828, str. 69.

¹³ Prav tam, str. 75.

¹⁴ Prav tam, str. 78. Zanimivo je še, da se pri navedbi matere Barbare njen dekliški priimek včasih navaja tudi kot Rebernik (sic!) in ne Mulej.

¹⁵ NŠAM, RMK Hoče 1818–1828, str. 75.

¹⁶ V podatku na lističu piše, da je Marija umrla leta 1874, stara 44 let. Prim. PAM – 1665, Družina Visočnik.

¹⁷ NŠAM, PMK Hoče 1837–1853, str. 95, zap. št. 1.

¹⁸ NŠAM, RMK Hoče 1847–1869, str. 60.

¹⁹ Prav tam, str. 75.

²⁰ Prav tam, str. 104. Umrla 19. 9. 1857.

²¹ Prav tam, str. 143.

²² Prav tam, str. 165.

²³ Prav tam, str. 184.

²⁴ Prav tam, str. 210.

²⁵ Prav tam, str. 241.

pisarji zapisali, da je bil Lovrenc *Bedienter*. V vojsko je bil potrjen na naboru leta 1875 in vojaški rok je začel služiti s 1. oktobrom t. l. pri mariborskem 47. pehotnem polku. Sprva je služil kot rekrut, potem je postal vojak infanterist in bil leta 1876 premeščen na Dunaj. Očitno je pri tem šlo za superarbitracijo, kakor je mogoče razbrati na naslednji strani – datirano z dnem 6. junija 1876. Služil je torej cesarju v vojaški suknji res le krajši čas.²⁶

DRUŽINA JANEZA ST. VIŠOČNIKA

Starejši brat Janez je 11. februarja 1877 pred oltar popeljal Terezijo, hčerko Tomaža Visočnika in Marije, roj. Kramberger. Zakonca sta dobila spregled sorodstva v drugi stopnji, kar pomeni, da sta imela skupne stare starše.²⁷ Janezu in Tereziji so se v zakonu rodili naslednji otroci:

- Franc (Fransiscus Ser.), roj. 10. septembra 1878, umrl 25. marca 1968 v Spodnjih Hočah,²⁸
- Mihael, roj. 23. septembra 1880, umrl 1951 v Mariboru,²⁹
- Marija, roj. 28. novembra 1882, umrla še istega dne,³⁰
- **Janez**, roj. 9. decembra 1883,³¹
- Marija, roj. 2. julija 1887,³²
- **Andrej** – roj. 4. oktobra 1889, umrl 12. januarja 1971 v Mariboru,³³
- Pavla, roj. 10. decembra 1895,³⁴
- Alojzija, roj. 12. maja 1903.³⁵

Družina je kmetovala in se preživljala po svojih zmožnostih, otroci pa so postajali vsak dan večji. Starši so želeli, da bi se nekateri otroci izučili primerne poklica, zato so jih poslali v šole. Tako so Andreja poslali v mesto.

²⁶ Österreichische Staatsarchiv (ÖSTA)/Kriegsarchiv (KA), Grundbuchblätter (GBBL), Steiermark (Stmk), Alte Reihe, karton 4463.

²⁷ NŠAM, PMK Hoče, 1872–1890, str. 70, zap. št. 11. – Za opozorilo in pomoč pri vseh preverkah se iskreno zahvaljujem mag. Lilijani Urlep iz Nadškofijskega arhiva Maribor.

²⁸ NŠAM, RMK Hoče 1870–1888, str. 162, zap. št. 85.

²⁹ Prav tam, str. 202, zap. št. 97.

³⁰ Prav tam, str. 247, zap. št. 128.

³¹ Prav tam, str. 271, zap. št. 138. Kot zanimivost velja izpostaviti, da je na nagrobniku najbrž prišlo do pomote pri navedbi datuma rojstva: 12. 12.

³² Prav tam, str. 331, zap. št. 79.

³³ NŠAM, RMK Hoče 1889–1904, str. 21, zap. št. 126.

³⁴ NŠAM, RMK Hoče 1889–1904, str. 166, zap. št. 118.

³⁵ Prav tam, str. 337, zap. št. 45.

Stopil je v pripravnico in pozneje na mariborsko učiteljsiše.³⁶ Sam je o tem času svojega šolanja med drugim zapisal: »Tam pa so nam tedaj vbijali v glave učenost v takrat zveličavni nemščini, s katero pa se dolgo nisem mogel zadosti seznaniti. Težko je bilo priti v naših časih do poklica in kruha. /.../«³⁷ Trdne volje jim očitno ni manjkalo in tako je tudi Andrej zaključil šolanje leta 1912 z zrelostnim izpitom. Temu pa je potem sledila vojaška suknja. Vojni arhiv hrani njegov temeljni vojaški matični list v takšnem obsegu, kakršnega bi si želeli pridobiti tudi za Janeza. Iz dokumenta razberemo še nekaj več podatkov o njegovi izobrazbi, osebni opis, znanje jezikov in tudi o njegovi dejanski vojaški službi. Na kratko je moč zapisati naslednje: Andrej Visočnik, učitelj po poklicu, je bil 4. oktobra 1912 asentiran kot enoletni prostovoljec, v aktivno vojaško službo pa je vstopil 10. oktobra t. l., in sicer je bil v 2. stotniji 26. domobranskega pehotnega polka. Personalni opis med drugim pove, da je meril 166 cm in bil svetlih las. Nadaljnje spremembe, napredovanja v vojski so zabeležene na hrbtni strani dokumenta. Tako so denimo zapisali o njem, da je bil na koncu povišan v desetnika (*Gefreiter*), in sicer očitno tik pred odhodom na fronto – 3. avgusta 1914.³⁸

Slika 1: Andrej Visočnik v cesarski uniformi (hrani rodbina Visočnik)

³⁶ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) – 1665, Družina Visočnik, Andrej Visočnik, Življenjepis.

³⁷ Ibid., Andrej Visočnik, Iz življenja v Rusiji – Predgovor.

³⁸ ÖSTA/KA, GBL Stmk 1891, Karton 4943, Visočnik Andreas.

VISOČNIKI V JEKU PRVE SVETOVNE VOJNE

Mirno bi tekle življenjske poti, če ne bi leta 1914 prišlo do usodnih dogodkov v Sarajevu, kar je ob koncu meseca julija 1914 pripeljalo do mobilizacije in vojnih napovedi. Prav to obdobje so nemški nacionalni krogi porabili za obračunavanje z zavednimi Slovenci na Štajerskem in Koroškem. Tako imenovani vojni absolutizem je prišel vse bolj v veljavo in vojaška sodišča so obravnavala tudi civilne prekrške.

PREGANJANJA SLOVENCEV NA ŠTAJERSKEM

Ovaditi kogarkoli v teh prvih tednih vojne pa ni predstavljalo kakšne večje ovire, kakor je v svojih spominih zapisal duhovnik Janez (Januš) Golec (1888–1965).³⁹ Dovolj je bilo že, da so nekomu očitali, da je srbofil in orožništvo ga je odpeljalo v pripor. Pri tem so se nemški krogi lotili zlasti učiteljstva, katoliških duhovnikov in narodno zavednih Slovencev vseh stanov. Posledica tega so bili, zlasti na Koroškem in Štajerskem, polni preiskovalni zapori. Zaradi obtožbe srbofilije je bil v zapor odpeljan tudi Janez Visočnik, po domače Anc. Seveda se ob tem takoj postavi vprašanje – kateri Janez? Odgovor poda kar Andrejev zapis: »Iz mesta in okolice je bilo slišati in videti gonje ljudi – osumljenih kot »p. v.« [politisch verdächtig], t. j. političnih osumljencev – v zapore. Predvsem je trpela duhovščina, zavedno učiteljstvo in nameščenstvo. Zavarovan pa ni bil noben Slovenec. Saj so celo vtaknili med vojno v graške zapore mojega 65-letnega očeta – pohorskega kmeta – medtem ko smo bili štirje sinovi na bojiščih.«⁴⁰

Da je šlo dejansko za Janeza starejšega, potrjuje tudi zapis v knjigi *Kein Burgfrieden: der deutsch-slowenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1918* avstrijskega zgodovinarja Martina Molla, ki se je posebej posvetil vprašanju preganjanj v teh prvih vojnih tednih. V omenjeni knjigi tako omenja prav Janeza Visočnika, 64 let starega zemljiškega posestnika, ki je bil odpeljan v zapore dne 30. avgusta 1914, »da er bei einem "politischen Gespräch" eine Woche davor--vermutlich handelte es sich um ein Wirtshauspalaver--"die Handlungen der bisher verhafteten serbophilen Personen zu entschuldigen versucht" hatte. Stellte schon dieses Beharren auf der Unschuldsvermutung keine strafbare Handlung dar, so ließen die Gendarmen jeglichen rechtlichen Rahmen endgültig hinter sich, wenn sich VISOČNIKS Bemerkung "Es wird sich die Gerechtigkeit schon zeigen" als "versteckte Drohung" qualifizierten! Die StA

³⁹ Prim. NŠAM, Zapuščine duhovnikov, Golec Januš, Spomini, šk. 1, str. 618.

⁴⁰ PAM – 1665, Družina Visočnik, Andrej Visočnik, Iz življenja v Rusiji, str. 1.

Marburg legte die Anzeige sofort zurück.« Ta drobna opazka je bila torej dovolj, da je bil Janez st. v zaporih približno od 10 do 12 dni, kakor je mogoče razbrati iz opombe.⁴¹ Podrobneje pa o postopku proti Janezu st. pričujejo prav sodni akti, ki jih hranijo v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. Pri tem je potrebno opozoriti, da so navedene signature v Mollovi knjigi napačne oziroma so se od takrat že spremenile.⁴²

O izpustitvi Janeza Visočnika in drugih priprtih oseb je poročalo časopisje: »Iz preiskovalnega zapora so bili nadalje izpuščeni: Marko Kranjc, kaplan v Ribnici; Ivan Bosina, kaplan v Sladki Gori; Anton Raušl, župnik v Cirkovcah; Vid Janžekovič, župnik v Svecini; Peter Žirovnik, kaplan v Št. Vidu niže Ptuja; I. Krištof, delavec v Mariboru; Franc Korošec, trgovec v Gornji Radgoni; Anton Zemljič, posestnikov sin v Črešnjevcih; slikar Vrečko, čevljar Pristernik, trgovec M. Ojcinger, krojač J. Ojcinger, trg. pom. R. Železnik, jurist Alojz Goričan, vsi iz Slovenske Bistrice; Jožef Gselman, gostilničar v Hočah; Janez Visočnik, p. d. Anc, posestnik v Hočah; Anton Črnko, posestnik v Lembahu; Ivan Holy, brivec v Brežicah.«⁴³

SINOVI V VOJAŠKI SLUŽBI

Kaj pa sinovi, ki so bili vpoklicani v vojaško službo? Iz Andrejevega zapisa je mogoče razbrati, da so bili takrat vsi štirje bratje vpoklicani v vojaško službo. V Vojnem arhivu na Dunaju pa se je doslej našlo le nekaj drobnih notic oziroma le sporadični zapisi o bratih.

Visočnik Janez ml.

O Janezu ml. je iz ohranjenih vojaških lističev mogoče izvedeti, da je bil dne 23. marca 1915 dodeljen IV. bataljonu 47. mariborskega pehotnega polka. Z njim je odšel na bojišče, zdi pa se, da je bil pozneje premeščen oziroma

⁴¹ Doslovno piše v opombi: 179 PAM, St 1315/14. Visocnik dürfte zwischen 10 und 14 Tagen inhaftiert gewesen sein. V: Martin Moll, *Kein Kein Burgfrieden: der deutsch-slowenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1918*, Innsbruck; Wien; Bozen: StudienVerlag, 2007, str. 287. Zanimivo je, da je nekatere od naštetih – tako denimo gostilničarja Gselmana – moč najti tudi v poročilu vladne komisije za Štajersko. Prim. Janko Pleterski, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije*. V: Viri 1, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana, 1980, str. 40–41. – Visočnika tu ni zaslediti.

⁴² Prim. PAM, Državno tožilstvo Maribor, SI_PAM/0646, arhivska škatla 248, st. 1315/14.

⁴³ Slovenski gospodar, 24. 9. 1914.

dodeljen kakšni drugi enoti. Zakaj bi veljalo tako sklepati? V dokumentu namreč piše, da je bil zajet v Bukovini dne 15. oktobra 1916, tedaj pa 47. pehotni polk že ni bil več na tem, pač pa na soškem bojišču. Podatek o enoti, kakor tudi o tem, v katerem taborišču je bil sprva nameščen, bi bilo mogoče dobiti v Vojnem arhivu na Dunaju. Žal podatka o Janezu Visočniku ml. v nobenem kartonu od treh različnih podserij fonda v dotičnem arhivu za zdaj ni bilo moč najti. Nekaj več o njegovi usodi⁴⁴ izvemo le iz personalnega dokumenta, in sicer, da se je vrnil iz ujetništva že dne 25. marca 1918. Na dokumentu je zabeležena še »sodba« vojaške rehabilitacijske komisije, ki je zasliševala vračajoče se vojne ujetnike iz Rusije. V njegovem primeru so očitno presodili, da ni bil dezerter oziroma se ni predal Rusom v sumljivih okoliščinah, zato je dobil status »*gerechtfertigt erkannt*« – posledično pa še »ekspresno vozovnico« do 106. polka poljskega topništva v Mariboru.⁴⁵

Visočnik Mihael

Delček podatkov o Mihaelovi vojaški službi je moč izvedeti iz pridobljenih dokumentov o njegovih odlikovanjih; temeljnega matičnega vojaškega lista zanj pa do sedaj še ni bilo moč najti. Iz zapisa izvemo, da je bil Mihael takrat že narednik (*Feldwebel*) in je sodil k 47. pehotnemu polku. Iz dokumenta je moč razbrati, da je bil aktivni vojak že v mirnem času (*»durch 14 Jahre unterbrochen in aktiver Dienstleistung stehende Feldwebel«*) in je sprva služil v Zagrebu, kjer pa, kakor piše, niso vedeli, kam bi ga poslali. Pozneje, od 20. oktobra 1914 dalje, pa je služboval na bojnem polju, in sicer pri vojaškem sodišču, ki je delovalo v sestavi – kakor so jo imenovali takrat – kombinirane divizije Goiginger. Omenjena divizija je bila od 24. oktobra 1914 pri XVI. korpusu v sestavi 6. armade, ki je delovala na balkanskem oziroma srbskem bojišču, takrat še pod poveljstvom generala topništva Oskarja Potioreka (1853–1933). V februarju 1915 so divizijo preimenovali v 57. pehotno divizijo in je bila na začetku maja premeščena na jugozahodno fronto proti Italiji ter je sodila v sestavi 5. soške armade. Sprva je pokrivala njen tretji odsek, vendar tu ni bila dolgo. Že 9. septembra so divizijo spet premestili in jo poslali na balkansko bojišče, v sestavi VIII. korpusa. Korpus je ostal na srbskem bojišču do februarja 1916, ko so ga poslali k 11. armadi, ki je branila področje v Tirolah.

⁴⁴ Obstaja morda še dodatna možnost – za čas druge svetovne vojne so namreč nemške oblasti te podatke o vojaški službi preverjale in na novo urejale. Ta poseben fond, ki je tudi v Vojnem arhivu, je doslej le deloma popisano in do črke V še niso prišli.

⁴⁵ ÖSTA/KA, GBBL, Stmk, 1883, Karton 4828, Visočnik Johann.

Slika 2: Mihael Visočnik v vojaški suknji (hrani rodbina Visočnik)

Vseh teh premestitev je bil deležen tudi Mihael Visočnik v svoji 17-mesečni vojaški službi. Kakšno delo pa je opravljal? V resnici je bil takrat, kakor pišejo, vodja pisarne (*Kanzleileiter*) in pisar, ki je vse svoje naloge vzorno opravljal. Zato so ga marca 1916 predstojniki predlagali za odlikovanje, in sicer je bilo v predlogu predlagano, naj se mu podeli srebrni zaslužni križec s krono na traku hrabrostne svetinje. Omenjeno odlikovanje je tudi prejel.⁴⁶ Poleg tega je prejel še bronasto medaljo za hrabrost.⁴⁷ V uradnem listu cesarske skupne vojske pa lahko preberemo, da je bil 20. aprila 1918 narednik Mihael Visočnik, pripadnik 47. pehotnega polka imenovan za: »*Militär-erischtskanzleiakzessisten*«. ⁴⁸ Za pripravnika oziroma nižjega pisarja pri pisarni vojaškega sodišča torej.

Resnično je bilo njegovo življenje tudi po vojni povezano prav s sodiščem. Vstopil je namreč v službo pri okrožnem sodišču v Mariboru. Leta 1921 so ga ocenili: »zelo marljiv, jako vesten«, obvladal pa je nemški in slovenski jezik,

⁴⁶ ÖSTA/KA, Belohnungsakten des Weltkrieges 1914–1918, Offiziersbelohnungs-anträge Südwest (SW), Nr. 13.398 (Karton 21).

⁴⁷ ÖSTA/KA, Belohnungsakten des Weltkrieges 1914–1918, Mannschaftsbelohnungs-anträge (MBA), Nr. 1,476.846 (Karton 1288).

⁴⁸ *Schematismus für das k. u. k. Heer 1918*, str. 3224.

kakor še piše v oceni. Podobnih ocen je bil deležen tudi v prihodnjih letih.⁴⁹ Zato ni nič čudnega, da je v svoji službi napredoval. Časopis *Jutro* je 30. julija 1930 poročal, da je z odlokom ministrstva pravde napredoval v 3. skupino II. kategorije pisarniških oficijalov tudi Mihael Visočnik.⁵⁰ Pri sodišču je deloval vse do upokojitve ob koncu leta 1939. Mariborski večernik *Jutra* je 6. novembra 1939 namreč poročal: »Upokojen je Mihael Visočnik, višji pisarniški oficial pri okrajnem sodišču v Mariboru.«⁵¹ V njegovi letni oceni za leto 1939 pa piše, da je bil upokojen in razrešen šele s koncem novembra tega leta.⁵² Zanimivo je, da se je nanj spomnil kraljevi dvor v začetku leta 1940, ko je bil Mihael Visočnik odlikovan »z redom sv. Save 5. stopnje«.⁵³ Čas druge svetovne vojne je preživel na svojem posestvu, in sicer na naslovu Ptujška cesta 70, Tezno pri Mariboru. Po koncu vojne je prijavil državnim oblastem vojno škodo in v poročilu zapisal, da je bila zaradi zračnih napadov poškodovana njegova hiša (streha!), poškodbe so bile tudi na oknih in na gospodarskem poslopju. K temu pa je dodal še »poškodbe« na zemljišču in navedel, da so bili »3 bombni lijaki na njivi.«⁵⁴

Visočnik Franc

Če je o Mihaelovi vojaški službi precej znanega, se veliko manj ve o službovanju Franca Visočnika. Pravzaprav gre le za drobec iz ohranjenega lističa, ki ga je bilo bolj po sreči in ob iskanju drugih informacij moč najti v Vojnem arhivu. Na porumenelem lističu se tako razbere, da je bil Franc Visočnik prezentiran v vojaško službo 16. avgusta 1915 in dodeljen k IV. nadomestni stotnji. Ob tej priložnosti je prejel tudi 6 kron. Iz zapisa je mogoče razbrati, da je dobil tudi dopust (*beurlaubt*), in sicer 11. junija 1916. Od odlikovanj pa je prejel Karlov četni križec. Podatkov, kje in kdaj je bil na bojišču, pa v odkritem dokumentu žal ni najti.⁵⁵

⁴⁹ PAM/0645 Okrožno sodišče Maribor, spis Visočnik, Miha (višji pisarniški oficial, Maribor): personalni spis Okrožnega sodišča Maribor 1920–1939, šk. 6.

⁵⁰ Prim. *Jutro*, 30. 7. 1930, str. 4.

⁵¹ Mariborski večernik *Jutra*, 6. 11. 1939, str. 4.

⁵² PAM/0645 Okrožno sodišče Maribor, spis Visočnik, Miha (višji pisarniški oficial, Maribor): personalni spis Okrožnega sodišča Maribor 1920–1939, šk. 6.

⁵³ *Slovenec*, 4. 2. 1940, str. 2.

⁵⁴ PAM/0446/21926 Visočnik Mihael, Ptujška 70, Maribor: prijava vojne škode pri Okrajni komisiji za vojno škodo Maribor, 1945–1946.

⁵⁵ ÖSTA/KA, GBBL Stmk 1874, Karton 4726, Visočnik Franz.

Visočnik Andrej

Podatki o vojaški službi Franca in Janeza v veliki vojni so iz doslej znanih vojaških dokumentov tako precej skopi, zato pa je bilo o usodi Andreja Visočnika moč odkriti nekaj več. Že ob prvih spopadih v Galiciji se je namreč znašel v ruskem ujetništvu. Podatke o njem in še o nekaterih osebah z istim priimkom se je našlo v dotičnem kartonu vojnih ujetnikov⁵⁶:

- a) **Visočnik Andreas, geb. 1891, Pachern, Marburg, Steiermark (verw.).** Iz dokumenta razberemo, da se je kot ranjenec v vojaškem ujetništvu znašel že 28. avgusta 1914.

K tej omembi bi veljalo dodati tudi pismo, ki so ga takrat objavili slovenski časopisi: »Ranjen slovenski učitelj v ruskem ujetništvu. Ranjeni slovenski učitelj na Remšniku, Andrej Visočnik, ki se nahaja sedaj v ruskem ujetništvu, piše svojemu tovarišu sledeče: Dragi tovariš! Dolgo je že, od kar mi ni bilo mogoče pisati domačim, a še dalje, od kar sem od domačih sprejel zadnje pismo, a vendar sem med vami v lepi, hriboviti ljubi Štajerski vsak trenotek. Daleč sem od vas, daleč v tujem svetu in o sedanjem boju ne vem ničesar, kajti ranjen sem in ujet, in sicer še daleč naprej od Moskve, kjer sem ležal 2 tedna. Ranjen sem bil dne 9. septembra v desna prsa v nogo [sic!]. S srčnimi pozdravi, tvoj Andrej Visočnik.«⁵⁷

Zanimivo je torej, da se podatki v pismu ne ujemajo s podatki, ki jih je moč najti v arhivskih dokumentih. Najverjetneje torej Visočnik ni bil ranjen v prvem spopadu pri Zukowu⁵⁸ dne 26. avgusta 1914, kakor so zapisali na ujetniškem kartončku, ki ga najdemo v Vojnem arhivu.⁵⁹ Na drugem mestu pa Visočnik celo sam piše o teh dogodkih drugače, kot je moč zaslediti v časopisu ali v dunajskih arhivih: »Dne 10. IX. 1914 bil ranjen, kot ranjenec obležal na bojišču do 13. IX. – tedaj pa zapadel v rusko ujetništvo.«⁶⁰

O teh svojih doživetjih v vojaški suknji je v času po drugi svetovni vojni zapisal spomine in jih tako ohranil tudi za vse, ki jih podrobneje zanima to obdobje zgodovine. V njih opisuje svoja doživetja od odhoda iz Maribora do prvih bojev v Galiciji, ko je bil ranjen. Opiše oskrbo ranjencev in kako so jih prevzeli Rusi, ko so se morale avstrijske čete umakniti. Potem pa je opisal tisto znano vojakovo zgodbo, ki so je bili deležni mnogi in je bila sestavljena

⁵⁶ ÖSTA/KA, Kriegsverluste (VL), Kriegsgefangenenkarteien (KgFK), Russland, Reihe 1, Karton 296 (Vincze J.).

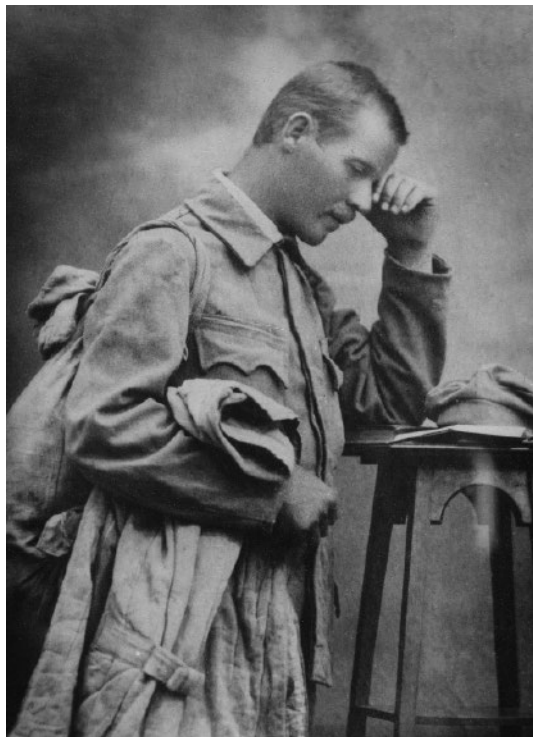
⁵⁷ Slovenski gospodar, 29. 10. 1914, str. 5.

⁵⁸ Danes Zhukiv, kraj v Ukrajini, leži ob reki Zolota Lypa.

⁵⁹ Prim. ÖSTA/KA, VL, KgFK, Russland, Reihe 1, Karton 296 (Vincze J.).

⁶⁰ Arhiv Republike Slovenije, AS 231 Prosvetno ministrstvo – personala, škatla 49, Visočnik Andrej.

iz več etap: bolnišnica – ozdravitev – taborišče – vlak – novo taborišče – ... Po vojni se je Visočnik vrnil v domovino šele avgusta leta 1920.⁶¹ Domači so že mislili, da je umrl. On pa tudi ni vedel, kaj se je dogodilo doma: *»In tudi jaz nisem vedel, da sta mi leta 1918 po španski gripi nenadoma umrla oče in starejša sestra.«*⁶² V resnici je njegov oče, stari Anc, umrl dne 19. decembra 1918,⁶³ v istem času pa je za posledicami španske gripe umrla tudi njegova sestra Marija, rojena 2. julija 1887.⁶⁴

Slika 3: Andrej Visočnik ob vrnitvi 1920. Janez J. Švajncar je takole opisal njegovo opravo: *»ima rusko furažko in kot je videti, je tudi nahrbtnik ruski. Tudi suknjič, ki ga drži v rokah, je najverjetneje prešita ruska zimska suknja«* (vir: Darja Tasič).

Po vrnitvi v domovino se je Andrej znova znašel za katedrom, in sicer je od 10. septembra 1920 poučeval v Vuhredu, kjer je deloval vse do septembra 1922, ko je bil premeščen k Sv. Ožbaltu ob Dravi. V tem času je vse bolj mislil

⁶¹ Arhiv Republike Slovenije, AS 231 Prosvetno ministrstvo – personala, škatla 49, Visočnik Andrej.

⁶² PAM – 1665, Družina Visočnik, Andrej Visočnik, Iz življenja v Rusiji, str. 21.

⁶³ NŠAM, Prepis MMK Hoče za leto 1918, zap. št. 138.

⁶⁴ Prav tam, zap. št. 137.

na družino in tako se je dne 4. novembra 1923 poročil z Ljudmilo, roj. Lebe. V družini se jima je rodilo pet otrok: Ljudmila (1924), Božidar (1925), Dušan (1927), Danica (1929) in Vera (1935).

Slika 4: Nagrobni spomenik na hoškem pokopališču (vir: Darja Tasič)

Kot učitelj je torej deloval pri Sv. Ožbaltu ob Dravi, pozneje pa je služboval še v Pamečah, v Slivnici, kratek čas v Reki in na Teznem.⁶⁵ Zanimivo je, da je očetovo vojaško usodo delil tudi njegov sin Božidar. V času druge svetovne vojne je bil mobiliziran v nemško vojsko in poslan na fronto v Karpate.⁶⁶ Žal pa je na fronti padel. Če gre verjeti poročilu njegovih nadrejenih, je padel 15. avgusta 1944. Kot vzrok smrti so zapisali, da je Božidarja ustrelil nemški

⁶⁵ Arhiv Republike Slovenije, AS 231 Prosvetno ministrstvo – personala, škatla 49, Visočnik Andrej.

⁶⁶ Karpati – gorovje v Srednji in vzhodni Evropi, ki se razteza od Češke preko Slovaške, Poljske, Madžarske in Ukrajine do Romunije in Srbije na jugu. Najvišji vrh je Gerlachovský štít (2654,4 m).

stražar, ko se trikrat ni odzval na njegov poziv. Poročilo o tem dogodku so poslali njegovemu očetu in zapisali tudi, kje leži sinov grob.⁶⁷ Na podlagi zapisa vojaške poštne številke bi morda lahko sklepali, da je Božidar Visočnik takrat služil pri 94. bataljonu gorskih lovcev, ki so bili takrat v sestavu nemške 4. gorske divizije.⁶⁸ Žal dodatnih informacij o njem doslej (še) ni bilo moč najti.

Andrej Visočnik je kljub tej tragični novici preživel vojno viхро. Po vojni se je očitno lotil pisanja svojih pričujočih spominov. Umrli je 12. januarja 1971.⁶⁹

BESEDA O BESEDILU

Transkripcija Visočnikovega besedila poskuša biti čim bližja originalu, vseeno pa se tu in tam ni bilo mogoče izogniti manjšim lektorskim posegom, popravkom zatipkanih besed in dopolnilom. Tako so posamezne kratice, skupaj s popravki, zapisane v oglatih oklepajih, pojasnila (zlasti o posameznih krajih) pa podana v opombah pod črto. V oglatih oklepajih so ohranjene tudi že označene strani besedila, kakor jih najdemo v originalnem zapisu. Večina pojasnil v poševnicah oziroma prevodov ruskih izrazov je zapisana že v originalnem besedilu.

Visočnikovi spomini so v osnovi razdeljeni na dva pomembnejša dela: a) prvi del vključuje opis dogodkov na fronti in v ruskem vojnem ujetništvu, b) pozneje pa je temu dodal še dostavek, v katerem se dotakne zgodovine, politične ureditve in tedanjih novodobnih razmer v novi domovini po koncu druge svetovne vojne. Slednji torej, tudi po mnenju nekaterih ekspertov, tako ne sodi v to predstavitev življenja vojaka v prvi svetovni vojni in ga zato tu ni. Kljub temu pa Visočnikova pripoved, zgodba pripadnika 26. domobranskega pehotnega polka, ki je doživel izkustvo fronte in vojnega ujetništva, predstavlja dragocen zapis usode malega človeka v veliki vojni.

⁶⁷ Pokopan je bil 1,2 km jugozahodno od križišča potoka Czepetow in Znka, nedaleč od vasi Jamna v zahodni Ukrajini. Poročilo o njegovi vojaški usodi glej: PAM – 1665, Družina Visočnik.

⁶⁸ Za te podatke se zahvaljujem prijatelju, zgodovinarju Klemenu Lužarju.

⁶⁹ NŠAM, RMK Hoče 1889–1904, str. 21, zap. št. 126.

PREDGOVOR

Na poti svojega življenja sem pač imel tudi jaz srečo v nesreči.

Težko in trdo mi je šlo v mladosti. Danes [doma!] sem bil visoko na Pohorju, ker so mi bili starši kmetje s sedmero otroki. Želeli so, da bi se bil kaj več učil in poslali so me v šolo v mesto. Tam pa so nam tedaj vbijali v glave učenost v takrat zveličavni nemščini, s katero pa se dolgo nisem mogel zadosti seznaniti. Težko je bilo priti v naših časih do poklica in kruha. Nasprotno je danes, povsod je danes človek, posebno pa še mladina, vabljen in dobrodošla k sodelovanju. Seveda pa ji je treba nekaj znati in razumeti.

Vse večjega potrpljenja je bilo potrebno nekdam, a z vztrajnostjo sem prebil mnogo, mnogo težav. Brezdelnega pohajanja nisem poznal. Ravno ta resnost življenja mi je prišla prav ob času prve svetovne vojne ... od leta 1914 do 1918 in še dalje.

S tem sestavkom nameravam opisati na kratko svojo življenjsko pot

I. vojaka

II. ranjenca

III. vojnega ujetnika v Rusiji – in to kakor je bilo.

To se mi dozdeva danes, ko smo s pomočjo in s sodelovanjem naših – že nekdanjih zaščitnikov, t. j. vzhodnih bratov, ostali na svoji zemlji, ko so nam z narodno osvoboditvijo stopili bliže in nam odprli pot na daljnji vzhod – ne le vredno, temveč tem priporočljiveje, da to pot razkrijem – posebno mladini in četudi po skoraj pol stoletja.

*Kakor sin, ki se ni vrnil, ko German ga je pobil –
kakor žena, ki vse zapustila, kar s skrbjo sva tu združila –
tako bi tudi jaz rad svetu spet 'zročil,
kar mi svet je dodelil –
in četudi marsikdo še težje poti tiho je prebil.*

[I.]

Odslužil sem svojo obvezno vojaško službo od oktobra 1912 do oktobra 1913. Pred odhodom v svoje poklicne službe so nam vsem in še vsakemu posebej naglasili, da ostanemo vojaki in da se nam je v primeru morebitne mobilizacije takoj vrniti k svoji edinici. Razšli smo se v svoje službe, jaz v Remšenik v učiteljsko službo. Na mobilizacijo si pa v takratni dolgi mirni dobi nismo mislili. Toda po vidovdanskem strelu, 28.6.1914, smo se pa ob splošni mobilizaciji, 27.7.1914, res zopet znašli in v vse večjem in večjem številu.

Prispel sem z večernim vlakom v Maribor. Povsod naval in gruče ljudi, posebno vojnih obveznikov. Skrbno so pa bile na delu tudi straže, ki so pridno lovile ljudi, če jih je bilo kje večje število in se je izmed njih zaslišala glasnejša slovenska beseda ali pesem. Slutiti ni bilo dobrega. Sledečega jutra sem se ob 5. uri poslavljaj od svojih staršev na Pohorju, ob 10. uri pa že med sto in sto drugimi prejemal vojno opravo v vojašnici v Melju. Seveda nam je postala vojašnica pretesna in so nas nastanili po zasebnih neuporabljenih stanovanjih v mestu.

Z odhodom na meje – braniti mačehovsko domovino Avstro-Ogersko [Ogrsko] – pa se nam vkljub strogemu mobilizacijskemu povelju ni preveč mudilo. Z vajami smo obletaval vso mariborsko okolico in poveljnikom so se zdele zelo važne rezke defilacije, t. j. pozdravni mimohodi. Opremljeni smo bili vedno z vso težko vojno opravo. Ob obiskih svojcev smo se od njih lahko poslavljali še ponovno. Preglasni s slovensko besedo nismo smeli biti, kajti bila nas je mešanica približno ena tretjina Nemcev, ena tretjina nevednih odpadnikov in ostala tretjina Slovencev. Prevladovali sta prvi dve tretjini. Iz mesta in okolice je bilo slišati in videti gonje ljudi – osumljenih kot »p.v.« [politisch verdächtig], t. j. političnih osumljencev – v zapore. Predvsem je trpela duhovščina, zavedno učiteljstvo in nameščenstvo. Zavarovan pa ni bil noben Slovenec. Saj so celo vtaknili med vojno v graške zapore mojega 65-letnega očeta – pohorskega kmeta – medtem ko smo bili štirje sinovi na bojiščih.

Zvečer, 15.8.1914, je bil naš polk – okrog 3500 mož – z vso vojno opravo ob glasnih zvokih vojaške godbe in navdušenim

[2]

vojnim razpoloženjem odpravljen na kolodvor in trije dolgi vlaki s po dvema težkima lokomotivama z natrpanimi živinskimi vozovi s po 36 mož z vso vojno opremo, so nas vlekli v temno deževno noč skozi Pragersko, Ptuj, Kotoribo. Ob jutranjem razsvitanju smo se vozili mimo Blatnega jezera, kjer so nam kimal v pozdrav dolgovratne štorklje, skozi Budimpešto v ogrske puste s čredami konj, goved in ovac. Na kolodvore so nas prihajali gledat prebivalci in nas pozdravljat, dekleta pa zamenjevat zastavnice. Nekje si je ogledoval naš vlak nek resnejši mož in se je čudil predvsem napisu: »Auf jeden Schuss einen Rus, auf jeden Stoss ein Franzos und die Serben müssen sterben«, kar bi bilo po naše: »Z vsakim strelom [en] Ruse, z vsakim sunkom [en] Francoze in Srbi morajo umreti!«

Sledilo je še nekaj mest in bili smo pred Karpati. Vlaki so dobili še po eno lokomotivo; počasi je šlo navzgor; tem bolj pa je brzelo navzdol proti

Dnjestru.⁷⁰ V mestu Stryj⁷¹ smo izstopili in ob veselih koračnicah godbe dospeli na odprto planjavo pred mestom, defilirali in se razvrstili v vojno črto. Dobili smo obed in bili že na svojih mestih, si izkopali strelske jarke, za nami pa so zagrmel salve topov. Nad nami je na jasnem nebu stemnelo sonce in pokazalo se je nekaj zvezdic, bil je sončni mrk. Prikazen je povzročila marsikomu hude slutnje. Nato je sledilo beganje, dan in noč, dni in noči. Utrujeni smo spali grede, ob redkih postankih pa smo se zvrnili ali po blatni cesti ali pa po gramozu. Naselbin se nismo mnogo dotikali. Nekega ranega delavnega jutra smo dobili v samoti črno kavo, nato pa poziv: Če ima kdo kaj denarja, naj ga pokloni RK [Rdečemu križu]. Odziv je bil slab; ker še sploh nismo dobili nikakega plačila, čeprav so nam bile določene za vojno dobo dvojne pripadnosti. Več smo dobivali le nabojev – namesto po 80 kar po 120 in še več in zadosti je bilo tobaka. In zopet dalje, sem in tje po blatnih cestah, skozi naselbino – večjo vas. Vse tiho, prazno, skoroda kakor izumrlo. Ob cestnih jarkih pa mrtveci z zevajočimi ranami. Pravili so, da so bili v pretekli noči tu Kozaki in kolikor jih niso pobili ti, so se v ponočni zmedi pobili med seboj sami.

Resnejših obrazov preidemo vas in na odprtem polju se raz-

[3]

vrstimo v razvojne črte. Nasproti se nam oglašajo grmenje topov. V razvojni črti preidemo še širši gozd. Zdaj obrobek pašnika in vdolbine s potočkom. Na drugo, t. j. nasprotno stran strani travnik z gozdnim grebenom.

»Vorwärts« t. j. Naprej! Se je zglasilo povelje in že smo bili v vdolbini – namenjeni na nasprotno višino. Toda, kakor bi se odprlo nebo, je padalo po nas in padali so naši. Kakor ploha so švigali šrapneli, svinčenke, granate. A videli smo pred seboj edino le gozd.

»Zurück!« t. j. Nazaj! Ali tu in tam je zlezel kdo v kako varnejše zavetje. Ostali so obležali. Sledečega jutra se nas je znašlo od bataljona z okoli 1.100 mož le okrog 200 mož, ki so trdili, da smo obkroženi. Vpraševali smo se, kako je mogoče, da smo odnesli vsaj mi cele kože, ko smo imeli večinoma preluknjano obleko, opravo in še deloma polomljene ročaje lopat in tu in tam razprskane puške. Zdaj pa spet beganje – še hujše in to nazaj. Posamezniki so pometali puške in strelivo. Sledečega dne na odprti višini – v zakritih okopih. Aeroplan! Grmenje bliže in bliže! Nestrpno smo dočakali noč. Spet

⁷⁰ Dnester – reka v vzhodni Evropi, ki se izliva v Črno morje. V delu toka predstavlja mejo med Ukrajino in Moldavijo.

⁷¹ Mesto Stryj v današnji Ukrajini.

smo se odmaknili in zakopali, nato pa vkljub temu zopet divje bežali skozi mestece Premislani⁷² na varnejše. A bili so nam vedno za petami. Dobimo ojačenje. Prišli so Tirolci, navdušeni, da premagajo svet. – Aeroplan! In že je padalo, ne da bi mogli odvrniti. Zvečer so bili tihi, poparjeni bolj kot mi prejšnji. Tako je bilo dva tedna. Komaj smo se kje pripravili na boj, škropili so že nad nami šrapneli, udarjale granate. Redčile so se naše vrste. Ob cestah so ležali zvrnjeni vozovi s pobitimi konji, mrtveci po poljih, nasproti si Avstrijci in Rusi s puškami in z nataknenimi noži, tičečimi v prsih ležečih. Zopet na razgledni višini, zakopani v skritih jarkih. Mir! Zmuzne se nas nekaj proti bližnji vasi po lesovje, na bližnjo njivo pa po krompir. A predolgo je trajalo. Določeni smo bili za sledeči dan k raportu – t. j. na zagovor. Toda že je bilo treba za izvidnico proti bližnji višini. Gre nas 12, med nami trije jahači. A že od daleč dobimo nasproti salvo šrapnelov, ki nas dvigne k povratku, iskat premaknivše se naše oddelke. Naslednjega popoldneva v razvojnih črtah skozi gozdove in polje v napad proti vasi. Videli smo samo hiše. Proti nam pa je neprenehoma regljalo iz pušk, strojnic in pršili so šrapneli. Posamezno smo ple-

[4]

zali naprej.

Začutim udarec po prsih in toploto v golenu. Potipljem v hlačni žep, izvlečem okrvavljeno roko. Noga mi odreveneva, trepeče. Namesto naprej, plezam nazaj, nazaj za drevesna debla. Pograbi me tovariš, pelje na varnejše in obveže ranjeno nogo. Prideta nosilca in me odneseta na zbirališče ranjencev.

II.

Na zbiralšču je ležalo že kakih 20 ranjencev. Kar vsi so klicali in prosili za vodo. Nastane tema, grmenje prihaja bliže. Svit in dim gorečih vasi – a zaspali smo. Zbude nas iz spanja, podajo nam požirke okrepčilnih tekočin, nalože nas na vozove in nas peljejo v bolnico v Grodek,⁷³ kjer nas položijo na postelje. Sledečega dnem nam prineso še jedi, zvečer pa zakličejo v sobi: »Kdor more iti, naj gre!« In odšli so, tu in tam še posamezni ranjenci za njimi. Drugi dan smo obležali. V sobi nas je bilo okrog 15 ranjencev. Čez

⁷² *Przemysłany* (pol.) – некоč avstro-ogrsko mesto v vzhodni Galiciji, vzhodno od Lvova pri reki Gnila Lipa, danes mesto v Ukrajini.

⁷³ *Grodek* (ukr. Horodok; pl. Gródek) – некоč avstro-ogrsko mesto v vzhodni Galiciji. Danes mesto v Ukrajini. Krajev s tem imenom je sicer več, a iz časa prve svetovne vojne je najbolj znan ta, ki je jugovzhodno od Tarnopola.

cesto je gorela hiša, v okolici grmelo. Zdaj in zdaj bo udarilo, nas pokopalo in konec bo. A ni ga bilo.

Grmenje je utihalo, zaspali smo. Drugi dan smo bili sami. Nekaj ranjencev s trebušnjimi ranami se ni več ganilo. In zopet noč in jutro. Odpro se vrata, vstopita starejši meščan in ruski oficir. Pogledata nas in odideta. Pridejo bolničarji – ruski. Po vrsti nas znosijo k prevezovanju, prineseo »hleba« /kruha/, čaja in »sahara« /sladkor/. Pozneje pa že tudi »zub« in kašo. Tako so nam postregli danes ti, drugi dan pa drugi bolničarji. Mimo pa so odmevali težki koraki čet, glasile so se njihove pesmi, rožljalo je orožje. Grmenje topov se je oddaljevalo. Nek zdravnik mi pravi: »Vi sejčas naši, domov njet« – in posvečilo se nam je. Ob palcu moje ranjene noge pa je izražal, da mi jo utegnejo vzeti. Niso mi vzeli noge, počasi se mi je pozdravila /tekom štirih mesecev/.

Pomagale so sestre pomočnice Poljakinje in bili smo še nekaj dni v Grodku. Nato so nas naložili po dva na kmečke vozove z malo slame, a le v naši vojaški obleki ter nas vozili skozi Tarnopol,⁷⁴ Lwow⁷⁵ v deževnih, mrzlih dneh v začetku oktobra. Ni mi ugajalo morilno orožje, ki sem ga videl onstran vojne

[5]

črte, ki je ležalo tu in tam križem na kupih. Čez teden so nas natovorili na vlak, zapeljali v Erodi,⁷⁶ preložili nas v večje širokotirne vozove. Po tri pare polic druge nad drugo in srednjo desko med zgornjima je dalo prostora sedmim ranjencem. Kmalu smo bili v Kijevu.⁷⁷ Iztovorili so nas zopet in to v veliko železniško dvorano; ljudje so nam podajali »hleba« /kruh/, »bulki« /velike žemlje/, »papirosi« /cigarete/, kašo in prvič v življenju smo pili čaj z mlekom, ki mi je prijal kakor najboljše zdravilo. Kajti bili smo še premraženi od prejšnje vožnje v tamkaj že mrzlih dneh. Sredi oktobra s snegom in mrazom so nas spravljali še v bolnico v Moskvi.⁷⁸ Bili smo v višjem nadstropju bolnice osamljeni, dočim so v nižjih prostorih prihajali meščani z darovi – tolažili. V večini so bili sočutni in nam naklonjeni, le redki so se hudovali nad nami: »Čort avstrijski!«⁷⁹ Tudi s tem smo se sprijaznili.

⁷⁴ Tarnopol (ukr. Ternopil, nem. Tarnopol, rus. Ternopol) – mesto v zahodni Ukrajini ob reki Seret.

⁷⁵ Lvov (ukr. L'viv; pol. Lwow, nem. Lemberg) – nekoč cesarsko mesto v vzhodni Galiciji; danes kraj leži v zahodni Ukrajini.

⁷⁶ Mesta s tem imenom ni moč najti. Dejansko gre za mesto Brody (ukr.) – kraj leži v zahodni Ukrajini, približno 90 kilometrov severovzhodno od Lvova.

⁷⁷ Kijev (ukr. Kyiv) – glavno mesto Ukrajine.

⁷⁸ Glavno mesto Ruske Federacije.

⁷⁹ »Hudič avstrijski!«

Dalje so nas prepeljali v Rjazanj,⁸⁰ v veliko 4-sobno nadstropno vojašnico. Sobe so imenovali »palate« – res prave palače, saj je bilo v vsaki po 120 postelj z ranjenci. Tudi tam smo imeli dovoljno bolniško postrežbo in v mesecu decembru sem shodil. Ozdravljene so nas v januarju izbrali in poslali med vojne ujetnike, ki so jih prepeljali pred par dnevi z bojišča – premražene in bolne – s Karpatov.

III.

Bilo nas je nad 300 in bivali smo v opuščeni tovarni v betonski zgradbi precej na tesno z ležišči na deskah v svojih oblekah. Od mrzlih stropov je kapljalo. Prostore smo sicer tudi ogrevali, a mraz je bil hujši. Oskrbnik nam je bil starejši oficir – knjaz. Bil je strog, a dober in pravičen. Slabši in neprijetni pa so bili »konvoji« t. j. stražniki. Iz svojega nam je preskrbel za božične praznike priboljšek z buljkami /žemlje/. Vsled nezdravega bivališča so ujetniki zboleli, celo umirali. Udeleževal se je sočutno njih pogrebov. Nekega dne pa nas pozove na razgovor. Priznal je, da je obolenjem krivo tudi neprimerno bivališče in tesnoba. Povedal je, da nas namerava nekaj odposlati drugam. Oglasilo se nas je seveda precej. Vsakega pa je nato še posebej vprašal, zakaj si želi drugam

[6]

in povedal tudi, da bo treba v novem bivališču več »robotati« /delati/. Smo namreč tudi tu delali /kidali sneg, pripravljali hrano/, toda večina se je javila za odhod in je pri tem vztrajala. Odšlo nas je okrog 40. Še enkrat nam je po očetovsko razložil položaj in nas poleg straže sam spremljal na kolodvor, nas odpravil podarjujoč še vsakemu po par kopejk /denar/. Na pot smo dobili tudi kruh. Vozili smo se daleč proti severu v hujšo zimo v mestece Kotelnic⁸¹ v bivši Vjatski⁸² guberniji. Toda ni nam bilo žal. Videli smo zopet več sveta. Bivališče pa – kakor nalašč za nas. Bila je to prazna lesena trisobna hiša – v eni s kmečko pečjo. Bili smo tu sami s tremi stražniki – svojimi gospodarji. Bile so sicer druge neugodnosti, a te so nam služile še za razvedrilo. Vodo za »kipjatak« /vrela voda/ za zajutrek smo si kuhali doma, k obedu hodili v kasarno, 20 minut poti, kjer smo kidali sneg, napravljali drva, pomagali v kuhinji, večerjo pa si prinašali iz kasarne. Bili smo tam od konca januarja

⁸⁰ Rjazan – mesto je danes administrativno središče istoimenske oblasti. Leži ob reki Oki, približno 196 kilometrov jugovzhodno od Moskve.

⁸¹ Danes Kostelnich, rečno pristaniško mesto v Rusiji, kirovska oblast. Leži na desnem bregu reke Vyatke ob trasi transsibirske železnice.

⁸² Danes je to del kirovske oblasti, ki so jo vzpostavili v sovjetski Rusiji leta 1934.

do julija 1915. Blizu naše hiše je stal vodovodni stolpič, kamor so prihajale meščanke po vodo s po dvema vedroma, obešenima na lok čez rame. Pozabil še nisem tu prijazne dentistinje, ki mi je brezplačno pregnala zobobol in mi je plombirala votli zob. V hudem zimskem mrazu pa smo si bivališče prav po domače toplo ogrevali in posamezniki so zlezli celo na peč. Omeniti je tam kratke zimske, a dolge poletne dni – skoroda brez noči, le okrog tri ure polmraka, poleg tega sveže, brez vročine. Snega je bilo v izobilju in ležal je dolgo. Koncem aprila 1915 je nastalo južje – vode, poplave. Odtekle so in ljudje so posadili krompir in posejali oves. Drugih pridelkov nismo opazili. Krog in krog pa gozdovi – iglavci. Strog je bil tam vojaški mestni poveljnik. Posameznikom izmed nas /Čehi/ ni ugajala ribja juha, ki smo jo dobivali vsaj po dvakrat tedensko in jo vohali že daleč od vojašnice; dal je nezadovoljnejše zapreti /30 dni zavora/ pri isti hrani. Hitro so minevali dnevi in meseca julija so nas zbrali v Kostromo⁸³ in nas vrinili v transport. Pravili so, da potujemo na Kavkaz.⁸⁴ In res! Vozili so nas skozi Moskvo, dni in noči proti jugu, a še dalje časa proti vzhodu čez valovite pokrajine v tem večjo vročino. Z žitnih polj srednje Rusije smo prispeli v pokrajino pašnikov proti Uralu. Nepregledne črede živine /goved, konj, ovc, koz/ so mikale marsikoga, da bi kar sko-

[7]

čil z vlaka k pastirjem na konjih in stopil v njihov osamljen šotor.

Ural! Železniška postaja Orenburg.⁸⁵ Pogorje Ural⁸⁶ je deloma skalnasto, nadalje proti jugu čimbolj peščeno in z redkim rastlinstvom – z vresnatimi trši. Domovina osličev in kamel. Samota, praznina! Le ob železnici osamljene čuvajnice in postaje po 20 in še po več vrst razdalje /km/ z visokimi črpalnimi stolpi za vodo.

⁸³ Kostroma je danes sedež istoimenske oblasti v Ruski Federaciji.

⁸⁴ Kavkaz (rus. Kawkas) – širok in okoli 1000 km dolg gorski sestav, ki leži med Črnim morjem in Kaspijskim jezerom. Kavkaz predstavlja tudi naravno ločnico med Evropo in Azijo. Najvišja gora Kavkaza (in Evrope) je Elbrus (5642 m).

⁸⁵ Administrativno središče orenburške oblasti. Leži ob reki Ural, približno 1480 km jugovzhodno od Moskve.

⁸⁶ Uralsko gorovje – staro gorovje v Rusiji in Kazahstanu, ki se razprostira od severa proti jugu, dolgo približno 2500 km. Najvišji vrh je Narodna gora (1895 m).

Slede osamljena mesta Čekar,⁸⁷ Aralskoe morje,⁸⁸ Kasalinak,⁸⁹ Kokand /zdaj Stalinabad,⁹⁰ Samarkand,⁹¹ Zolotaja Orda.⁹² Tam se zablešče beli vrhovi gorovja – meneč, da so goli, svetli apneničasti vrhovi, so pa le snežniki Altajskega⁹³ gorovja; četudi je v dolini vročina, da iščejo osameli ptiči osvežujočega zraka v senci brzogovnih drogov z odprtimi kljunčki. Vlak vozi, vozi. Taškenti!⁹⁴ Vlak postoji! Ven »Zup«, pa zopet v vlak in dalje, dalje, še dalje, ves dan. Dospemo v Egorjevsk.⁹⁵ Izstopimo in odkorakamo ponoči na drugo stran mesta, v samoto. Zavijemo se v svoje plaščiče in kar po praznem prašnem zemljišču okrog posameznih dreves poležemo. Bilo nas je v transportu okrog 1000 vojnih ujetnikov in za nami še nekaj takih in kmalu nas je bilo več tisoč – brez strehe.

Kmalu so nas začeli povpraševati po poklicih in prvi so dobili delo tesarji. Tesali so namreč tramiče, postavljali ogrodje za barake. Drugi smo tramiče oziroma hlode do 15–18 cm debelosti, 6 m dolgosti v dolgih vrstah po dva in tri pri hlođu – največ vrbovine – prinašali s postaje. Zopet drugi [so] kopali zbito ilovico, jo meščali v blato in delali »kirpiče« /opeko/. Ko jo je sonce zadosti prepeklo z vseh strani in jo zavsem posušilo, smo jo postavljenim ogradjem vzdavali in kmalu so stale barake – bivališča tisočev ujetnikov, cela naselbina, pokrita s trsjem, opravljene s položenimi deskami za ležišča, služeca obenem za stole, mize, omare, postelje – vse pohištvo. Na isti način so zgrajene tam tudi mestne hiše z visokimi istotakimi zidovi kot ograje haremov. Na cestah pa le malo življenja in gibanja. Vsa naselbina je nastala po umetnem napajanju zemlje; ob cestah so jarčki s skoroda stoječo vodo, ki napaja zemljo. Zasajeni so drevoredi vrb in visokih jagnjedov, ki dajejo senco in z njo znosnejše ozračje.

Domačini Barti⁹⁶ se oblačijo v dolge pisane plašče, ki jih gre-

⁸⁷ Čelkar – Shalkar, mesto in administrativno središče regije Aktobe, zahodni Kazahstan.

⁸⁸ Aralsko morje oziroma Aralsko jezero, celinsko jezero Srednje Azije. Napajata ga reki Amu Darja in Sir Darja.

⁸⁹ Kazalinsk – danes Kazaly, mesto v Kazahstanu.

⁹⁰ Kokand – mesto v regiji Fergana, na vzhodu Uzbekistana.

⁹¹ Eno najstarejših poseljenih mest centralne Azije. Drugo največje mesto v današnjem Uzbekistanu in središče istoimenske regije.

⁹² Kraj v današnjem Uzbekistanu.

⁹³ Gorovje v Srednji in Vzhodni Aziji.

⁹⁴ Taškent (uzbek. Toshkent) – glavno mesto Uzbekistana.

⁹⁵ Najverjetneje gre za Yegorjevsk, kraj, ki leži približno 114 km jugovzhodno od Moskve.

⁹⁶ Barti – nekoč staro, srednjeveško prusko plemo; v danem primeru gre za eno izmed turških plemen na ozemlju današnjega Uzbekistana.

[8]

jejo v hladnih nočeh, ob toplih dnevih jih pa pri delu odlože; delajo le v perilu, ali pa še slečejo srajce. Na nogah nosijo lahke škornjičke in še povrhu sandalčke.

Samo reveži so bosí, v kolikor si nog ne ovijajo. Pokrivajo se z majhnimi pisanimi okroglimi čepicami, starejši dostojanstveniki pa povrhu še z belimi težkimi turbani. Ženske s temno zakritimi obrazi. Od julija do oktobra nismo videli na nebu niti oblaka in vse je bilo rjavo, razen zelenic in vrb. Bavijo se s pridelovanjem »hlopoka« /bombaž/ in riža na umetno napajanih nasadih; tako pa tudi »arbuze« /užitne buče, dinje in paprike/. So pa tudi spretni prekupčevalci živine: kamel, predvsem dromedarjev in ovc. Slično je s Kirgizi,⁹⁷ ki pa se drže še bolj pašniških podgorskih krajev.

Naša preskrba – to je hrana – je bila kakor povsod – enostavna. »Kipjatok« za čaj skoro vedno na razpolago, vsaj zjutraj. Opoldne kaka redka juha z zeljem, če ne ribja in kaša, včasih s koščki kameljega mesa. In zopet juha zvečer. Pri »baki« /skledi/ po 10 oseb, glavno je bil kruh, črn, težak, visok skoraj v obliki krogle in slabo, slabo prepečen. Kmalu so se pojavile bolezni, posebno zlatenica, tifusi, malarija in kosila je smrt. Marsikdo si je kopal takorekoč sam grob, ko je danes kopal grobove, obnemogel in večkrat namesto nazaj v taborišče so ga zanesli v bolnico, od koder se je vrnil ali pa so ga zanesli v grob. Prvi so podlegli navidezno močni ljudje, bivši gostilničarji in slični. Mnogi pa so si znali pomagati. Pekli in prodajali so zrezke. Zginjale so iz okolice mačke, psi. Večerna razvedrila so bila največ v igrah šaha, kart, ki so jih ujetniki izdelali sami. Zdravje sem podprl edino s tem, da sem se po večerih skrivaj izmuznil iz barake in obhodil vsaj eno barako, če ne več. Zaslužkarji /tesarji in zidarji/ so si jedi lahko dokupovali. S hrano so tudi tržili [z?] /lepjoški/ t. j. majhni okrogli hlebčki kruha. Slabše se je godilo nezaslužkarjem, ki so zmogli le še od strani gledati. Tu in tam pa je dobil kdo zaposlitev tudi v mestu. Posebno kot mizar in slično in bolje se mu je godilo. Sicer je moral dati spremljevalcu cigarete ali kaj drugega, iz taborišča pa je le prišel za nekaj časa. Tudi stražniki so radi hodili v mesto, pomagano je bilo obema. Posamezniki, predvsem Židje, so spletli znanstva v mestu z Židi in imeli so svoje skrbi. Mala skrb je bila s pranjem.

⁹⁷ Ljudstvo turško-mongolskih korenin, ki živi večinoma v Kirgiški republiki (gl. mesto Biškek) in govori kirgiščino, ki sodi med turške jezike.

[9]

Opravili smo vse sami. Nekaj minut v samoto proti goram je tekel potoček. /Atlajske gore/. Tam smo si oprali, obenem pa smo se tudi okopali, napili čiste vode in se vrnili s čistim perilom. Za pitno vodo nismo uporabljali vode iz potoka, temveč smo pili le čaj – toplega ali ohlajenega. Za posodo so nam služili manjši ali večji čajniki. Čajnik je v Rusiji vsakdanja potreba za vsakogar. K temu potočku smo zahajali prosto, dočim smo morali imeti za vsako drugo pot iz taborišča dovoljenje in spremstvo stražnika. V zimskih mesecih smo si oprali in posušili perilo kar v barakah, kar je šlo seveda bolj počasi. Kopanje smo si tu še sami mislili, dočim smo v prejšnjih mestih hodili prati in se kopat vedno tedensko v kopališke naprave ali pa ob sobotah v vojašnice. Zima tu ni bila huda, parkrat je bil dež, pač pa nato blato. Menda so se nam dvakrat pokazale snežinke, vendar jih ni bilo toliko, da bi bil sneg pokrtil zemljo, ki je le na vrhu malo premrznila in je nastal lahek srež. Tako smo prebili zimo 1915–1916. Nekako v mesecu maju je bil »transport v Evropo«. Vse je hotelo z njim, četudi so bili manj izbrani za omejeno število določeni ljudje bolj trdni. Četudi nisem bil med izbranimi, sem se vrnil mednje, a v Taškentu nas nekaj tresočih se z malarijo poženejo z vlaka in v bolnico!

Zdaj sem bil tam, kamor si nisem želel. Iz bolnice smo prišli še v večje in na prvi pogled še strahotnejše taborišče. Več barak, več ujetnikov, več strežnikov, večja vročina, več bolezni, povrh pa je bilo taborišče še obzidano. Četudi je bil ta zid v Aziji brezpomemben, vendar ga nismo radi videli. Zvedeli smo, da so bile te naprave še deloma iz rusko-japonske vojne. Na tisoče ujetnikov je pomrlo že tam – na legarju in splošnih oslabeledostih, kakor tudi v sosednji Zolataji Ordi. Obvisel sem v Taškentu, vendar pa se iztrgal v neko manjše taborišče, kjer sem zlezal k nekemu sotrpinu krojaču, ki pa je bil kot »profesionalni« več vreden. Pomagal sem mu parati obnošene obleke, da jih je spravil, obrnil in obnovil. Pri tem je tudi zaslužil in dokupovala sva si kruh in dobro je bilo. Toda tudi tam so uvedli krušne karte in šlo je zopet težje. Naš taboriški [sic] kruh tudi tu za nas oslabele ni bil dober – bil je preslabo pečen in bolezen se nas je držala. Zopet v bolnišnico in sem in tja. Med bivanjem v bolnici je bilo nekoč razširjeno vprašanje javljanja na fronto. Toda ganiti se nismo mogli. Bilo nam je težko, skoroda brezupno. Počasi so minevali dnevi, tedni in

[10]

meseci, le sanje so nam še dajale tolažbo. Večkrat sem sanjal o zelenih domačih travnikih in lažje mi je bilo. A zopet v omenjenem manjšem taborišču – toda brez onega krojača. Septembrski oktobrski dnevi 1917. Nastopa hladnejše in tiše. Tihi šepet: revolucija bo!

In res! Ropotanje bližnje tovarne – železarne – utihne. Toda nenadoma strahovito trobljenje! In že se vsujejo preko nas svinčenke proti mestu, od koder je odjekalo ropotanje oklopnjakov. Dolgo je ropotalo sem in tja in še med našimi je bilo nekaj ranjenih, tičečih v barakah. Tovarna zatrobi zopet – na dolgo – in vse tiho in plašno. Nikamor nismo mogli. Štirinajst dni smo bili brez kruha, uživali smo le riž in čaj.

Potem pa nam odvzamejo straže in nas iztirajo iz taborišča iskat si samim delo in zaslužka ter nam proglase za »svobodne inostrance«. Iz tega taborišča moram omeniti pa še to, da je bilo ob mali rečici, v kateri so se na nasprotnem bregu Kirgizi in Barti zjutraj pred sončnim vzhodom okopali in to v vroči poletni in hladnejši zimski dobi. Na obrežju na naši strani so bile majhne, večinoma enosobne hišice ujetih avstrijskih oficirjev, ki so rajši bivali tam kakor pa v velikem skupnem vojaškem poslopju sredi obzidanega dvorišča. Godilo se jim je bolje kakor nam. Dobivali so 30 rubljev mesečne preskrbnine in vodili so si svojo kuhinjo. Rublji so še celo leta 1917 precej izdali. Če pa se je povzpел do enega rublja eden izmed nas prostakov v začetku prve vojne dobe, je bil bogat. Lahko se je s tem dolgo časa dodajal po kopejkah za kruh. En rubelj je bil sto kopejk, in za eno kopejko se je dobilo precejšen kos kruha. Z omenjenim trobljenjem in sledečim iztiravanjem ujetnikov iz taborišč pa je bil tudi konec prejemanja oficirskih rubljev. Počasi smo se razhajali in poslavljali od tolažeče nas rečice in na nasprotni strani nahajajočega se tržišča, kamor so priganjali skoro tedensko čredo ovac, konj, osličkov, kamel tamkajšnji Barti in Kirgizi. Na teh sejmihi so glasno kramljali. Bilo je opazati živahno kupčijo, tudi mi smo v taboriščnih kuhinjah dobivali včasih kamelje, redkeje ovčje, najrednejše pa ribje juhe s koščki dotične vsebine.

Vrinem se na transport, vsaj nekoliko bližje Evropi! V Kazalinsk⁹⁸ – čez zimo 1917–1918.

[11]

Stanovanje – veliko taborišče – barake. Ogledam se nekoliko po mestecu, starem sartskem mohamedanskem naselju, z veliko železniško postajo oziroma kolodvorom v bližini lepe pravoslavne cerkve in šole.

S posredovanjem »Briža truda«⁹⁹ sem zlezel tam v službo, in sicer na kolodvoru v poštno telegrafski urad – kot »razdačik«/razdeljevalec pošte/. Še

⁹⁸ Danes Kazaly, mesto v Kazahstanu, na desnem bregu reke Sir Darje.

⁹⁹ Posredovalnica za delo.

danes bi bil rad tam ter izročeval uradne zadeve uradom osebno, drugo pa na prihod in povpraševanje strankam.

Toda le kratek čas sem bil tam. Komaj sem se šele v delo in kraj vživel, so tam – po pogrebu nekaj padlih z bojišča – že razglasili »iste pravice, iste dolžnosti«. Kmalu nato nam nekega dne opoldne sporoče »ti in ti gredo danes na fronto«! Toliko opoldne. Zvečer pa nas že na kolodvoru preoblečejo in z vlakom odpravijo. Sledečega jutra dobimo že na fronti še vintovke /puške/. Četvero Rusov so dodelili ruskemu – mene pa bataljonu inostrancev, v katerem so bili Avstrijci in Nemci. V posebnem bataljonu so bili Madžari. Vsak bataljon je štel okrog 250 mož in bili smo vsak bataljon v svojem ešalonu, t. j. vlaku, ki so se pomikali od Aralskega morja proti Čelkarju /50 km/. Sprednji je bil avstrijski bataljon, drugi madžarski, tretji pa ruski vlak. Odbijati smo morali napade Kozakov, ki so zapirali železniško pot v Evropo. Kmalu so me izvolili za četrtega pisarja /rotni pisar/, ker so mi pripisovali že poznanje potrebe »sapogov« /škornjev/, »rubask« /srajc/, »furašk /čepice/ in dr. In moje delo bi bilo le v vlaku.

Toda rajši kot čakati na nevarnost v vlaku sem šel s tovariši na prosto, pisarniške potrebščine pa nesel s seboj in opravljal delo med ljudmi na prostem, prilično – mimogrede. Par tednov je šlo. Pa tudi nekaj spopadov sem doživel. In dočim na primer na prejšnjem še resnejšem bojišču nasprotnikov niti videli nismo, smo jih pa tu že videli, vendar večinoma toliko oddaljene, da se s streli pušk nismo dosegli, česa drugega pa mi nismo imeli. Pribrzeli so skokoma na konjih, a se takoj oddaljili, a varni nismo bili. Neke noči dobila naš avstrijsko-nemški ter madžarski bataljon povelje iti napad več vrst daleč od železnice. Zgodilo

[12]

pa se je nasprotno od pričakovanih namenov. Nastalo je nepričakovano streljanje – nato pa tiho brez vsakega glasu – čakali smo in čakali, toda ničesar. Ugibali smo in rajši kakor v nevarnost se vrnemo k železnici. Od daleč gledamo za odhajajočim vlakom. Najdemo ga šele pri Aralskem morju, dosežemo ga še. Poslovim se od ostale trojice tovarišev, odložim puško in grem iskat poveljstvo, kjer bi si izposloval dovoljenje za odhod na dopust k znanim tovarišem v Kazalinsku pri kopanju napajalnega kanala za namakanje zemljišča iz reke Sir-Darje.¹⁰⁰ Iskajoč poveljstvo naletim na tri starejše ruske tovariše, dozdevno komandirje. Povem jim nastali dogodek in stanje.

¹⁰⁰ Sir Darja (Syr Darya) – reka v Srednji Aziji, ki jo tvorita dve gorski reki (Naryn in Kara Darya), ki izvirata v Kirgizistanu in vzhodnem Uzbekistanu. Reka v svojem toku teče prek Kazahstana ter se izliva v Aralsko jezero.

Starejši med njimi mi pravi: »Idi, kuda znaješ!« Zadovoljen z odgovorom, četudi samo ustmenim, se vrnem, a grem na obrežje k morju, poiščem bolj osamljeno mesto, se okopljem in se odpravim na pot nazaj proti Kazalinsku, ki ga dosežem po štirih dneh in nočeh. Večino sem prehodil peš, le delček sem prepotoval z železnico. Posebnost med potjo: Proseč vode pri osamljeni železniški čuvajnici mi pa navzoči železnici /??/ postrežeta z mlekom, s čajem, s kruhom in s sladkorjem, celo opozorita me na železniško stražo pri bližnjem mestu.

Okrepčan nadaljujem svojo pot. Zahvaljujoč se za usluge se poslovim in nekako zamišljeno in brezbrizno nadaljujem svojo pot naravnost kot predrzno po železniškem tiru. – In kaj! Nedaleč pred menoj se pojavi vojak – stražnik. Izogniti se zdaj ni bilo več mogoče in bi bilo naravnost nevarno. Grem odločno proti njemu. Ustavi me in vprašujoč po osebnosti, moji poti in nje namen me že preiskujejo v zaprti stražnici. Iz moje skromne prtljage razgrnejo in pregledujejo šotorsko platno in vprašujejo, koliko bi stalo. V strahu, kaj bi utegnilo zdaj biti, me stražnik vpraša, če bi to platno prodal in za koliko. Kazalo seveda ni drugega kakor biti s takšno najugodnejšo rešitvijo spletke zadovoljen. Marsikje bi lahko bila takšna zadeva bolj zamotana, če ne celo usodna. Ne upiram se in rečem – kolikor mi pač dajo. Nato mi naštejejo neko skromnost v denarju, bolj pa me pogoste s čajem, z rozinami, s kruhom, sladkorjem in celo opozore, da je ob progi proti Kazalinsku še ena straža. Zahvalim se, se poslovim in grem. Nekoliko bolj oddaljen od te straže se od proge oddaljim, krenem v redko tržasto samoto, opazujoč pred seboj nek

[13]

tanek višji steber in že tudi naselbino. Sedem in si odpočijem. Obidem še kirgiško jutro [jurto!]¹⁰¹ s par oslički proti osamljenemu pokopališču, železnici in naselbini z že znano lepo pravoslavno cerkvijo. Omenjeni steber pa je stolp mošeje dalje v mestu. Stopim čez progo mimo hiš in cerkve naravnost proti taborišču, ki je sedaj skoroda brez življenja, javim se, gledajo me in poslušajo nekako nezaupno, povedo pa mi, kje so tovariši. Takoj stopim v mesto, javim se pri »Birži truda« s prošnjo za delo in vse je bilo v redu. Pravijo, naj le grem k tovarišem pomagat kopat napajalni jarek v puščino, oddaljeno krog 14 vrst proti jugovzhodu. Za omenjeno šotorsko platno, prodano le v zadregi, pa mi je še danes žal, a to ne zaradi slabe kupčije, temveč, ker je bilo to res dobro platno. Imel sem še po tridesetih letih ruski vojaški suknjič in ga uporabljal ob vsakodnevnih vrtnih opravilih.

¹⁰¹ Okrogel šotor, prestavljivo bivališče azijskih nomadskih plemen, značilno zlasti v osrednji Aziji.

Reči moram nehote: »Vse je bilo dobro«. Žal pa pešam pod bolezenskimi bremenii. Pri tem se mi dozdeva včasih, da bi iztegnil roke tja proti vzhodu in objel dobrotljivi svet. Še enkrat bi rad videl, kakšno je življenje ob jarku čez pustinjo ob reki Sir Darji. Toplo nas je ogrevalo sonce z jasnega neba, rečni valovi pa splaknjevali pot z naših hrbtov. Spali smo kar pod milim nebom in po večernem kramljanju zasanjali tudi o domu pod tolažljivimi dozdevno domačimi zvezdami. Skoroda pozabili smo na ujetništvo oziroma svoje »inostranstvo« in tudi malarija je dozdevno na tega in onega bivšega slabotneža pozabila. Kljub temu, da so se oglašali po večerih komarji, bili so pač menda bolj čistokrvni. Tudi mene se že ni več spomnila izza bivanja na bojišču proti Čelkaru, koder smo dobivali izdatnejše ovčjo juho z rižem. Tu sem so nam hrano dovažali dvakrat dnevno iz taborišča. Kopal sem nekaj tednov in poklicali so me zopet v znani poštno telegrafski urad, četudi še niti zdaj nisem bil pravi poštar, še manj telegrafist. Poslovil sem se od svojih bližnjih tovarišev, ki jih je bilo že nekaj manj. Dva izmed njih sta umrla od sončarice. S potrdilom o kopanju sem prišel k poštному uradu v kolodvorsko poslopje, kar mi je ravno sodilo. Začeli so se bolj pomikati vlaki proti Evropi. Posrečilo se jim je namreč nasprotnika – t. j. Vranglove¹⁰² Kozake zopet odriniti in to več sto vrst. Sproščena je bila pot mimo Čelkara. Takoj prosim za odpust in odhod; šlo je nekako trdo, a šlo je vendar. Dobil sem tudi tu potrdilo o zaposlitvi /udostovrenje/.

[14]

Na vlak! Dospel sem skozi Aralskoje [sic!] morje in v Čelkar.

Dalje je bilo še zaprto. S potrdili o prejšnji zaposlitvi dobim takoj zopet tu službo pri železnici kot »razdačik« /skladiščnik/. Z osmero Kirgizi sem nalaagal na velikem kolodvoru /saksul/ neke vrste les, podoben našim borom oz. brinju za kurivo lokomotiv. Zopet tu sem obvisel po par tednov. Tu se je že bolj oglašalo vojno pomanjkanje, z bojišča pa so pripeljali nekaj ranjencev in mrtvecev. Tu smo ponoči že naravnost zmrzovali, bilo je to v oktobru 1918. Prihajale so neprijetne vesti z bojišča, končno pa je predrila naša stran pot skozi Orenburg¹⁰³ na Uralu. To priliko sem zopet takoj uporabil za nadaljevanje poti proti domu. Četudi so mi zagotavljali sčasoma pisarniško

¹⁰² Baron Peter Nikolajevič Wrangel (1878–1928) je bil carski častnik in v času ruske državljanske vojne poveljujoči general protiboljševiških enot oziroma t. i. Belearmejcev. Po porazu je nekaj časa živel tudi v Kraljevini SHS kot vodja vse ruske emigracije. Pozneje se je ustalil v Bruslju, kjer je kratek čas – vse do svoje nenadne smrti – delal kot rudar. Pokopan je v Beogradu, v cerkvi sv. Trojice.

¹⁰³ Mesto, blizu meje s Kazahstanom; administrativno središče orenburške oblasti v Ruski federaciji.

nameščenje, mi ni dalo miru. Izposlujem si zopet »udostovrenje« in na pot! Ker pa za to komaj šele zavzeto progo še niso izdajali vozovnic, se spravim na s saksaulom natovorjen vagon in šlo je proti zasneženemu Orenburgu. Med potjo mestoma le za silo popravljeni železniški pragovi. Ob progi pa zvrnjen voz, dva voza, tam celo še več – z lokomotivo vred, tam pobiti konji, tam gomile in gomilice. Žalostna slika, žalostna slika povsod, pa tudi v Orenburgu samem. Povsod naval ljudi in vojaštva s premnogimi ranjenci po zasneženih ulicah in cestah.

Da bo šlo od tod naprej težko, je bilo lahko verjeti. Brezpomembno pa bi bilo tudi iti nazaj. Torej kaj?

Takoj k železniški upravi s svojimi potrdili iskat dela tukaj. Sprejmejo me takoj in že tudi odpravijo. Dve dolgi železniški postaji v samoto v Evropo, menda v bližino – če ne zavsem, tja, koder smo videli pred štirimi leti one brezštevilne črede živine. Zdaj pa je vladala tu le tiha samota s še številnejšimi snežinkami nad gladko snežno odejo. Le po malem puha vlak. Ustavi se. Skromno postajno poslopje, tri druge hiše in majhna kapelica. Izstopim in se javim železniškemu uradniku. Pokaže mi bivališče v železniškem vozu pri skupini Poljakov/begunci/ – železniških delavcev. Imenovan zopet »razdačikom« bi imel z dodeljenimi delavci predvsem zopet nakladati lokomotive s kurivom. Nameravam se zagotoviti za preskrbo – to je prehrana. Povprašam za kruh v hišah na postaji. Nič! Povprašam za bližnjo vas »drevnjo«. Pokažemo mi smer. Pešačim čez dve uri in vas najdem. Začnem

[15]

povpraševati po hlebu kar skraja. »Net [Njet!] hleba.« – pa so mi tudi odgovorili tudi v drugi, tretji in celi vrsti hiš. Vendar ga končno iztaknem hlebček, menda z eno in pol kg teže. To je bilo vse, kar sem dobil in seveda primeroma dobro plačal. Nazaj grede sem tega kruha čez polovico že tudi pojedel. Vprašam Poljake, kako se preskrbujejo oni. A ne zvem. Vrnem se zadevo sporočit v Orenburg, izjavljajoč, da rad ostanem v službi, samo morajo mi zagotoviti preskrbo s hrano. V odgovor pa dobim le: »Če gre pri onih, naj še gre pri tebi!« Nato grem iskat peke in živil še kar po Orenburgu, a nič dovoljnega nisem našel.

Tavajoč po kolodvoru opazim odhajajoči vlak. Kar na zasneženi tovor tesneje zaviti v svoj plaščič – in še v mrzlo zimsko noč. Na omenjeni drugi postaji le skrivaj pogledam na kupe snega in kar naprej – kakor daleč bo pač šlo. In šlo je, menda pet postaj. Večja naselbina ob progi in zopet večji kolodvor. Vlak postoji. Kaj storiti? Mrzlo je bilo na tovoru odkritega voza. Zlezem dol in v veliko kolodvorsko čakalnico. Po vzgledu drugih, križem ležečih po tleh,

si poiščem mesta tudi jaz, in sicer še bolj suho – pod mizo. Prijetno zaspim. Na večerjo je menda malokdo mislil.

Nenadoma me nekdo potegne za noge. Drugi so bili že večinoma pokonci. Pred menoj stoji z lučko železniški uslužbenec in vojak. Vprašata me: »Dokumenti jest?« Pravim: »Jest.« In izvlečem kupček svojih lističev. Pregledujeta. Seveda pravega ne najdeta. Ženeta me v stražnico k zaslišanju in preiskovanju. A že tekom predpoldneva se ogledujem zopet po bližnji cesti, če bi bilo priporočljivo stopiti v kako hišo povprašati za zaposlitev. A že me ustavi vojak, postaven mladenič. Vpraša me, če bi hotel k mužikom priti na vas /kmetom/. Z ugodnejšim vprašanjem bi ne mogel priti nikdo. »Pojdu« /Grem/, mu odgovorim.

Nato mi pove, da je iz sosednje vasi in če bi hotel k njegovim domačim. Pove mi pot in jo celo nariše. Hodim kaki dve uri po sneženi valovini. Čez njo dolga vas ob cesti. Zglasim se na domnevajoči domačiji. Biti je utegnilo okrog druge ure popoldne. Proti cesti ograjeno dvorišče, na njem lesena, srednje obsežna

[16]

stanovanjska hiša in podstrešje za živino, dalje nazaj veliko živinsko izletišče, ob ograji pa kot hiše visoke kopice slame, predvsem pšenične, še dalje vstran pa »ambar« /posebno poslopje za žitno shrambo/. Pred durmi na dvorišču najdem postavnega moža z dolgo sivo brado, sivimi lasmi, visečimi izpod težke temne kožuhovinaste kape, odetega v debelo dolgo »šubo« /kožuh z dlako znotraj/. Na nogah je imel debele valenke /škornjasto klobučevinasto obuvalo/. Z mahovjem je pašil [mašil!] duri, ki so bila položena čez dva stola. Povem mu, kdo sem, kako da pridem in že mu tudi pomagam zatikati špranje na durih in še okrog oken. Sprijazniva se, kakor bi bila stara znanca. Pokaže mi živino: pet konj, okrog dvajset goved in do petdeset ovc. Pravi, da bi jih jaz krmil.

Nato stopiva v hišo, v kateri je bila velika kuhinja in dve veliki sobi. V hiši je bilo precej prebivalcev: omenjeni gospodar /65 let/, njegova žena, možev nekoliko mlajši slepi brat »djadja« /stric/, ženina sestra, ena snaha – vdova in druga snaha, mlada žena z otročikom v viseči zibelki nad njeno posteljo /žena vojaka, ki me je napotil sem/ in gospodarjev sorodnik – vojni invalid. Bilo je še nekaj otrok, da je bilo v prostoru okrog 15 ljudi. Mene so obravnavali kakor družinskega člana. Odrasli so imeli svoje postelje, jaz pa sem spal poleg dečkov na slami na tleh.

Kmalu so se zbrali vsi v sobo[sic!] in so si pri posebnem, na steni visečem kotličku in podstavljenem umivalniku umili zaporedoma vsi roke. Nato so se križali, sedli k bogato obloženi mizi, skoroda kakor pri nas na gostiji.

Tu mi je šele bila končno dodeljena sreča videti rusko domačnost. Zajemali smo vsi z lesenimi žlicami iz skupne sklede najprej »šči« /zeljna bolj čista juha/ in prigrizovali skoroda beli kruh. Nato je sledila gostejša ovčja juha. Precejšnji krožnik ovčjega mesa s kruhom, nato kosi dinj, /kar bi pri nas nadomeščalo sadje in solato/. To je bil obed proti četrti uri. Zvečer mlečna jed ali pa tudi »šči«, zjutraj okrog 9. ure s kruhom po želji. Tako je bila hrana vobče dnevna. Torej lačnim nam ni bilo treba biti. In četudi po vojni z raznimi dajatvami

[17]

živil in živine državi /v primer z našimi davki/.

Moje delo: polagal sem krmo živini, večinoma seno, kar na kupčke po izletišču; trgal sem seno z visokih kopic ali pa s podstrešnih višjih prostorov. Ob slabem vremenu, t. j. snežnem metežu, pa sem pokladal seno k prostostojnim jaslim v podstrešnih stajah. Privezovali živine nismo in le redkokdaj se je spopadla. Odpadke – gnoj smo odvažali na velik »krug« /kup izven ograje/. Težje pa je bilo pozimi z napajanjem živine. Včasih je mraz preprečil napajanje iz domačih vodnjakov, preprečil je večkrat tudi napajanje ob bližnji reki, ki je zmrznila. Zapreči smo morali sani s sodom »Bočko« in iti po vodo k reki, ki je bila tudi debelo prekrita z ledom in jo črpati izpod ledu. Led smo morali prej presekat. Z dvorišča je bilo treba odvažati sneg. Nisem se dolgočasil. Prav hitro je preteklo nekaj tednov in mesecev. Poželelo se mi je dalje. Odpovem službo in čez nekaj dni odidem. Toda le približno en km daleč bolj na zunanji konec vasi. Ne morem več zagotoviti, kako sem se seznanil z drugim gospodarjem, da sem šel k njemu. Zalogo, ki mi jo je dal na pot prvi gospodar, zavijem in shranim. Ljubša pa kakor zahvala za gostoljubno usluženje bi bilo, da bi bil ostal še pri njem. Toda nekako bolj popustljiv mraz v marcu 1920 sprošča bolj moj nemir. Pri drugem gospodarju je precej slično kot pri prvem, le vse bolj v skromnih okoliščinah. Dozdeval se mi je tudi nekako bolj skop, a nikakor ga ne smem tožiti. Z vsem v manjšem imetju je pač to bilo v vsem manjša mera. Poleg tega je bil on starejši od prvega gospodarja. In dočim nas je pri prvem šlo in zapreglo več po dvoje sani h kopicam v oddaljeno stepo, me je drugi napotil že drugič in samega v še bolj oddaljeno »meljnico« /državni mlin/ – koder mi je bilo dolgo čakati na »očered« /vrsto/.

Tu me je ta in oni to in ono povprašal in zaprosila me je neka vdova iz drugega sosedstva, naj pridem k njej. Moko sem pripeljal domov in odpovedal službo. Gospodinja mi je tudi tu pripravila popotnico in obdarovan sem zadovoljen odšel. Peš sem šel v sneženo razsežno pokrajino v sosednjo vas k vojaški vojni vdovi z dvema hčerkama, s trojko konjev, dvema kravama in 20 ovcami. Delo je bilo isto kot pri prejšnjih dveh gospodarjih. Tudi ona me nadene s toplo šubo, četudi je mraz že popuščal.

[18]

Ker sem imel le več prostega časa, pogledam njene gospodarske reči: v nadomestilo polomljene četrte brane v tam običajni pripravnejši pravokotni obliki, naredim novo brano, a v naši trapezasti obliki. Navidezno je bila z njo zadovoljna. Zboli in žal ji nisem mogel dosti pomagati, razen s svojim delom. Nasprotno – tako rekoč odškodoval sem jo, ko sem padlega ovenčka z lepim kožuščkom, namesto da bi mu bil kožuh odril, pokopal s kožuhkom vred.

Sosed, ki je imel pogled v njeno gospodarstvo, mi ni pomagal z nasvetom. Še sedaj mi je žal, da sem ji naredil škodo. Gospodinja je pretrpela svojo bolezen in škodo. Zunaj nastane južje – vode in poplave, tekom par tednov ni bilo več ne snega, ne poplav. Naprežemo trojko v njen železni plug in na njihovo njivo za vasjo. Zorjeva jo s sosedom in kar pod brazdo vržemo krompir. Podnebje se razgreje še bolj in pomladansko zelenje oživlja. Treba bo tudi sejati. Pripravimo se. Naprežemo našo in sosedovo trojko v dva voza, obložena z vsemi potrebščinami in na polja okrog 20 vrst daleč. Gnojenja ne poznajo, razen zelenega, kajti njive puste kaki dve leti neobdelane, nato orjejo zelenico in setev uspeva. Za prostor ni bilo stiske, dosti je sveta. Kakor v vozove naprežemo konje – trojke – tudi pred pluge; srednjega v brazdo, enega levo na zorano, desnega pa na celino. Naposled zorjem; menda zorjem polovico določene njive sam, sosed s svojim 15-letnim sinom pa svoje, pač pa on tudi poseje. Brananje je izdatno. Trojka vleče tudi breme, in sicer v zaporednem razvrščanju od leve na desno. Posebno lepo gre to ob krajih, ko se zavрте brane okrog prve. Delo se je vršilo uspešno. Prenočil sem s sosedom kar pod vozom na polju, gospodinja pa se je vrnila domov z drugim vaščanom. Mi trije s sosedom in njegovim sinom pa ostanemo na polju ves teden, dokler ne opravimo vsega dela. Samo moja omenjena trapezasta brana se ni preveč podala k prvim trem. Zdelo se mi je, da mi je bil to doslej najsrečnejši teden v življenju, kljub ponesrečeni brani. Prost – brez skrbi – v lepi, tihi prirodi. Z največjo hvaležnostjo se spominjam obeh vasi, t. j. Dolje Barabanovke¹⁰⁴

¹⁰⁴ Vas leži približno 120 km severozahodno od Orenburga.

in druge z omenjeno vdovo, dozdevno Volosko.¹⁰⁵ Po opravljeni setvi smo delali kurivo in to iz gnoja. Tudi tu se je nabral preko zime precejšen »krug«. Razgrnili smo ga malo, potem pa gnali po njem konje in to v krogu več ur. Dobro so

[19]

ga pregnetili s svojimi dolgimi nogami. Ko so se naplesali in opravili svoje konjički, smo pa še nadaljevali mi, zavihali smo si rokave in hlačnice ter še nekoliko pognetili sproti manjše kupčke in napolnjevali to zmes v škatlje kakor ilovico pri izdelovanju opeke pri nas in dobro stlačevali. Potem pa iztresovali na lep gladek raven prostor kakor opeko. Čez par dni so se ti kvadri z zgornje strani nekoliko osušili, se boljše sprijeli in obrnili smo jih zopet na drugo stran, nato še na tretjo in četrto, po potrebi še ponovno. Tekom tedna ali dveh so bili presušeni, prav lahki. Zložili smo jih pod streho in jih pustili tam do uporabe. Tedaj so si jih gospodinje sproti drobile in nalagale na s slamo prižgan ogenj. In tudi gnoj je dal vročino, saj so gospodinje ravno z njimi pekle kruh in to navadno obsežnejše in višje kolače kakor naše kmetice. Tam sem doživel tudi Veliko noč 1920. To je »pasha«. Ob polnoči velike sobote dolgo cerkveno opravilo kakor sploh ob pravoslavnihi nedeljah. Tu in tam je bil v običaju verski pozdrav: »Hristos voskres« in poljub. Pasho, to je velikonočno jagnje, pa je prihajal duhovnik blagoslavljal tudi na dom. Hiše so k Veliki noči tudi prebelili, bivališče okrasili, k ikonam – svetim podobam – prižgali ogenj. Bilo je nekaj blagega, lepega. V cerkvah je bilo vobče mnogo slik, verskih in zgodovinskih. Vživel sem se in oni so mi začeli prigovarjati, naj ostanem sploh pri njih in dobim vse, kar zmorejo. A ravno na to odpovem službo tudi tukaj. Gospodinja mi brani, meneč – saj ne pridem domov. Ko pa opazi moj odločni namen, se umiri, vda, pripravi kruha, suhara, mesa in me bogato obdari. Tudi denarja mi našteje. Natovori mi prtljago na voz, vpreže in vsi štirje se peljemo kar skozi široko reko na železniško postajo, koder se jim še enkrat zahvalim in počakam na vlak. Ko je bilo gibanje bivših vojnih ujetnikov že precejšnje po železnici, nisem dobil voznega lista. Toda nič zato, sem pa potoval brez njega, proti Moskvi. Tu in tam so nas pognali z vlaka, tudi mene, šel sem kake postaje peš in spet na vlak. In šlo je. Vse poti pa so vodile proti Moskvi in težko se je bilo izogniti. Med potjo so posamezniki slačili poslednje srajce, da so si pridobili košček kruha.

¹⁰⁵ Res obstaja tudi kraj Voloska (Voloshka), vendar je ta skoraj 2000 km proč, blizu Arhaneglska. Najverjetneje pa je tu mislil kraj Prevolotskii.

[20]

Toda bilo je to nekako bolj trajno poslavljanje. Vsak takšen popotnik je bil napoten v skupno bivališče – visoko štirinadstropno hišo v mestu. Tam smo imeli na razpolago stalno vreli čaj, drugo prehrano pa smo si morali iskati sami. Največ nas je zalezlo v bližnjo termoelektrarno, kjer smo dovažali kurivo k pečem. V osemurnih delavnikih smo zaslužili po 500 rubljev, – funt /pol kg/ kruha pa je stal 500 rubljev. Takšna razlika od leta 1914–1915! Pol kg kruha dnevno je zadostovalo malokomu. Z ostalimi sto rublji pa ni bilo mogoče kriti druge prehrane. Tu so se zdaj služile zaloge, kdor jih je kaj imel. Slaba polovica nas je imela zaloge in srečni smo bili zaradi tega. Ostalim se je godilo resnejše – poleg bratske delitve – razen, če se jim je posrečilo izsiliti kje še kak zaslužek. Bili so pa tudi prizori, da so dali posamezniki za kruh poslednji košček perila. Tudi tam je vladalo po vojni, še bolj pa po revoluciji, pomanjkanje hrane, obleke – vsega. V Turkestanu sem opazil Sarte,¹⁰⁶ ki so zbirali kosti po cesti, jih oglodavali in izsesavali. Manjkalo je soli in sladkorja. In četudi v Rusiji niso poznali slajenja čaja, temveč so sladkor le prigrizovali in to kvečjemu pol kocke k čašici čaja. Torej razumljivo, da so tudi vojaki in vojni ujetniki dobivali sladkor za čaj le v roke po šest kock za pet dni. Nekateri so pa še to zamenjali za tobak ali pa kruh. Če sladkorja sploh ni bilo, smo dobili rozine. S temi so tudi nas uvajali v boljšo razdelitev. Splošno razširjeno je bilo po vsej Rusiji luščenje sončničnega semena, posebno med potovanji in predvsem med ženskami. Solate vojni ujetniki v Rusiji sploh nismo videli. Pač pa posušeno konzervirano korenje in druge primeti[sic]. Redke jabolke ali grozdje so nadomestovali »arbuzi« in dinje – užitne buče.

Vse bolj nas je vleкло domov, od koder smo bili tri leta ločeni z vsemi, t. j. izza revolucije 1917, ko se nismo mogli več oglašati domov s pismi in niti dobivali več vesti z doma. Prvo medvojno pismo sem dobil šele v bolnico v Rjazanj, drugega so mi pa že Rjazanjčani prenaslovili v Kotelnič. Potom banke sem dobil nakazanih okrog 7 rubljev /v Egorevsk in nekaj dopisnic v Taškent./ Nato pa so mislili doma, da sem že mrtev, ker ni bilo od mene glasu. In tudi jaz nisem vedel, da sta mi leta 1918 po španski gripi nenadoma umrla oče in starejša sestra.

¹⁰⁶ Sarti, poznani tudi pod imenom Ak-Sart – prebivalci, ki živijo v centralni Aziji in na Srednjem vzhodu. V času imperialne Rusije so ti živeli na območju Sir Darje – s tem imenom so takrat pogosto poimenovali vse naseljence na območju Turkeстана.

[21]

Vedeli nismo, da objema naše kraje nova domovina, svobodna kraljevina Jugoslavija. Tiho smo hodili na delo in voljno k ponovnim zdravniškim pregledom. Pregledovali so nas v namen vrnitve slabotnežev v domovino, močnejših pa za nadaljnje ujetništvo. Kot slabotneža me priznajo k invalidom. Kot invalid se bom lahko vrnil domov. Po to smo prilezli v Moskvo. Transportniki smo se še enkrat razgledali in se poslovili od mesta z mnogimi pozlačenimi kupolami in stolpi. Uvrstili in napotili so nas na vlak, ki nas je zajel takih okrog tisoč in odpuhal z nami po ravnočrtni progi proti severo-zahodnem Leningradu¹⁰⁷ v začetku avgusta 1920. Končno zaokroži okrog nekega jezera – postoji in nas prepusti finskim¹⁰⁸ stražnikom, ki tudi pohite z nami po gozdnati pokrajini v Narvo.¹⁰⁹ Tu izstopimo in vodijo nas na strm hribček v stari grad.

Navečerjamo se, naspimo, pozajtrkujemo in že so tu težki tovornjaki. Pridno nas natovarjajo in hajd ropotajoč k pristanišču. Zajamejo nas trije veliki motorni čolni in iz ozkega zaliva proti Revalu¹¹⁰ v širše morje v velik parnik Lisbos, ki nas vozi in ziblje kakih 60 ur v Stetin.¹¹¹

Tam odbero Čehe, nas pa mimo Berlina in Leipziga po neprijazni Germaniji k Donavi. Na Dunaju počakajo na nekem kolodvoru z godbo na Italijane, odbero Madžare, nas pa ženo tiho po temni noči v neko zapuščeno vojašnico, kjer nas puste do poznega jutra, spominjajoč nas na nekdanjo Krpanovo izjavo: Kdor gre na Dunaj, naj pusti trebuh zunaj! Končno nam oskrbe neko kavo, kruha pa niti peki v mestu niso imeli. Kljub beganju za kruhom ni nihče zamudil odhoda na vlak in drdralo je proti jugu in čez Semering. Nekaj malega smo dobili pod zob še v Gradcu in šlo je zopet dalje proti jugu – Mura – SHS – o kateri nismo ničesar vedeli in nas zaradi nje tudi v Avstriji niso nič kaj prijazno gledali, ravnotako kot nam tudi niso bili pri srcu oni. In Maribor na mestu nekdanjega Marburga – nam je bilo veliko zadoščenje. Kar navdušeno smo korakali v vojašnico ob Tržaški cesti, kjer so nas še nekaj dni zadrževali, nas preiskali, pregledali zdravniško, oskrbeli prevoznice in nas pustili domov.

¹⁰⁷ Danes Sankt-Petersburg, drugo največje mesto v Ruski Federaciji.

¹⁰⁸ Najverjetneje je takrat v resnici šlo za estonske stražnike in ne finske, saj je Visočnik potoval čez Raval (Tallin).

¹⁰⁹ Tretje največje mesto v Estoniji.

¹¹⁰ Raval (Reval) – staro ime za Tallin, glavno mesto Estonije.

¹¹¹ Danes Szczecin (nemško Stettin), glavno mesto zahodnega pomorjanskega vojvodstva na Poljskem.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije:

- AS 231 Prosvetno ministrstvo – personala, škatla 49, Visočnik Andrej.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor:

- rojstna matična knjiga (RMK) Hoče 1748–1778;
- rojstna matična knjiga (RMK) Hoče 1818–1828;
- rojstna matična knjiga (RMK) Hoče 1847–1869;
- rojstna matična knjiga (RMK) Hoče 1870–1888;
- rojstna matična knjiga (RMK) Hoče 1889–1904;
- poročna matična knjiga (PMK) Hoče 1837–1853;
- poročna matična knjiga (PMK) Sv. Lenart na Pohorju 1786–1817;
- rojstna matična knjiga (RMK) Sv. Lenart na Pohorju 1785–1817;
- mrliška matična knjiga (MMK) Sv. Lenart na Pohorju 1785–1817;
- NŠAM, Zapuščine duhovnikov, Golec Januš, Spomini, šk. 1.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

- PAM – 1665, Družina Visočnik, Andrej Visočnik;
- PAM – 0646, Državno tožilstvo Maribor, arhivska škatla 248, st. 1315/14;
- PAM – 0645 Okrožno sodišče Maribor, spis Visočnik, Miha (višji pisarniški oficial, Maribor): personalni spis Okrožnega sodišča Maribor 1920–1939, arhivska škatla 6;
- PAM/0446/21926 Visočnik Mihael, Ptujška 70, Maribor: prijava vojne škode pri Okrajni komisiji za vojno škodo Maribor, 1945–1946.

ÖSTA – Österreichische Staatsarchiv; KA – Kriegsarchiv

- GBBL Stmk, Alte Reihe, Karton 4463;
- GBBL Stmk 1891, Karton 4943;
- GBBL, Stmk, 1883, karton 4828;
- ÖSTA/KA, Belohnungsakten des Weltkrieges 1914–1918, Offiziersbelohnungs-anträge – Südwest (SW), Nr. 13. 398 (Karton 21);
- ÖSTA/KA, Belohnungsakten des Weltkrieges 1914–1918; Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA), Nr. 1,476.846 (karton 1288);
- ÖSTA/KA, GBBL Stmk 1874, Karton 4726, Visočnik Franz;
- ÖSTA/KA, VL, Kgfk, Russland, Reihe 1, karton 296 (Vincze J.)

Časopisje

Slovenski gospodar, 24. 9. 1914.

Jutro, 30. 7. 1930, str. 4.

Mariborski večernik Jutra, 6. 11. 1939, str. 4.

Slovenec, 4. 2. 1940, str. 2.

Slovenski gospodar, 29. 10. 1914.

Literatura in tiskani viri

Moll, Martin, *Kein Kein Burgfrieden: der deutsch-slowenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1918*, Innsbruck; Wien; Bozen: StudienVerlag, 2007.

Personal Verordnungsblatt k.u.k. Heer 1918.

Trstenjak, Alojzij, *Spomini iz svetovne vojne 1914–1918*, Maribor, Pokrajinski arhiv, 2015.

Pleterski, Janko, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917*. Poročili vojaške in vladne komisije. V: *Viri* (1–2). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1980.

MEMOIRS OF ANDREJ VISOČNIK: PRISONER OF WAR IN RUSSIA (1914–1918)

Summary

In the Regional Archives Maribor, the notes of a local resident of Hoče, teacher Andrej Visočnik (1889–1971), have been found. His lineage traces back to the early origins of Hoče and can so far be traced back to the mid-18th century through the church (parish) records. He came from a solid and Slovene-conscious peasant family and chose the teaching profession. He graduated from the College of Education Maribor and would have gone on peacefully in the teaching profession if he had not found himself in a military uniform in 1914 as a mobilised soldier together with his brothers. As a member of the 26th Home Guard Infantry Regiment, Andrej Visočnik was sent to the front in Galicia, where he was wounded in the first major battles and was taken prisoner by the Russians. He described his odyssey through the Russian Empire in his memoirs written after the Second World War. Through them, it is possible to follow Visočnik's journey as a prisoner of war, his experiences, the conditions in the camps and his contacts with the ordinary Russian people. In his memoirs, he also described how the Russian Revolution affected people's lives and, last but not least, his journey home, where he did not return until the autumn of 1920. With the help of archival documents and newspapers, it was possible to describe the life story of the teacher Visočnik, as well as that of his brothers, who found themselves in the military jacket of the Imperial Army. In this way, Visočnik's precious narrative, the writings of a member of the 26th Home Guard Infantry Regiment, which testifies to the fate of the little man in the Great War, was further highlighted and thus brought closer to a wider public.

ERINNERUNGEN DES ANDREJ VISOČNIK: KRIEGSGEFANGENER IN RUSSLAND (1914–1918)

Zusammenfassung

Im Regionalarchiv Maribor wurden die Aufzeichnungen des Lehrers Andrej Visočnik (1889–1971), der in Hoče lebte, gefunden. Seine Abstammung geht auf die Ursprünge von Hoče zurück und lässt sich in Kirchenbücher bis in die Mitte des achtzehnten Jahrhunderts zurückverfolgen. Er stammte aus einer soliden und slowenischbewussten Bauernfamilie und wählte den Lehrerberuf. Er absolvierte die Lehrerbildungsanstalt in Maribor und hätte den Lehrerberuf friedlich fortgesetzt, wenn er sich nicht 1914 als mobilisierter Soldat zusammen mit seinen Brüdern in einer Militäruniform wiedergefunden hätte. Als Angehöriger des 26. Infanterieregiments der Heimatgarde wurde Andrej Visočnik an die Front

in Galizien geschickt, wo er bei den ersten größeren Kämpfen verwundet und von den Russen in Gefangenschaft genommen wurde. Seine Odyssee durch das Russische Reich beschrieb er in seinen nach dem Zweiten Weltkrieg verfassten Memoiren. Sie ermöglichen es, den Weg von Visočnik als Kriegsgefangenen, seine Erlebnisse, die Bedingungen in den Lagern und seine Kontakte mit den einfachen russischen Leuten nachzuvollziehen. In seinen Memoiren schildert er auch die Auswirkungen der Russischen Revolution auf das Leben der Menschen und nicht zuletzt seine Reise nach Hause, wohin er erst im Herbst 1920 zurückkehrte. Mit Hilfe von Archivdokumenten und Zeitungen konnte die Lebensgeschichte des Lehrers Visočnik sowie die seiner Brüder, die sich in der Militärjacke der kaiserlichen Armee wiederfanden, beschrieben werden. Auf diese Weise wurde die wertvolle Erzählung von Visočnik, die Aufzeichnungen eines Soldaten des 26. Infanterieregiments der Heimatgarde, die vom Schicksal des kleinen Mannes im Ersten Weltkrieg zeugt, weiter verdeutlicht und so der breiten Öffentlichkeit nähergebracht.

Organiziranost slovenskih izseljencev v Braziliji v kulturnih in narodno podpornih društvih

Neža Hlebanja*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:314.151.1(81=163.6)

Neža Hlebanja: Organiziranost slovenskih izseljencev v Braziliji v kulturnih in narodno podpornih društvih. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 93=58(2022), 1, str. 44–77

V prispevku avtorica obravnava organiziranost slovenskih izseljencev v Braziliji v kulturnih in narodno podpornih društvih v vseh obdobjih nastajanja skupnosti, to je pred prvo svetovno vojno, med obema svetovnima vojnama, po drugi svetovni vojni in po osamosvojitvi Slovenije. Sprva so bili slovenski izseljenci člani organizacij izseljencev iz držav, od koder so izhajali – Habsburške monarhije, Kraljevine Jugoslavije in Republike Jugoslavije. V obdobju med obema vojnama se ob jugoslovanskih že pojavljajo posebna slovenska društva. Po osamosvojitvi Slovenije 1991 do takrat obstoječa društva razpadejo po nacionalnem principu. Društva so bila tako kulturna kot tudi bratsko podporne organizacije.

Ključne besede: Brazilija, slovenski izseljenci, ORNUS, Naš dom, Beritoga, Primorje, SAIUG, Zveza Slovencev v Braziliji.

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:314.151.1(81=163.6)

Neža Hlebanja: Organisation of Slovene emigrants in Brazil in cultural and national beneficial associations. Review for History and Ethnography, Maribor 93=58(2022), 1, pp. 44–77

In this article the author discusses the organisation of Slovenian emigrants in Brazil in cultural and national beneficial associations in all periods of the community's

* Neža Hlebanja je univ. dipl. zgodovinarica in doktorska študentka Ameriških študij na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, neza.hlebanja@gmail.com.

formation, i.e., before the First World War, between the two World Wars, after the Second World War and after Slovenia's independence. Initially, Slovenian emigrants were members of emigrants' organisations from the countries of origin – the Habsburg Monarchy, the Kingdom of Yugoslavia and the Republic of Yugoslavia. In the period between both wars, separate Slovene societies appeared alongside the Yugoslav ones. After the independence of Slovenia in 1991, the associations that had existed until then were dissolved according to the ethnic principle. The societies were both cultural and fraternal beneficial organisations.

Keywords: Brazil, Slovenian emigrants, ORNUS, Naš dom, Beritoga, Primorje, SAIUG, Union of Slovenians in Brazil.

Slovenska skupnost v Braziliji je nastala na podlagi treh valov izseljevanja iz slovenskega etničnega ozemlja v Brazilijo, podobno, kot je to značilno za vse slovenske izseljenske skupnosti. V prvem valu, ki je potekal od druge polovice 19. stoletja, so se v Brazilijo priseljevali večinoma na pobudo agentov za izseljevanje in s finančno pomočjo brazilske vlade. Izseljevanje je zajelo sprva zahodni rob slovenskega etničnega ozemlja, nato pa tudi Kranjsko in spodnjo Štajersko. Šlo je predvsem za kmečko prebivalstvo, ki je delalo večinoma na kavnih plantažah. V drugem valu je izseljevanje iz slovenskega etničnega ozemlja v Brazilijo potekalo predvsem iz Julijske krajine. Šlo je za preseljevanje zaradi fašistične raznarodovalne politike Kraljevine Italije, preseljevali pa so se večinoma kvalificirani delavci in se naseljevali v urbana središča. Izseljevanje v tem obdobju je zajelo tudi prvo Jugoslavijo. Po drugi svetovni vojni so se v Brazilijo priseljevali večinoma politični emigranti. Tudi danes je slovenska izseljenska skupnost v Braziliji še živa in se povezuje z matično domovino.

V obdobju do prve svetovne vojne lahko govorimo le o začetkih in prvih poskusih društvenega življenja slovenskih izseljencev v Braziliji. Najverjetneje samostojnega slovenskega društva v tem obdobju ni bilo, imamo pa podatke o rednih druženjih Slovencev v restavraciji bratov Barsotti v São Paulu, kjer so se zbirali ob nedeljah in med drugim peli slovenske pesmi.¹ V tem obdobju, predvsem na začetku 20. stoletja, je društveno organiziranje slovenskih izseljencev v Braziliji potekalo najverjetneje v okviru drugih izseljenskih skupnosti na avstrijski ali jugoslovanski osnovi, kjer je bila izražena južnoslovenska težnja po skupni državi in odpor do Avstro-Ogrske monarhije (t. i. ječe narodov²).³ Viri o teh društvih pred prvo svetovno vojno pričajo le posredno,

¹ Ciril Zupanc, Nekaj podatkov o naših izseljencih v Braziliji, *Slovenski izseljenski koledar 1971*, leto 18, 170.

² Irene Mislej, Kulturna zgodovina Slovencev v Južni Ameriki, V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, ur. Irene Mislej (Ljubljana, 1995), 16–17.

³ Miha Zobec, Prva Jugoslavija in »njena« diaspora v Braziliji: od angažmaja izseljenskih aktivistov do pozabe skupnosti, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 61, št. 2 (2021), 105.

najdemo pa tako omembe o avstrijskih kot tudi južnoslovanskih društvih, v katerih so sodelovali tudi slovenski izseljenci v Braziliji. Prvo društvo, v katerem so sodelovali tudi slovenski izseljenci v Braziliji, je omenjeno leta 1902; najverjetneje so ga ustanovili skupaj s Hrvati in Srbi.⁴ Prav tako naj bi slovenski izseljenci v Braziliji sodelovali v društvu, ustanovljenem 1903 (*Jugoslovanski tamburaški zbor* v São Paulo), ki je nastal na pobudo Hrvatov in je novembra 1933 praznoval 30-letnico obstoja.⁵ V virih najdemo tudi omembe avstrijskih društev, v katerih so sodelovali slovenski izseljenci v Braziliji pred prvo svetovno vojno. Tako je bilo najverjetneje v društvu *Germania* v São Paulu, kjer so se zbrali tako Slovenci kot avstrijski državljani. V tem društvu naj bi bili tudi Čehi in Hrvati. Verjetno v istem obdobju naj bi obstajalo tudi neko drugo društvo, v katerega so zahajali Slovenci.⁶ Slovenski izseljenec v Braziliji iz obdobja pred prvo svetovno vojno Dragotin Štrucelj je bil pet let tajnik avstro-ogrskega društva, sodeloval pri njegovi ustanovitvi in ustanovitvi časopisa (*Viribus Unitis*), ki je nehal izhajati leta 1903. Leta 1905 je bil že drugič izvoljen za predsednika društva. Funkcijo je sprejel, čeprav ni čutil avstrijskega prohabsburškega patriotizma, temveč zato, ker bi bili sicer izseljenci slovenske narodnosti popolnoma zapuščeni.⁷

Društvo, v katerem so se zbirali tudi slovenski izseljenci v Braziliji pred prvo svetovno vojno, je bil *Jugoslovanski Sokol*, ustanovljen 1907 (oziroma 1908⁸). Med ustanovitelji in prvimi odborniki je bil tudi Slovenec iz Vipavske doline Franc (Franjo) Košuta.⁹ Imeli so kolesarski oddelek, tamburaški zbor in svojo čitalnico. Prostore društva so si delili s češkim društvom *Slavija*.¹⁰

Med prvo svetovno vojno, leta 1915, so ti južnoslovanski aktivisti v Braziliji ustanovili odsek *Jugoslovanske narodne odbrane (JNO)*.¹¹ JNO je v južnoameriških državah podpirala mednarodna prizadevanja (*Jugoslovanskega odbora*)

⁴ Alojzij Kuhar, Naše izseljensko vprašanje, V: *Spominski zbornik Slovenije* (Ljubljana, 1939), 529; Franjo Cotič, Slovenski izseljenci v Brasilu, zlasti v mestu São Paulo, *Duhovno življenje*, 129, 22–23.

⁵ Jože Bajec, Slovensko društveno življenje v Braziliji do druge svetovne vojne, *Slovenski izseljenski koledar* 1969, letnik 16, 221; Zapuščina dr. Henrika Tume v raziskovalni enoti Zgodovinskega inštituta ZRC SAZU v Novi Gorici, Citirano po: Branko Marušič, Prispevka o slovenskem izseljevanju v Južno Ameriko, V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, ur. Irene Mislej (Ljubljana, 1995), 65.

⁶ S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ... Ob stoletnici prihoda prvih Slovencev v Brazilijo, *Zbornik Svobodne Slovenije*, (1960), letnik 12, 188.

⁷ Zapuščina dr. Henrika Tume v raziskovalni enoti Zgodovinskega inštituta ZRC SAZU v Novi Gorici, Citirano po: Marušič, *Prispevka o slovenskem izseljevanju v Južno Ameriko*, 64–65.

⁸ Marušič, *Prispevka o slovenskem ...*, 65.

⁹ Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 221.

¹⁰ Marušič, *Prispevka o slovenskem ...*, 65.

¹¹ Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 221; Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 112.

za ustanovitev skupne jugoslovanske države. Med njenimi člani je bil tudi Franc Košuta.¹²

Po prvi svetovni vojni so se izseljenci, ki so podpirali ideje skupne samostojne južnoslovanske države, združili v društvu *Jugoslovanska narodna zajednica (JNZ)*.¹³ Ustanovljena je bila leta 1919. Veliko članov JNZ je bilo iz vrst južnoslovanskih aktivistov, ki so se med prvo svetovno vojno povezali v odbor JNO v São Paulu in je predstavljal naslednico Jugoslovanskega Sokola.¹⁴ Njen predsednik je bil Venceslav Paeta.¹⁵

Avgusta ali septembra 1928 so pristaši jugoslovanske ideje med priseljenici v São Paulu ustanovili *Zadrugo Jugoslovena u Braziliji* (sic), katere predsednik je bil prav tako dalmatinski trgovec Venceslav Paeta. To društvo je izdajalo svoj tednik *Jugosloven u Brazilu*. Društvo in njegov tednik sta zastopala jugoslovanska unitaristična načela. Društvo je prirejalo »Velike zборе« za združevanje vseh Jugoslovanov v São Paulu. Društvo je konec leta 1930 prenehalo delovati (leta 1932 je omenjeno med društvi, ki so se združila v *Jugoslovanskem potpornem udruženju*¹⁶), tednik *Jugosloven u Brazilu* pa v letu 1931 tudi ni več izšel. Predvsem zaradi njihovega političnega delovanja so se druga društva jugoslovanskih narodov čutila ogrožena, saj so imela predvsem kulturni značaj.¹⁷

Med sodelujočimi pri društvu *Zadruga Jugoslovena u Braziliji* so bili gotovo tudi Slovenci, saj so imeli v tedniku, ki ga je izdajalo društvo svojo stran, na kateri sta objavljala dva Slovenca, eden s Primorske pod psevdonimom Sočanin, drugi pa z Gorenjske pod psevdonimom Gorenjc.¹⁸

V obdobju med obema vojnama sta nastali še dve slovenski društvi. Društvo ORNUS, ki je obstajalo do konca 70. let 20. stoletja pod drugim imeni.

¹² Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 112–113; Mislej, *Kulturna zgodovina Slovencev ...*, 16–17.

¹³ Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 112–113.

¹⁴ Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 221; Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 112.

¹⁵ Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 111.

¹⁶ Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 222.

¹⁷ Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 221; Zupanc, *Nekaj podatkov o ...*, 172, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, *Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija*, Poročilo o poteku proslave štiridesetletnice S. K. D. »ORNUS« v Sao Paulu Brazilija, Sao Paulu junija 1968, tipkopis; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, *Drugo nekoliko izpopolnjeno v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija*, katero je bilo podano ob priliki proslave štiridesetletnice njegove ustanovitve v Sao Paulu junija 1968, tipkopis; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, *Cenjeno uredništvo Koledarja S. I. M. v Ljubljani, Sao Paulo marca 1969*, tipkopis; Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 111.

¹⁸ Jože Bajec, *Razvoj slovenskega izseljenskega časnikarstva v Evropi, Južni Ameriki in Kanadi, Slovenski izseljenski koledar 1969*, leto 16, 321 in Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 221, 222.

Po sporu v tem društvu decembra 1928, skorajda takoj po ustanovitvi, so ustanovili še pevski zbor, ki je nato postal društvo *Primorje*.

Spor je izbruhnil ob pripravah na kulturno prireditev društva *ORNUS*. Dramski odsek društva *ORNUS* je vodil režiser (vir ga ne navaja poimensko), ki je bil že od začetka v konfliktu z upravo *ORNUSA*. Že ob pripravah na prvo prireditev decembra 1928 je prišlo do nesoglasij. Na dan predstave naj bi režiser skupaj z glavnim igralcem odpotoval v Santos, ki je oddaljen od São Paula okoli 80 kilometrov in ju ni bilo na glavni vaji. Zaradi tega je bil zaslišan 6. januarja 1929 na seji upravnega odbora in izključen iz društva. Na začetku leta 1929 je pridobil na svojo stran 12 članov *ORNUSA* in iskal zaveznike tudi pri drugih nasprotnikih društva. Aprila 1929 so ustanovili pevski zbor, imenovan *Primorje*. Sprva ga je vodil pevovodja Milan Wolner (hrvaški izseljenec¹⁹, ki je sodeloval tudi kot urednik almanaha, ki ga je *JPU* izdalo leta 1932²⁰), za njim pa Jožica Ferjančič.²¹

Vzroki za spore, ki so se dogajali v slovenski izseljenski skupnosti v Braziliji med obema vojnama, so mnogoplastni, viri pa so pretežno subjektivne narave in največkrat prihajajo iz druge roke, vendar lahko trdimo, da so imeli podlago v različnih političnih mnenjih med izseljenci (na eni strani jugoslovenarji, na drugi strani pa predvsem slovenska primorska izseljenska skupnost, katere glavni cilj je bila priključitev Primorja matični domovini²²) in tudi v družbenem, socialnem in izobrazbenem statusu izseljencev.²³ Na odnose v slovenski izseljenski skupnosti je vplivala tudi gospodarska kriza in Vargasov prevzem oblasti. Ta je vodil politiko t. i. brazilizacije, tj. potiskanja nebrasilskih elementov iz družbenega in javnega življenja ter postopnega omejevanja priseljevanja. Poleg tega so ob naraščajoči brezposelnosti, ki jo je povzročila gospodarska kriza, postali priseljenci lahka tarča negativnih občutij.²⁴ Primer socialnih neenakosti priseljencev, ki so vodile do trenj med njimi, nam nudi

¹⁹ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 172, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

²⁰ S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 196, 197.

²¹ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 172; Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 221, 222; AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Drugo nekoliko izpopolnjeno poročilo v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. *ORNUS* v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave 40-letnice njegove ustanovitve, Sao Paulu junija 1968, tipkopis.

²² Mislej, Kulturna zgodovina Slovencev ..., 17.

²³ Zobec, Prva Jugoslavija in ..., 114.

²⁴ Jeffrey Lesser, *Immigration, Ethnicity, and National Identity in Brazil, 1808 to the Present* (Cambridge, 2013), 136–138.

tudi Franjo Paternost. Že v Ljubljani je bil dobro stoječ podjetnik, v Braziliji pa je imel že socialno mrežo, saj je tam živela njegova sestra, ki je bila poročena z lastnikom velikih posesti v Braziliji. Paternost se je v São Paulu usmeril v gradbeništvo in postal zelo uspešen. Na drugi strani so bili izseljenci iz Julijske krajine večinoma zidarji, ki so gotovo sklepali posle tudi s Paternostom. V tej vlogi je postal predsednik društva Primorje in nato Jugoslovanskega podpornega združenja (ki je opravljalo tudi konzularne posle za Jugoslavijo). V društvih so se poznale socialne razlike in zato je prihajalo do sporov. Člani društva so Paternosta obtožili intrigantstva in trgovanja s povratniki, on pa jih je obtožil protijugoslovanstva in povezovanja s hrvaškim separatizmom.²⁵ Pri teh sporih je igralo vlogo tudi osebno rivalstvo. Slovenski izseljenci v Braziliji v obdobju med obema vojnama so bili (med drugim) znani tudi kot gradbeniki. V São Paulu so do leta 1940 sodelovali pri nastanku 24 pomembnih stavb. Zelo se je uveljavil inženir Anton Kadunc, ki je bil zaslužen za dve posebni zgradbi, in sicer za prvi in nato še za najvišji nebotačnik v Južni Ameriki. Predio Martinelli je bil v tistem času najvišji nebotačnik v Južni Ameriki. Imel je 26 nadstropji; v višino je meril kar 82 metrov. Vodja gradnje, ki je trajala tri leta, je bil prav ing. Anton Kadunc.²⁶ Kot graditelj se je uveljavil tudi Franjo Paternost, ki je sodeloval pri nastanku predmestja na jugu São Paula, v viru imenovanega »Villa Moinko Velko«; verjetno gre za predel São Paula imenovan Vila Moihno Velho; med drugimi so v njem ulice poimenovane Drava in Sava. Paternost je bil solastnik zemljišč, kjer je nastal prej omenjeni predel ter ustanovitelj in pobudnik gradnje tega predmestja. Predmestje je pripomoglo k splošnemu napredku São Paula, saj so tako mnogi dobili svoj lastni dom. Za svoje zasluge je dobil tudi pohvale pristojnih oblasti.²⁷ Gradnja se je pričela leta 1932. V šestih letih je nastalo s pomočjo Paternosta 500 do 600 hiš.²⁸

Vsekakor so tudi politične spremembe v domovini vplivale na slovenske izseljence po svetu ter tudi v Braziliji. Slovenski izseljenci so lahko preko brazilskega in tudi slovenskega izseljenskega tiska spremljali različne informacije, pri tem pa so bile te selektivno izbrane. Tako so bili bolj dovzetni za propagando različnih strani. Tako je najverjetneje v slovenskem društvu ORNUS prišlo do spora tudi zaradi uvedbe šestojanuarske diktature leta 1929

²⁵ Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 114.

²⁶ »Prvi in največji nebotačnik v Južni Ameriki je zgradil slovenski inženjer g. Kadunc«, *Slovenec*, 23. 12. 1934, letnik 62, številka 291a, 10.

²⁷ »Delo naših državljanov v Braziliji«, *Slovenec*, 6. 7. 1940, letnik 68, številka 152a, 8.

²⁸ Irene Mislej, *Odmevi iz drugih dežel južne Amerike*, V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, ur. Irene Mislej (Ljubljana, 1995), 126.

v tedanji Jugoslaviji, ki je v tisku zunaj Jugoslavije požela kritike.²⁹ Šestojanuarska diktatura je med izseljenci (in tudi sicer) sprožila še večje poudarjanje jugoslovanstva.

O sporu pričajo tudi zapisi v slovenskem izseljenskem časopisju (v Argentini, Kanadi), ki jih povzema vir. Očitki so večinoma leteli na politizacijo društva ORNUS (petje Internacionale) in premajhno poudarjanje slovenstva (petje pesmi, ki so vsebovale besedo Slovenec, naj bi bile preveč politične).³⁰ V kolikšni meri je bilo društvo ORNUS komunistično usmerjeno, ostaja vprašljivo, saj je bila Pepca Kadunc (vseskozi aktivna članica ORNUSA) organizatorka slovesnosti ob praznovanju nove maše kar dveh slovenskih novomašnikov v Braziliji 14. decembra 1941, salezijanca Alojzija Zvera in Alojzija Frasa.³¹ Društvo je bilo vsekakor jugoslovansko usmerjeno, saj so že med drugo svetovno vojno sodelovali z Jugoslovanskim odborom za pomoč vojnim žrtvam in tudi po drugi svetovni vojni so redno organizirali praznovanje za dan republike in dan mladosti³², vendar to lahko pripišemo večinoma primorskemu članstvu, katerega glavni cilj je bil v obdobju med obema vojnama priključitev Primorske domovini, po vojni pa je bil ta cilj vsaj delno dosežen in zato so do nove socialistične države gojili pozitiven odnos. Vsekakor pa je imelo društvo slovenski značaj, saj je bila Pepca Kadunc tudi organizatorka tečaja slovenščine, ki ga je organiziralo društvo ORNUS.³³ In tudi sicer je društvo ohranilo slovenski značaj do zamrtja društva leta 1978.³⁴

Po ustanovitvi *pevskega zbora Primorje* aprila 1929 so imeli že julija 1929 v dvorani hrvaškega društva *Sloga* prvi javni nastop. Zaradi vedno večjega števila članov je bil 18. avgusta 1929 sklican ustanovni občni zbor in tako je nastalo *Slovensko izobraževalno društvo Primorje* (v nadaljevanju *SID Primorje*).

²⁹ Glej več v: Jure Gašparič, Uvedba diktature kralja Aleksandra, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 46, št. 1, 2006, 241–254.

³⁰ S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 194–195.

³¹ S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 193–194.

³² AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Poročilo o poteku proslave štiridesetletnice S. K. D. »ORNUS« v Sao Paulu Brazilija, Sao Paulu junija 1968, tipkopis; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave štiridesetletnice njegove ustanovitve, Sao Paulu junija 1968, tipkopis; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja S. I. M. v Ljubljani, Sao Paulo marca 1969, tipkopis.

³³ S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 194–195; Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 174; primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

³⁴ Bogdan Šalej, »Srečanje s Slovenci v São Paulu« *Rodna gruda*, letnik 19, št. 1 (1972), 34.

Prvi predsednik je postal Franjo Paternost, tajnik Franc Cotič³⁵, direktor pa Dušan Tvrdošek (jugoslovanski aktivist, sodeloval pri *Jugoslovanski narodni zajednici*³⁶). Odbor so sestavljali še Andrej Copic, Franc Cotič, Josip Šinigoj, Franc Černigoj, Jožica Ferjančič in Ivo Budković. Glede imena so takoj na začetku izbruhnila nesoglasja, saj naj bi Dušan Tvrdošek (Hrvat) zahteval, da bi se društvo imenovalo jugoslovansko, večina pa je bila za ime slovensko. Tudi Zobec piše o nesoglasjih v društvu, ki je imelo med člani upravnega odbora tudi Hrvate.³⁷ Vsaj nekaj časa se je društvo povezovalo tudi s slovenskimi izseljenci iz Julijske krajine v Argentini.³⁸

Na občnem zboru 26. januarja 1930 so za predsednika izvolili Angela Černigoja, za odbornike pa Alojza Kravesa, Jožico Ferjančič, Jerneja Obita, Mirka Jerkiča, Franja Cotiča, Amalijo Kolar, Josipa Jerkiča, Cirila Berlota, Franca Copiča, Ormina Spitzerja in Iva Budkoviča.³⁹

V letu 1930 so izpeljali še zabavo za pustni torek in v aprilu zabavni večer, nato pa so se preselili v druge prostore na Rua Santo Antonio no. 70 v São Paulu, ki so jih najeli skupaj s češkim društvom *Slavija*. Zaradi selitve so imeli slavnostno prireditev; nastopila sta tako slovenski kot češki pevski zbor. Poleg slovenskih pesmi so bile na sporedu tudi deklamacije in kratke veseloirgre.⁴⁰ Negovali so tudi stike z oblastmi Dravske banovine. Prejemali so slovenske

³⁵ Franc Cotič, v virih tudi Franjo, se je rodil 1. avgusta 1904 v Renčah. Starši so bili kmetje; med prvo svetovno vojno je družina prebegnila v Semič v Belo krajino. Po vojni so se vrnili v Renče; Franc se je izučil za zidarja. Bil je soorganizator slovenske krščanske prosvete na Primorskem in je tesno sodeloval s Filipom Trčeljem. Z inženirjem Andrejem Mozetičem sta ustanovila društvo Iskra v Renčah. V društvu je sodeloval kot režiser, odbornik in tudi predsednik. Fašisti so ga skušali pridobiti na svojo stran, a se je skupaj še z nekaterimi Renčani odselil v Sao Paulo v Brazilijo. V Braziliji je začel kot zidarski mojster; kmalu je zaslovel kot gradbeni podjetnik in je dobival naročila tudi za večje gradnje. Med drugim je zgradil zvonik pri cerkvi Najsvetejšega zakramenta. Po odcepitvi od društva ORNUS je skupaj s Franjom Paternostom ustanovil pevski zbor in nato društvo Primorje, kjer je bil društveni tajnik (1929–33), režiral igre in organiziral pevske nastope. Veliko je pisal in je s publicistično dejavnostjo začel že na Goriškem. V Braziliji pa je nadaljeval z objavami v Duhovno življenje, Prosveto, Kanadski glas, Ave Marijo, Iskro (Zagreb), Jugosloven (S. Paulo, Brazilija), brazilski časopis (nedeljska priloga) Folha da Manhã. Pošiljal je tudi dopise v časopise v domovini. Podpisoval se je F-ič ali A. A. Novačan. Prizadeval si je tudi za duhovno oskrbo in cerkveno organiziranost slovenskih izseljencev v Braziliji. Umrli je 10. decembra 1977 v Braziliji. V: Rudolf Klinec: Cotič, Franc (1904–1977), *Primorski slovenski biografski leksikon*, 3. snopč (Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 1976), 201 in NŠAL 553, Zapuščine duhovnikov in drugih: Ludvik Ceglar, škatla 2, osebne beležke Ludvika Ceglarja o slovenskih izseljencih v Braziliji.

³⁶ Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 111.

³⁷ Zupanc, *Nekaj podatkov o ...*, 172; Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 221, 222; S. P. B., *Brazilija, dobra zemlja ...*, 195–196; Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 113.

³⁸ Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 113.

³⁹ S. P. B., *Brazilija, dobra zemlja ...*, 196.

⁴⁰ S. P. B., *Brazilija, dobra zemlja ...*, 196.

knjige in *Izseljeniški vestnik* Rafaelove družbe.⁴¹ Franjo Paternost je pisal poročila Družbi sv. Rafaela, kjer je opisoval brazilsko zakonodajo glede priselitve in tudi željo po obnovi delovanja jugoslovanskega generalnega konzulata v São Paulu.⁴²

Društvo se je povezovalo z drugimi društvi slovanskih izseljencev v Braziliji. Društvo je pripravilo spominsko komemoracijo ob obletnici usmrtnitve Vladimirja Gortana (17. novembra 1929).⁴³ Skupaj s Čehi so podpisali izjavo proti italijanskemu nasilju v Slovenskem Primorju. Poslali so ga v glavne brazilske časopise in glavni časopisi v São Paulo so resolucijo objavili.⁴⁴

Leta 1930 je bilo to društvo v največjem razmahu. Iz tega leta so znane nekatere prireditve, predvsem v sodelovanju s češkim društvom *Slavia*. V njihovih prostorih so organizirali nekaj prireditev, skupaj pa so avgusta 1930 najeli in preuredili skupne prostore.⁴⁵

Po uvedbi šestojanuarske diktature so v 30. letih 20. stoletja vse bolj so začeli poudarjati svojo jugoslovansko orientiranost, za cilj pa so si zastavili povezati vse Jugoslovane in zato so se v začetku 30. let 20. stoletja preimenovali v *Jugoslovansko kulturno društvo Primorje*.⁴⁶ V letu 1930 naj bi imeli že več kot 100 članov ter pevski zbor in knjižnico z več kot 250 knjigami.⁴⁷ Društvo je bilo leta 1931 v krizi⁴⁸; prav tako za to leto ni poročil o kakšnih večjih aktivnostih društva.⁴⁹ Toda število članstva naj bi naraščalo. Glede številčnosti članstva so informacije različne. Bajec navaja, da je imelo *Primorje* leta 1932

⁴¹ Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 113.

⁴² NŠAL 332, Zapuščine škofov: Gregorij Rožman 1896–2007, škatla 7: Družba SV. Rafaela, Tiskovni odsek Rafaelove družbe, časnikarsko poročilo št. 3, 3.–10. aprila 1937.

⁴³ Vladimir Gortan je bil rojen 7. junija 1904 in je bil hrvaški domoljub. Od leta 1928 je bil član antifašistične organizacije TIGR (Trst–Istra–Gorica–Reka), ki se je borila proti italijanizaciji v Istri in za priključitev Trsta, Istre, Gorice in Reke k Jugoslaviji. 24. marca 1929, ob fašističnem plebiscitu, je na cesti Brestovica–Pazin streljal v zrak in razgnal prisilno pripeljane volivce. 28. marca 1929 so ga ujeli na begu v Jugoslavijo in ga odpeljali v Rim, kjer so ga mučili in ga na režiranem sojenju kasneje obsodili na smrt. Ustreljen je bil 17. novembra 1929 pri Pulju. Gortan, Vladimir, *Hrvatska enciklopedija* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021), pridobljeno 24. 4. 2022, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22788>.

⁴⁴ S. P. B., *Brazilija, dobra zemlja ...*, 196; Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 113.

⁴⁵ Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 221–222.

⁴⁶ Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 113.

⁴⁷ Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 222.

⁴⁸ Zupanc, *Nekaj podatkov o ...*, 172, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, *Zgodovina društvenega dela ...*; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, *Drugo nekoliko izpopolnjeno ...*; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, *Cenjeno uredništvo Koledarja ...*; ter Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 221–222.

⁴⁹ Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 223.

že 131 članov, med katerimi pa niso bili vsi Slovenci.⁵⁰ Na tretjem občnem zboru 14. februarja je bil ponovno za predsednika izvoljen Franc Černigoj. Večjih prireditev niso imeli razen kulturne prireditve 2. aprila, ki jo je vodil Čeh Emil Pavlovsky.⁵¹ Za leto 1933 izvemo iz zapisa *Jugoslovena u Brazilu*, da je bil predsednik SID Primorje Ivo Ercegović (iz okolice Reke; v Brazilijo je prišel v 20. letih 20. stoletja. Tam je imel že strica Balda Pavičića, ki je bil lastnik kavne plantaže. Ercegović je bil član Jugoslovanskega Sokola⁵²).⁵³ Ne ve pa se, ali je bilo društvo uradno ukinjeno leta 1933 ali 1934.⁵⁴ Društvo se je leta 1934 pridružilo drugim jugoslovansko usmerjenim društvom. Povezali so se v *Jugoslovansko potporno udruženje (JPU)*.⁵⁵

Jugoslovansko potporno udruženje je bilo po nekaterih informacijah ustanovljeno 23. septembra 1931. V odboru sta bila le dva Slovenca, in sicer Franc Paternost, predsednik, in Osorio Glažar, ekonom.⁵⁶ Drugi viri omenjajo kot letnico ustanovitve JPU leto 1932. Članstvo naj bi prišlo iz vrst članov vseh nekdanjih društev: *Jugoslovenska narodna zajednica*, *Zadruga Jugoslovena u Braziliji*, *Jugoslovanska čitalnica (sic)*, *Jugoslovansko potporno in prosvetno društvo (sic)* ter *SID Primorje*. Vsa ta društva, z izjemo *Primorja*, so prenehala že pred ustanovitvijo Jugoslovanskega udruženja. Med ustanovitelji novega društva so bili Franjo Paternost (izvoljen za predsednika), ing. Anton Kadunc⁵⁷, Bogdan Stojkov ter Ivo Budkovič.⁵⁸

⁵⁰ Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 223; AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Drugo nekoliko izpopolnjeno poročilo v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave 40-letnice njegove ustanovitve, Sao Paulu junija 1968, tipkopis.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Zobec, Prva Jugoslavija in ..., 110–113.

⁵³ Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 223.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Zobec, Prva Jugoslavija in ..., 113.

⁵⁶ S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 196.

⁵⁷ Anton Kadunc je v virih sicer omenjen v povezavi z društvom ORNUS oziroma Naš dom; s Paternostom pa še v povezavi z namero o izdajanju časopisa »Izseljenec«. V: Bajec, Razvoj slovenskega izseljenskega ..., 321. Anton Kadunc (1890–1974), rojen je bil v Ljubljani. V obdobju med obema vojnama je prišel v Brazilijo. Leta 1923 je odprl svoj projektantski biro. Bil je eden od ustanoviteljev društva ORNUS. Dvajset let je vodil podjetje Intibra, ki sta ga ustanovila Jugobanka, in Centroprom za pospeševanje gospodarskih vezi med državama. V: »Knjiga o Jugoslaviji«, *Rodna gruda*, (november 1973) letnik 20, št. 11, 7; Janez Rogelj, Ljubljčan – Inž. Anton Kadunc je izdelal načrte za prvi nebotičnik in glavno bolnišnico v Sao Paulu, pridobljeno 5. 8. 2022, <https://kovcek.rogelj.net/2017/09/30/ljubljancan-inz-anton-kadunc-je-izdelal-nacrte-za-prvi-neboticnik-in-glavno-bolnisnico-v-sao-paulu/>.

⁵⁸ Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 222.

Izdali so *Almanah Jugoslovenskega potpornega udruženja za godinu 1932*, kjer so objavili pravila in namen društva. Namen društva je bil, da bi organizirali vse jugoslovanske izseljence na območju Brazilijske in jih narodno in moralno podpirali v različnih situacijah. Prav tako naj bi uredili bolniško podporno blagajno ter zavarovanje proti nesrečam in smrti. Poleg tega naj bi pripravljali kulturno zблиževanje med jugoslovanskim in brazilskim ljudstvom, gojili dramo, petje, glasbo in šport. Hkrati so nameravali zbirati tudi sredstva za izgradnjo lastnega doma ter organizirali tudi neke vrste delavsko posredovalnico za iskanje in oglaševanje delovnih mest. V Almanahu je bilo objavljeno število članov – bilo jih je 211, med njimi 52 Slovencev (četrtina). Ostale člane so predstavljali Hrvati, banatski Madžari, nekaj banatskih Židov in Nemcev ter nekaj Srbov in Dalmatincev.⁵⁹

Zadnji predsednik *Jugoslovenskega potpornega udruženja* je bil Ercegović, društvo pa je začelo z likvidacijo 7. avgusta 1935. V odboru za likvidacijo so bili Franc Paternost, Ivo Budković in Bogdan Stojkov. Vzroki za likvidacijo niso bili jasni. Tudi notranji spori med člani so pospeševali razpad društva.⁶⁰

Društvo *Jugoslovanska potporno udruženje* je v relativno kratkem času svojega delovanja opravljalo skorajda vse podporne storitve za izseljence, kot tudi dopisniško dejavnost. Tako so posredovali nakazila denarja sorodnikom v domovino in tudi obratno, saj je marsikdo v času krize sprejel podporo sorodnikov iz domovine.⁶¹

Leta 1934 je *Jugoslovansko potporno udruženje* (predsednik Franjo Paternost) opravljalo konzularne posle, prevzelo pa je tudi skrb za repatriacijo. Prva Jugoslavija takrat ni imela rezidenčnega poslanika v Braziliji, saj je Brazilijo pokrival jugoslovanski poslanik v Argentini, Izidor Cankar. Prvi rezidenčni diplomatski predstavnik je bil Franjo Cvjetiša, ki je prišel v Brazilijo šele 15. februarja 1939.⁶² JPU je zaradi sporov med člani leta 1936 razpadlo in nastalo je *II. Jugoslovansko potporno udruženje*.⁶³

Franc Paternost si je prizadeval za ustanovitev *II. JPU* ne glede na slabe izkušnje s prvim. Pri tem pa je nameraval k ustanovitvi pritegniti samo dobre in poštene ljudi in izključiti odgovorne za propad prvega podpornega društva. Pater Kazimir Zakrajšek⁶⁴, ki je bil takrat župnik za Bežigradom v

⁵⁹ S. P. B., *Brazilija, dobra zemlja ...*, 196.

⁶⁰ S. P. B., *Brazilija, dobra zemlja ...*, 197.

⁶¹ S. P. B., *Brazilija, dobra zemlja ...*, 197.

⁶² Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 224, Glej več: Andrej Rahten, *Izidor Cankar, diplomat dveh Jugoslavij/A diplomat of two Yugoslavias* (Mnegeš-Ljubljana, 2009).

⁶³ Zobec, *Prva Jugoslavija in ...*, 113–114; Bajec, *Slovensko društveno življenje ...*, 224.

⁶⁴ Več o njem glej: Ur. Darko Friš, *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1907–1928)*, (Ljubljana, 1993); Ur. Darko Friš, *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1928–1958)*, (Ljubljana, 1995).

Ljubljani in vodilni član Rafaelova družbe, je bil o tej nameri obveščen in je 29. januarja 1937 pisal Paternostu, da je prejel sporočilo o nameri ustanovitve *II. JPU*. Hkrati je bil mnenja, da bi bilo bolje, da bi Slovenci v São Paulu ustanovili svoje društvo, Hrvati in Srbi pa svojega, saj so se tako pokazale tudi izkušnje slovenskega izseljenstva drugod. Ne glede na vse pa je posredno podprl ustanovitev *II. JPU* s pridržkom, da pravega bratskega sodelovanja ni pričakovati.⁶⁵

Ustanovni občni zbor je bil 3. januarja 1937. V odbor so bili izvoljeni poleg predsednika Franja Paternosta tudi podpredsednik Antun Šeparović, tajnik Bogdan Stojkov, blagajnik Petar Andrijić ter kot revizorja Marin Noblio in Marin Bačić. Nameravali so organizirati vse jugoslovanske izseljence v Braziliji, ustanoviti bolniško podporno društvo, uvesti zavarovanje za primer smrti, pospeševati kulturno zблиžanje med jugoslovanskim in brazilskim ljudstvom, pospeševati jugoslovansko kulturo ter zbirati sredstva za ustanovitev jugoslovanskega doma, šol in tako dalje. Žal pa ni znano, kaj od naštetega se je uresničilo in koliko časa je društvo obstajalo. Omenjen je le dopis Franja Cotiča v *Slovenskem listu* (3. aprila 1937), v katerem piše, da Slovenci z novim združenjem nimajo nič.⁶⁶

Njegov predsednik je bil Franc Paternost. Društvo ni dolgo obstajalo; razlogi za njegov razpust so bili razvidni iz zapisnika 8. junija 1938. Najprej naj bi bilo število članov premajhno; nato so stopili v veljavo novi brazilski predpisi o izseljenskih društvih; ne nazadnje je bilo društvo dolžno Paternostu za najemnino prostorov, ki jo je plačal za najem prostorov od januarja 1937 do junija 1938.⁶⁷

Na novo je bil v obdobju med obema vojnama ustanovljen 19. novembra 1933 tudi *Klub jugoslovanskih žena São Paulo*. Njegova predsednica je bila Slava Paternost do leta 1937, ko se je klub razšel, ker ni imel svojih prostorov.⁶⁸ Drugih podatkov o tem društvu nimamo.

Slovenci so v obdobju med obema vojnama v Braziliji leta 1928 ustanovili tudi društvo *ORNUS* (oziroma *Slovensko kulturno društvo ORNUS*) (*SKD ORNUS*), od januarja 1943 imenovano *Slovensko kulturno društvo Naš dom*, od leta 1943 *Sociedade slovena de cultura Nosso Lar* in od septembra 1948 *Sociedade beneficente e recreativa Beritoga*.

Že na skupnem silvestrovanju leta 1927 v restavraciji Franca Košute so slovenski izseljenci v Braziliji dobili idejo, da bi ustanovili društvo, ki bi redno

⁶⁵ S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 198.

⁶⁶ Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 224.

⁶⁷ S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 198.

⁶⁸ Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 223.

skrbelo za kulturne, družabne in zabavne dogodke.⁶⁹ Ustanovni občni zbor je bil v restavraciji Franca Košute 27. maja 1928 in nastalo je Slovensko kulturno društvo ORNUS v São Paulu (kratica ORNUS je pomenila *Ovekovječiti rojstvo novega udruženja Slovenov*⁷⁰). Marko Mozetič je bil izvoljen za prvega predsednika. Ustanovitelji društva so bili večinoma primorski Slovenci, ki so se v Brazilijo preselili v obdobju med obema vojnama.⁷¹ V nekaterih virih pa je omenjena drugačna razlaga kratice ORNUS, ki naj bi pomenila *Ogenj in revolucija naj uničita svet*.⁷² Pri tem moramo upoštevati subjektivno mnenje avtorja katoliške usmeritve, kot tudi časovno komponento, saj je bil članek pisan več kot 30 let po ustanovitvi društva.

Društvo je v začetku aktivno delovalo in je 26. decembra 1928 pripravilo kulturno prireditev, ki je obsegala nastop pevskega zbora in uprizoritev igre *Veleja*.⁷³ Med pripravami na igro je prišlo do omenjenih nesoglasij in del članstva je ustanovil (*SID*) *Primorje* aprila 1929⁷⁴.

Društvo je bilo zelo dejavno; ustanovljen je bil pevski zbor; imelo je tamburaški zbor, dramski odsek, šahovski klub in podporni odsek. Zbirali so tudi

⁶⁹ Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 223.

⁷⁰ AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Poročilo o poteku proslave 40-letnice S. K. D. »ORNUS« v Sao Paulu Brazilija, Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Sao Paulu junija 1968, tipkopis in Drugo nekoliko izpopolnjeno v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave 40-letnice njegove ustanovitve, Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Sao Paulu junija 1968, tipkopis in Cenjeno uredništvo Koledarja S. I. M. v Ljubljani, Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, São Paulo marca 1969, tipkopis; AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Album z dokumenti in slikami ob 40-letnici društva SKD ORNUS v São Paulu, Brazilija.

⁷¹ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 170; AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Poročilo o poteku proslave 40-letnice S. K. D. »ORNUS« v Sao Paulu Brazilija, Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Sao Paulu junija 1968, tipkopis in Drugo nekoliko izpopolnjeno v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave 40-letnice njegove ustanovitve, Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Sao Paulu junija 1968, tipkopis in Cenjeno uredništvo Koledarja S. I. M. v Ljubljani, Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, São Paulo marca 1969, tipkopis; S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 194; Marušič, Prispevka o slovenskem ..., 65.

⁷² S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 194.

⁷³ S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 194–195; in Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 221.

⁷⁴ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 172; Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 221, 222; AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Drugo nekoliko izpopolnjeno poročilo v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave 40-letnice njegove ustanovitve, Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Sao Paulu junija 1968.

slovenske knjige in jih naročali v Ljubljani; naročili so se tudi na periodiko slovenskega izseljenskega tiska. Svojega glasila niso imeli. Za člane ter za nove prišleke so organizirali tudi tečaje portugalščine in za številne gradbince tečaj stavbarstva. Tečaj za gradbince je vodil stavbni mojster Roman Uršič.⁷⁵

16. decembra 1928 je društvo ORNUS organiziralo svojo prvo javno kulturno prireditev. Peli so slovenske pesmi; prireditve so se udeležili tudi številni Hrvatje in Čehi.⁷⁶ Tudi silvestrovanje, ki ga je slovenska skupnost priredila konec decembra leta 1928 v Košutovi restavraciji, je bilo v duhu povezovanja izseljencev slovanskih narodnosti.⁷⁷ Junija 1929 so organizirali kulturni večer, ki je bil dobro obiskan.⁷⁸ Povezovali so se predvsem s hrvaškimi društvi (dalmatinsko društvo *Patria*, *Hrvatska sloga*, *Zrinjski*, *Hrvatska čitaonica*⁷⁹).⁸⁰ V letih 1930–1932 so organizirali skupne kulturne prireditve SKD ORNUSA

⁷⁵ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 170–171, primerjaj: primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁷⁶ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 171, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁷⁷ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 171, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁷⁸ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 171, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Poročilo o poteku proslave štiridesetletnice S. K. D. »ORNUS« v Sao Paulu Brazilija, Sao Paulu junija 1968, tipkopis; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave štiridesetletnice njegove ustanovitve, Sao Paulu junija 1968, tipkopis; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja S. I. M. v Ljubljani, Sao Paulo marca 1969, tipkopis.

⁷⁹ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 171, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁸⁰ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 173–174; primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...; Miha Zobec, Prva Jugoslavija in ..., 115.

in nekaterih omenjenih hrvaških izseljeniških društev v São Paulu (*Patria, Zrinjski, Hrvatska sloga*).⁸¹

Društvo je redno organiziralo kulturno družabne prireditve, načeloma za pustne dni, maja ali junija ob obletnicah ustanovitve in silvestrovanje. Enkrat na leto so organizirali tudi velik dogodek v sodelovanju s hrvaškimi društvi.⁸²

Leta 1937 je ORNUS ustanovil šolski odbor, ki je skrbel za tečaj materinščine.⁸³ En tečaj so uspešno izvedli, drug tečaj pa se je začel aprila 1938, saj so čakali knjige, ki so jih naročili iz Ljubljane.⁸⁴ Tečaj je obiskovalo od 30 do 35 otrok; pouk se je izvajal v prostorih društva. Vodila ga je Josefina Kadunc; pomagala ali nadomeščala pa jo je Almira Čopič. Otroci so se učili brati in pisati slovensko ter tudi slovensko zgodovino in geografijo. Tečaj je potekal vsako nedeljo. Vsako leto je bila ob zaključku pouka kulturna prireditev, na kateri so nastopili vsi učenci zaključnega tečaja. V društvu so obeleževali tudi materinski dan, katerega praznovanje je potekalo v okviru tega tečaja. Tečaj je prenehal delovati z začetkom druge svetovne vojne.⁸⁵

Zgradili so tudi društveni dom. Okrog leta 1940 je uspelo društvu kupiti primerno zemljišče. Dom so zgradili po načrtu inženirja Antona Kadunca (mož Josefine Kadunc). Pri gradnji je sodeloval tudi mojster Roman Uršič. Gradnja je potekala od junija 1941 do septembra 1942, januarja 1943 pa je bila

⁸¹ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 171, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁸² Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 172, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...; Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 224–225.

⁸³ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 173, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁸⁴ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 172, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...; Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 225.

⁸⁵ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 174, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...; S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 194–195; Janez Hladnik, »Pismo iz Južne zemlje«, *Slovenec*, 13. 10. 1937, letnik 65, številka 235a, 3.

slavnostna otvoritev doma. Od takrat se je *SKD ORNUS* preimenoval v *SKD Naš dom*.⁸⁶ Kmalu zatem so se zaradi okoliščin, ki jih je povzročila druga svetovna vojna, spet preimenovali v *Sociedade Slovena de Cultura »Nosso Lar«*.⁸⁷

Nov društveni dom je dal zagon celotni društveni dejavnosti. Društvo se je pomladilo in leta 1944 je bila organizirana nova mladinska skupina, ki je štela 50 fantov in deklet. Imeli so svoj tamburaški zbor, dramski odsek in organizirali športne ekipe (za odbojko, košarko in tenis).⁸⁸

Med drugo svetovno vojno so sodelovali še z nekaterimi hrvaškimi društvi v Braziliji v okviru *Jugoslovanskega odbora za pomoč vojnim žrtvam*.⁸⁹

Jugoslovanski odbor za pomoč vojnim žrtvam je nastal na pobudo odbora Rdečega križa za pomoč Sovjetski zvezi v Braziliji leta 1942; deloval je v prostorih društva *Naš dom*. Predsednica *Jugoslovanskega odbora za pomoč* je bila Josefina Kadunc (njen mož je bil ing. Anton Kadunc). V času druge svetovne vojne so organizirali več prireditev za zbiranje denarja, ki so ga poslali v domovino kot pomoč brazilskih Slovencev.⁹⁰

Avgusta leta 1944 je bila organizirana (tudi s pomočjo *Našega doma*) rusko-jugoslovanska prireditev s kulturnim programom. Obisk je bil velik. Z izkupičkom so nabavili 5 zabojev zdravil in drugih zdravstvenih potrebščin

⁸⁶ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 173–174, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁸⁷ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 173–174, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ..., 224–225.

⁸⁸ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 174, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁸⁹ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 173–174, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...; Zobec, Prva Jugoslavija in ..., 115.

⁹⁰ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 175, primerjaj: primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...; S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 198.

v vrednoti približno 10.000 ameriških dolarjev ter jih poslali preko Londona v Jugoslavijo za vojne žrtve.⁹¹

Jugoslovanski odbor za pomoč vojnim žrtvam je deloval še nekaj časa po vojni in je v domovino pošiljal materialno pomoč (obleke, obutev, zdravila in denar). Do konca leta 1949 sta društvo *Naš Dom* in *Jugoslovanski odbor za pomoč* uspešno sodelovala in organizirala nekaj skupnih prireditev. Dogodki so potekali v prostorih društva.⁹² Od leta 1946 do leta 1949 so vsako leto v sodelovanju z *Jugoslovanskim odborom za pomoč* organizirali praznovanje obletnice ustanovitve nove Jugoslavije. Z zadnjo proslavo se je njuno sodelovanje zaključilo.⁹³

Leta 1945 pa se je s pevskim zborom društva *Naš dom* združil pevski zbor *Dalmacija*. Nov pevski zbor je štel 65 pevk in pevcev.⁹⁴

V Argentini je v prvih povojnih letih aktivno deloval *Odbor za Jugoslovansko Primorje*. Društvo *Naš dom* je z njim dlje časa aktivno sodelovalo. Podpirali so prizadevanja za priključitev Primorja k socialistični Jugoslaviji. Mirovni konferenci v Parizu je vodstvo društva leta 1946 poslalo telegram. Zahtevali so, da se Trst in Gorica z vsem zaledjem priključita novi Jugoslaviji.⁹⁵

⁹¹ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Pismo Ivana Preglja za društvo S. B. R. Beritoga, Slovenski izseljenski matici v Ljubljani, Sao Paulo, 3. 6. 1973 in Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 175.

⁹² S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ..., 198. in Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 175 in AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Drugo nekoliko izpopolnjeno poročilo v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave 40-letnice njegove ustanovitve, Sao Paulu junija 1968, tipkopis.

⁹³ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176; primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁹⁴ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 175, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁹⁵ Miha Zobec, Prva Jugoslavija in ..., 115; Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 175, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

Vodstvo društva je leta 1947 želelo ponovno začeti s tečajem slovenščine, ki je bil prekinjen ob začetku vojne. Vendar so imeli težave z dobavo knjig in zato tečaja niso obnovili.⁹⁶

Društvo se je 18. septembra 1948 preimenovalo v *Sociedade Beneficiente e Recreativa Beritoga*.⁹⁷

Večinoma so se zbirali ob sobotah, nedeljah (tudi še v 60. letih prejšnjega stoletja⁹⁸) in ob praznikih. Obeleževali so tako slovenske kot brazilske praznike in vsak leto priredili slovensko silvestrovanje ter brazilsko praznovanje Festas Juaninhos ob prazniku sv. Petra.⁹⁹ Praznovali so tudi poroke članov in velikokrat priredili slavlje kar v prostorih društva.¹⁰⁰ Tako je potekala tudi poroka predsednika društva ing. Roberta (Alojz) Beleta s Silvijo Chianforne.¹⁰¹

V 50. letih 20. stoletja je društvo razširilo dejavnosti še na šport in izletništvo. Organizirali so izlete v naravo pa tudi na plažo v Santos. Poleg tega se je njihov mladinski del udeleževal amaterskih športnih tekmovanj.¹⁰² Sodelovali

⁹⁶ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176.; primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁹⁷ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

⁹⁸ I.L.C., Iz življenja brazilskih Slovencev, *Zbornik Svobodne Slovenije*, letnik 14 (1962), 211.

⁹⁹ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...; Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 226.

¹⁰⁰ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

¹⁰¹ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 172, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...; Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 226.

¹⁰² Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176; AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Drugo nekoliko izpopolnjeno poročilo v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave 40-letnice njegove ustanovitve, Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Sao Paulu junija 1968, tipkopis in AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Pismo Ivana Preglja za društvo S. B. R. Beritoga, Slovenski izseljenski matici v Ljubljani, São Paulo, 3. 6. 1973.

so na dobrodelnih prireditvah. Pri svojem delovanju so se povezovali v okviru jugoslovanske skupnosti in nastopali pod okriljem jugoslovanske zastave.¹⁰³ Tudi v 60. letih 20. stoletja so organizirali praznovanja za dan republike in prikazovali jugoslovanske filme.¹⁰⁴ Večkrat jih je obiskal (generalni) konzul SFRJ v São Paulu in tudi drugi jugoslovanski uradniki v Braziliji.¹⁰⁵ Po podatkih iz konca 60. let prejšnjega stoletja naj bi imelo društvo okoli 180 članov, večinoma iz slovenskega Primorja.¹⁰⁶

V prostorih društva so 1. junija 1968 organizirali slavnostno prireditev ob 40-letnici obstoja društva. Pevski zbor je zapel tri pesmi; mladinci so izvedli sedem točk programa. Obletnico so obogatili z razstavo, ki je prikazovala življenje, razvoj in delo tega društva v preteklih 40 letih. Članstvo je izreklo posebne pohvale Sonji Arčon Batistič, ki je skrbno pripravila mladinski del programa, Almiri Čopič, pevovodkinji pevskega zbora, in ing. Kristjanu Volku, načelniku tamburaškega zbora društva. Za uspešno delo društva so imeli nedvomno zasluge tudi prizadevni in odločni člani ter dobri organizatorji Andrej in Franc Mozetič ter Ivan Uršič. Prireditvi sta prisostvovala tudi generalni konzul SFRJ v São Paulu Velimir Lesić ter konzul Velimir Lalović. Slavnostni govor je imel predsednik društva.¹⁰⁷ Ob praznovanju 40-letnice so v društvenih prostorih organizirali razstavo slik vseh večjih prireditev društva, izletov in podobno kot tudi najvažnejših izrezkov društvenih dopisov iz raznih listov (največ iz Folha da Mahna). Po zaključeni proslavi je sledila še plesna zabava.¹⁰⁸

¹⁰³ Kristan, Kulturno prosvetne prireditve ..., 223; Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176.

¹⁰⁴ Kristan, Kulturno prosvetne prireditve ..., 223; AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Album z dokumenti in slikami ob 40-letnici društva SKD ORNUS v Sao Paulu, Brazilija, slike; Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176.

¹⁰⁵ AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Album z dokumenti in slikami ob 40-letnici društva SKD ORNUS v Sao Paulu, Brazilija, slike; Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176; AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Zgodovina društvenega dela slovenskih priseljencev v S. Paulu – Brazilija, Drugo nekoliko izpopolnjeno v glavnih obrisih zgodovine S. K. D. ORNUS v Sao Paulu Brazilija, katero je bilo podano ob priliki proslave 40-letnice njegove ustanovitve, Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Sao Paulu junija 1968, tipkopis.

¹⁰⁶ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 172; Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 226.

¹⁰⁷ Zupanc, Nekaj podatkov o ..., 176, primerjaj: AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Zgodovina društvenega dela ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Drugo nekoliko izpopolnjeno ...; Andrej Mozetič, Franc Mozetič, Ivan Uršič, Cenjeno uredništvo Koledarja ...

¹⁰⁸ AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Album z dokumenti in slikami ob 40-letnici društva SKD ORNUS v São Paulu, Brazilija, slika.

Društvo je bilo aktivno še v 70. letih 20. stoletja, vendar v manjšem obsegu. Sprejeli so mornarje iz ladje Liburnija in jih pogostili. Gostili so tudi novinarje.¹⁰⁹ Leta 1971 je plaketo občine São Paula prejel inženir Anton Kadunc za zasluge pri gradnji mesta. Enako plaketo je hkrati dobil tudi Roman Uršič.¹¹⁰

Po podatkih slovenskega izseljenca v Braziliji Bogdana Šaleja iz leta 1972 so bili takrat odborniki društva *Beritoga* predsednik društva Alojz Bele in člani Venceslav Gulin, Franc Mozetič, Mario Mozetič, Anton Stepančič, Ivan Pregelj in Ivan Uršič. Takrat naj bi imeli še okoli 120 članov, večina že potomcev ustanovnih članov društva. Redno so se srečevali za praznovanje dneva republike (29. novembra) in za novo leto. Stik z domovino Slovenijo so gojili predvsem prek prebiranja domačega časopisja (na primer *Rodne grude in Dela*) in so bili dobro obveščeni o dogajanju. Tudi njihova slovenščina je bila lepa. Bili so tudi zelo naklonjeni Jugoslaviji. Z novimi slovenskimi izseljenci v Braziliji, ki so bili večinoma političnimi emigranti, pa se, kot so povedali v pogovoru, niso družili, ker so imeli drugačne poglede glede Jugoslavije. Novi slovenski priseljenci v Braziliji so se povezovali okoli cerkve, oni pa so se družili v domu, ki so ga sami zgradili.¹¹¹

Julija 1972 je imel Trio Lorenz nastop v São Paulu. Diplomatsko-konzularna predstavništva SFRJ so bila organizator njihovih drugih koncertov v Braziliji. Njihov koncert v São Paulu je organiziralo društvo *Beritoga*.¹¹²

Generalni konzul SFRJ v São Paulu je leta 1973 poročal o srečanju z jugoslovanskimi izseljenci v društvu *Beritoga*, ki se je prej imenovalo *Naš dom*. Na srečanju je sodelovalo več kot 200 izseljencev in njihovih družinskih članov. Člani uprave društva so ob tej priložnosti izrazili željo, da bi jih člani jugoslovanskih diplomatsko-konzularnih predstavništev večkrat obiskali. Prav tako so prosili, da bi Generalni konzulat v njihovem imenu prosil Slovensko izseljensko matico (SIM), da bi jim dostavili kakšen material, ki bi lahko služil kot osvežitev v društvu. V mislih so imeli knjige, gramofonske plošče, magnetofonske trakove, kakšne predmete narodnega značaja, eventualno opremo

¹⁰⁹ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Pismo Ivana Preglja za društvo S. B. R. Beritoga, Slovenski izseljenski matici v Ljubljani, São Paulo, 3. 6. 1973.

¹¹⁰ AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73: Album z dokumenti in slikami ob 40-letnici društva SKD ORNUS v São Paulu, Brazilija, slika.

¹¹¹ Bogdan Šalej, Srečanje s Slovenci v São Paulu, *Rodna gruda*, letnik 19, št. 1 (1972), 34.

¹¹² AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Pismo Ivana Preglja za društvo S. B. R. Beritoga, Slovenski izseljenski matici v Ljubljani, Sao Paulo, 3. 6. 1973.

za društvo, slike in podobno.¹¹³ SIM jim je že novembra poslala prvi paket s slovenskimi materiali (pesmi in podobno), ponovno pa tudi leta 1975.¹¹⁴

Leta 1978 je slovensko izseljensko društvo *Beritoga* praznovalo dan republike skupaj z Društvom prijateljev Jugoslavije in prav tako je maja istega leta skupaj z generalnim konzulatom SFRJ v São Paulu ter *Društvom prijateljev Jugoslavije* (por. *Sociedad amigos da Iugoslavia*, to je SAIUG) organiziralo svečanost v čast dnevu mladosti.¹¹⁵

Ob tem pa je leta 1978 slovensko društvo *Beritoga* že zamiralo.¹¹⁶ Skoraj ob 50-letnici delovanja slovenskega društva *Beritoga* je bilo zaradi umiranja prvotnih ustanovitvenih članov ter zaradi pomanjkanja novih članov delovanje društva onemogočeno. Odločili so se, da razprodajo imetje ter del dobička od prodaje prispevajo v sklad za izgradnjo bolnišnice v Šempetru pri Novi Gorici. Sicer je društvo *Beritoga* prenehalo s svojim delovanjem natančno 1. julija 1978. Tako so se odločili, da ni več pogojev, da bi izpolnili vse predpisane pogoje za nadaljnji obstoj društva in tako niso zaprosili za dovoljenje za podaljšanje delovanja društva. Vendar niso nameravali obvestiti pristojnih organov o prenehanju delovanja društva, kar jim je omogočilo, da ohranijo društvo, dokler ne umrejo vsi člani (preostalih članov je bilo takrat skupaj 12). Iz društvenih sredstev (od prodaje društvenih prostorov) je društvo darovalo Splošni bolnišnici v Šempetru pri Novi Gorici znesek 4.812,31 ameriških dolarjev, kar bi danes pomenilo nekaj manj kot 22.000 ameriških dolarjev¹¹⁷, preostalo pa so porazdelili med brazilske družbene organizacije; na generalnem konzulatu so se takrat večkrat pogovarjali s predsednikom društva

¹¹³ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Načelnik Zveznega sekretariata za zunanje zadeve, oddelka za izseljenstvo in emigracijo G. Zdujić pošilja poročilo GK SFRJ v São Paulu Izvršnemu svetu skupščine SRS, Uradu izvršnega sveta za mednarodno sodelovanje, Ljubljana, 25. 9. 1973.

¹¹⁴ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Tajnik SIM Franc Žugla pošilja pismo društvu *Beritoga* v São Paulu, 11. 12. 1973, Ljubljana in AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Konzul Radoslav Runko iz GK SFRJ v Sao Paulu pošilja dopis GK SFRJ v São Paulu Slovenski izseljenski matici o prejemu plošč s prevzemnico, Sao Paulo, 1975.

¹¹⁵ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: konzul Radoslav Runko pošilja dopis GK SFRJ v São Paulu Slovenski izseljenski matici, São Paulo, 9. 6. 1978, Napis o proslavi rojndana Predsjednika Tita/ Titov rojendan proslavljen u São Paulu uz učešće Tria Lorenz.

¹¹⁶ AS 1241, Zvezni organi, Zvezni sekretariat za zunanje zadeve 1973–1985, t. e. 118: Savezni sekretariat za inostrane poslove, Uprava za izseljništvo i emigracijo pošilja SIM informacije o izseljenskih društvih v Južni Ameriki, Beograd, 7. 11. 1978, Informacija o aktuelnom stanju, problemima i potrebama naših iseljeničkih društva u Južnoj Americi, Zapažanja Frane Krnića, šefa grupe u Upravi za iseljeništvu i emigraciju sa kurirskog puta u neke zemlje J. Amerike.

¹¹⁷ Preračunano na podlagi <https://www.usinflationcalculator.com/>, pridobljeno 5. 8. 2022.

Beritoga Luizom (Alojz) Beletom (tajnik je bil Ivan Pregelj) o možnostih za nadaljnji obstoj društva.¹¹⁸

Glede na vire je imelo društvo *Beritoga* v začetku 70. let 20. stoletja še vedno veliko članov, od 120 do 200. Zato je tako velik upad članov v letu 1978 (na 12) presenetljiv. To si lahko razlagamo tako, da vsi člani niso bili slovenski izseljenci (v povojnih letih se združijo s pevskim zborom Dalmacija in tudi sicer so sodelovali s hrvaškimi društvi). Zato lahko trdimo, da se je verjetno vsaj del članstva pridružil *Društvu prijateljev Jugoslavije* (SAIUG). Poleg tega je bilo med člani že veliko potomcev slovenskih izseljencev v Braziliji, ki so se čutili bolj Brazilce.

Po drugi svetovni vojni se je v Brazilijo naselilo tudi nekaj političnih emigrantov, ki naj bi ustanovili novo društvo skupaj z ekonomskimi emigranti. Ustanovljeno je bilo 1961 in je 1969 štelo okoli 40 članov. Radi so obiskovali prireditve tamkajšnjih društev in so si želeli tesnejšega sodelovanja z domovino.¹¹⁹ Več podatkov o tem društvu nimamo.

Po drugi svetovni vojni so nekateri Slovenci sodelovali v *Društvu prijateljev Jugoslavije*. Društvo je nastalo leta 1959 in je po razpadu Jugoslavije prenehalo delovati oziroma se je preobrazilo v *Društvo prijateljev Dalmacije*, saj je bila večina članov hrvaškega oziroma dalmatinskega porekla. Zgradili so svoj dom in izdajali jugoslovansko izseljensko glasilo *Jornal Saiug*.¹²⁰ Konec 60. let prejšnjega stoletja naj bi imelo društvo že okoli 300 članov, med katerimi so prevladovali Dalmatinci, predvsem s Korčule. To so bili starejši izseljenci, ki so se v Brazilijo priselili v obdobju med obema vojnama.¹²¹ Med ustanovitelji je bil tudi Anton Kadunc, ki je bil ustanovni član društvenega doma društva *ORNUS* (*Naš dom, Beritoga*).¹²²

Tudi oni so zgradili svoj dom (1969).¹²³

¹¹⁸ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Republiški sekretariata za mednarodno sodelovanje pošilja dopis republiškemu sekretarju Marjanu Osolniku pri Republiški konferenci SZDL Slovenije, Komisiji za manjšinska in izseljenska vprašanja ter narodnosti, 18. 12. 1978 in Pismo Ivana Preglja tajnika društva S. B. R. Beritoga Slovenski izseljenski matici v Ljubljani, São Paulo, 3. 6. 1973 in republiški sekretar Marjan Osolnik Republiškega sekretariata za mednarodno sodelovanje pošilja SIM potrdilo o nakazilu, Ljubljana, 14. 12. 1979; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Pismo bivšega predsednika Beritoge Alojza Beleta in bivšega tajnika Ivana Preglja Rodni grudi o prekinitvi naročnine, São Paulo, 12. 7. 1978.

¹¹⁹ Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 226.

¹²⁰ Nikica Talan, *Hrvatska/Brazil* (Zagreb, 1998), 98–100.

¹²¹ Bajec, Slovensko društveno življenje ..., 224.

¹²² AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Generalni konzul SFRJ v Sao Paulu Milojko Miličević pošilja informacije o smrti Aleksandra Kadunca (sin Antona Kadunca), 12. 7. 1989.

¹²³ Ogrin, »Naša kri v Braziliji«, 179.

Redno so organizirali proslave za dan mladosti in ob dnevu republike; praznovali so tudi obletnice ustanovitve. Dogodkov so se redno udeleževali predstavniki Generalnega konzulata SFRJ, ki so organizirali proslave v prostorih društva. Sodelovali so tudi z društvom *Beritoga*.¹²⁴ Leta 1978 je v Braziliji v São Paulu in Portu Alegre gostovala slovenska glasbena skupina Trio Lorenz. Nastopali so tudi na proslavi za dan mladosti, ki jo je društvo SAIUG organiziralo skupaj s slovenskim društvom *Beritoga* in GK SFRJ v São Paulu. Gostili so jih tudi slovenski izseljenci v Braziliji, ki so se tja preselili po drugi svetovni vojni. Slovenski izseljenci so organizirali večer z glasbenim programom za okoli 150 povablencev. Sodeloval je tudi že prej omenjeni Trio Lorenz.¹²⁵

Leta 1978 so jugoslovanski izseljenci v São Paulu v *Društvu prijateljev Jugoslavije* skupaj s slovenskim društvom *Beritoga* organizirali proslavo za dan republike. V okviru proslav dneva republike je v São Paulu potekala tudi razstava jugoslovanskih slikarjev izseljencev. Pokroviteljstvo nad razstavo so prevzeli Mestna skupščina São Paula, Društvo prijateljev Jugoslavije ter Generalni konzulat SFRJ v São Paulu. Razstavljali so dela sedmih umetnikov; med njimi so bili tudi Slovenci, ki so bili že uveljavljeni v Braziliji in širše.¹²⁶

¹²⁴ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: generalni konzul Dordje H. Nikolajević SFRJ v São Paulu pošilja Zveznemu sekretariatu za zunanje zadeve, upravi za konzularne posle v Beogradu, dopis z naslovom Farčić Ivan, odkrivanje biste, São Paulo, 1. 4. 1975, AS 1241, t. e. 135, Slovenska izseljenska matica (SIM); Joao Mikloš, Istorijški dan Jugoslavije, São Paulo, prosinac 1975, 22. 12. 1975, AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Generalni konzulat SFRJ, Pismo GK SFRJ v Sao Paulu Dordje-Hadži Nikolajević pošilja pismo Matici izseljenika Srbije v Beogradu in SIM, Sao Paulo, 23. 1. 1976 in Sporočilo konzula Radoslava Runka GK SFRJ v São Paulu Slovenski izseljenski matici, São Paulo, 10. 6. 1976, Dan mladosti i rodjendan predsjednika Tita, proslava; AS 1241, t. e. 135, Slovenska izseljenska matica (SIM), sporočilo GK SFRJ v São Paulu SIM o proslavi, São Paulo, 12. 8. 1976; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Dopis R.R. SIM, 20. 6. 1977, s fotografijo Joao Bačića, Proslava Titovih jubileja u São Paulu; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Sporočilo GK SFRJ v São Paulu Slovenski izseljenski matici, dan republike proslava, São Paulo, 12. 12. 1977; AS 1241, t. e. 118, Zvezni organi, Zvezni sekretariat za zunanje zadeve 1973–1985, 5. 12. 1980, Uprava za iseljeništvu i emigraciju, Informacija o proslavam Dana republike medju iseljeništvom i akcije neprijateljske emigracije.

¹²⁵ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Socialistična republika Slovenija Republiški komite za vzgojo in izobraževanje pošilja Lorenzu sporočilo GK SFRJ v Sao Paulu, Ljubljana, 24. 8. 1978, Gostovanje Tria Lorenza u Brazilu in konzul GK SFRJ v São Paulu Radoslav Runko pošilja SIM poročilo o praznovanju dneva mladosti, São Paulo, 9. 6. 1978, Titov rodjendan proslavljen uz učešće Tria Lorenz, in namestnik načelnika Branko Janković Uprava za izseljenstvo in emigraciju pošilja SIM poročilo GK SFRJ o proslavi dneva republike, 16. 1. 1979, Poročilo GK SFRJ v São Paulu o proslavi 29. novembra in SRS RS za mednarodno sodelovanje Ljubljana, pošilja SIM sporočilo o praznovanju dneva mladosti, 15. 6. 1978.

¹²⁶ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Generalni konzul GK SFRJ v Sao Paulu Gojko Združić pošilja SIM o praznovanju dneva republike, Sao Paulo, 4. 1. 1979,

Društvo prijateljev Jugoslavije je junija leta 1979 je praznovalo 20-letnico svojega obstoja. Sodelovali so tudi na prireditvah, namenjenih priseljencem v Braziliji (Olimpijada priseljencev) ter delovali v dobrodelne namene (za žrtve potresa v črnogorskem primorju).¹²⁷

Leta 1980 so začeli izdajati svojo publikacijo *Jornal do SAIUG* in večkrat organizirali tečaj hrvaščine.¹²⁸ To priča o predvsem prevladujočem hrvaškem značaju društva; največji del članstva so predstavljali stari izseljenci iz Dalmacije (predvsem s Korčule).¹²⁹

18. septembra 1981 je bil ob obisku predstavnikov *Matice iseljenika Hrvatske* organiziran svečan sprejem. GK SFRJ v São Paulu Pavle Živković je imel govor in tudi podelil svečane diplome Matice izseljenika Hrvatske ter najzaslužnejšim članom jugoslovanske skupnosti. Priznanja so dobili predvsem najstarejši jugoslovanski izseljenci, ki so pomagali ustvarili društvo, med njimi tudi nekateri slovenski izseljenci – Josefina Kadunc, Luiz Bele in Janez Hlebanja, ki se je v Brazilijo priselil po drugi svetovni vojni.¹³⁰

Leta 1981 je od 7. do 18. oktobra imel Slovenski oktet turnejo po Južni Ameriki (Argentina, Urugvaj in Brazilija). Ob gostovanju okteta v São Paulu so predstavniki SIM s predsednikom Stanetom Kolmanom društvu *SAIUG* izročili plaketo s priznanjem. Oktet je imel koncert pod pokroviteljstvom Ministrstva za kulturo države São Paulo ter še dva posebna koncerta za jugoslovanske izseljence; enega v prostorih *SAIUG*, ki ga je organiziralo društvo, ter drugega v neki restavraciji na srečanju, ki so ga organizirali slovenski izseljenci, ki so v Brazilijo prišli po drugi svetovni vojni (takrat so se zbirali

Proslava 29. novembra u São Paulo in Generalni konzul GK SFRJ v Sao Paulo Gojko Združić pošilja SIM sporočilo o razstavi izseljenskih slikarjev, Sao Paulo, 4. 1. 1979, Izložba naših izseljenika slikara posvečena danu Republike Jugoslavije in namestnik načelnika Branko Janković Uprave za izseljenstvo in emigracijo pošilja SIM sporočilo GK SFRJ o praznovanju dneva republike z dne 30. 11. 1979, 16. 1. 1979, Proslava 29. novembra; »Brazilija« »Razstava izseljencev-slikarjev«, *Rodna Gruda*, (1979), letnik 26, št. 6, 35.

¹²⁷ Joao Miklos, »Os 20 anos da SAYUG«, *Jornal do Imigrante*, junij 1979, letnik 2, št. 15, 8.

¹²⁸ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: pomočnik zveznega sekretarja Svetozar Krunić Savezni sekretariat za informiranje pošilja SIM sporočilo o podatkih GK SFRJ v São Paulo, Beograd, 20. 10. 1980; AS 1241, t. e. 117, Republiški komite za mednarodno sodelovanje 1973–1983, Informacija o delovanju jugoslovanskih izseljencev na območju GK SFRJ v São Paulo, 5. 8. 1981.

¹²⁹ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: namestnik načelnika Branko Janković Zveznega sekretariata za zunanje zadeve, Uprava za izseljenstvo in emigracijo pošilja SIM poročilo GK SFRJ v Sao Paulo za leto 1981, Beograd, 10. 3. 1982, Poročilo GK SFRJ v São Paulo za leto 1981 in AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Generalni konzul GK SFRJ v Sao Paulo Pavle Živković pošilja SIM letno poročilo GK SFRJ v Sao Paulo za leto 1981, Letno poročilo GK SFRJ v Sao Paulo za leto 1981 glede dela z izseljenstvom SIM, São Paulo, 15. 1. 1982.

¹³⁰ João Miklos, »Iugoslavos e Brasileiros recebem distinções da revista 'Matica'«, *Jornal do Imigrante*, letnik 4, št. 42, september 1981, 4.

okrog Janeza Hlebanje in Vladimirja Ovce). V času obiska sta organizirala srečanje, t. i. »slovenski večer«, ki se ga je udeležilo okoli 100 Slovencev, kjer je imel Slovenski oktet nastop.¹³¹

Leta 1981 je bila organizirana vsakoletna tradicionalna proslava ob dnevu republike ter še nekatere druge prireditve v sodelovanju z GK SFRJ, ki so se jih udeležili tudi številni predstavniki brazilske vlade in vrsta družbeno-politično uglednih oseb iz São Paula.¹³²

Vrh prizadevanj društva pa je bila postavitve kipa Titu 8. maja 1982 v mestu Campinas (okoli 110 km iz São Paula). Prizadevanja za postavitve spomenika so se začela že leto prej. Slovesnost je potekala na trgu, ki je bil že od leta 1980 poimenovan po Titu. Udeležili so se je številni lokalni predstavniki oblasti in tudi nekaj 100 jugoslovanskih izseljencev. Spomenik sta svečano odkrila župan Campinas Francisco Amaral ter jugoslovanski generalni konzul Pavle Živković. Kip so postavili na pobudo jugoslovanske izseljenske skupnosti (med njimi sta bili tudi slovenski družini Ovca in Hlebanja) ter s posebnim prizadevanjem župana Campinas. Del stroškov je padel na izseljence, ki so organizirali veliko prostovoljsko akcijo za zbiranje materialnih sredstev, pri katerem se je izjemno angažiralo Društvo prijateljev Jugoslavije. Še posebno sta k uspešni realizaciji projekta pripomogla predsednik odbora za postavitev spomenika Janez Hlebanja in avtor skulpture Jorge Franulić.¹³³

Dan republike in dan mladosti so obeleževali tudi v 80. letih 20. stoletja.¹³⁴ Leta 1984 so obeležili 25. obletnico ustanovitve; obnovili so prostore; začeli so tudi z aktivnejšim vključevanjem Slovencev v društvo in so v ta namen

¹³¹ AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, t. e. 73, Stane Kolman poročilo o obisku Slovenskega okteta, Ljubljana, 4. 11. 1981, Informacija o obisku Staneta Kolmana (SIM) in Slovenskega okteta v Argentini, Urugvaju in Braziliji, 7.–18. 10. 1981.

¹³² AS 1241, t. e. 135, Slovenska izseljenska matica (SIM), Letno poročilo GK SFRJ v São Paulu za leto 1981 glede dela z izseljenstvom SIM, São Paulo, 15. 1. 1982, gk Pavle Živković; AS 1241, t. e. 118, Zvezni organi, Zvezni sekretariat za zunanje zadeve 1973–1985: Savezni sekretariat za inostrane poslove Uprava za iseljeništvu i emigraciju pošilja SIM informacije o proslavah dneva republike in sovražni emigraciji, Beograd, 8. 1. 1982, Informacija o proslavam Dana republike među naseljeništvom i akcijama neprijateljske emigracije.

¹³³ Bogdan Pogačnik, »Brazilsko mesto Campinas postavilo spomenik Titu«, *Delo*, 16. 11. 1982, 14; »Brazilija«, *Rodna gruda* (1980), letnik 28, št. 5, 31.

¹³⁴ AS 1241, t. e. 118, Zvezni organi, Zvezni sekretariat za zunanje zadeve 1973–1985: Savezni sekretariat za inostrane poslove Uprava za iseljeništvu i emigraciju pošilja SIM informacije o proslavah dneva republike in sovražni emigraciji, Beograd, 8. 1. 1982, Informacija o proslavam Dana republike među naseljeništvom i akcijama neprijateljske emigracije; AS 1241, t. e. 135, Slovenska izseljenska matica (SIM): GK SFRJ v Sao Paulu, Sao Paulo, 30. 6. 1983, Aktivnosti jugoslovanskih izseljencev v São Paulu tekom maja–junija leta 1983; AS 1241, t. e. 118, Zvezni organi, Zvezni sekretariat za zunanje zadeve 1973–1985, Savezni sekretariat za inostrane poslove, Uprava za iseljeništvu i emigraciju, 4. 1. 1984, Informacija o proslavam Dana republike među naseljeništvom i akcijama neprijateljske emigracije.

organizirali tečaj slovenščine in v knjižnici uredili poseben slovenski oddelek. Prav tako so nameravali začeti z redno organizacijo »slovenskih srečanj«. Poleg tečaja slovenščine so septembra nameravali začeti tudi s tečajem srbohrvaškega jezika.¹³⁵

Leta 1988, natančneje od 1. do 8. novembra, je gostoval v Braziliji Ribniški oktet iz Ljubljane. Gostovanje je potekalo v okviru turneje po Južni Ameriki oziroma Urugvaju, Argentini in Braziliji. Pokrovitelj turneje je bila Slovenska izseljenska matica, realizacijo programa v São Paulu pa je omogočilo *Društvo prijateljev Jugoslavije (SAIUG)*.

Pri organizaciji gostovanja okteta v Braziliji so se izkazali Janez Hlebanja in Vladimir Ovca, ki sta bila takrat člana sveta *SAIUGA*, ter Carlos Galizia, predsednik *SAIUGA*. Ribniški oktet je imel dva javna koncerta, en nastop na televiziji ter tri nastope na zasebnih srečanjih. Poleg tega so nepričakovano nastopali tudi na neki prireditvi, ki so se je udeležili kot obiskovalci. Njihovo

¹³⁵ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Dopis GK SFRJ v Sao Paulu Matici izseljenika Srbije, São Paulo, 25. 6. 1984 in Dopis GK SFRJ v Sao Paulu Matici izseljenika Hrvatske, São Paulo, 26. 6. 1984 in Dopis GK SFRJ v São Paulu, RK za informiranje SRS, São Paulo, 26. 6. 1984 in Dopis RK za mednarodno sodelovanje s strani SIM, tajnik Marko Pogačnik, Ljubljana, 27. 7. 1984; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Dopis GK SFRJ v São Paulu Matici izseljenika Hrvatske, São Paulo, 26. 6. 1984; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Telegram SIM društvu SAIUG s čestitkami za 25-letnico, Ljubljana, 14. 6. 1984; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Dopis GK SFRJ v Sao Paulu Matici izseljenika Srbije, São Paulo, 25. 6. 1984, in Dopis GK SFRJ v São Paulu Matici izseljenika Hrvatske, São Paulo, 26. 6. 1984, in Dopis GK SFRJ v São Paulu Matici izseljenika Slovenije, São Paulo, 26. 6. 1984, in Dopis GK SFRJ v São Paulu, RK za informiranje SRS, São Paulo, 26. 6. 1984, in Dopis Sim na GK SFRJ v São Paulo, Ljubljana, 10. 10. 1984, in Dopis SIM GK SFRJ v São Paulo, 22. 10. 1984, Ljubljana; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Dopis GK SFRJ v Sao Paulu Matici izseljenika Srbije, São Paulo, 25. 6. 1984, in Dopis GK SFRJ v São Paulu Matici izseljenika Hrvatske, São Paulo, 26. 6. 1984, in Dopis GK SFRJ v São Paulu Matici izseljenika Slovenije, São Paulo, 26. 6. 1984, in Dopis GK SFRJ v São Paulo, RK za informiranje SRS, São Paulo, 26. 6. 1984, in Dopis Sim na GK SFRJ v São Paulo, Ljubljana, 10. 10. 1984, in Dopis SIM GK SFRJ v São Paulo, 22. 10. 1984, Ljubljana; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Dopis GK SFRJ v Sao Paulu Matici izseljenika Srbije, São Paulo, 25. 6. 1984, in Dopis GK SFRJ v São Paulo Matici izseljenika Hrvatske, São Paulo, 26. 6. 1984, in Dopis GK SFRJ v São Paulo Matici izseljenika Slovenije, São Paulo, 26. 6. 1984, in Dopis GK SFRJ v São Paulo, RK za informiranje SRS, São Paulo, 26. 6. 1984, in Dopis Sim na GK SFRJ v São Paulo, Ljubljana, 10. 10. 1984, in Dopis SIM GK SFRJ v São Paulo, 22. 10. 1984, Ljubljana; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Joao Mikloš pošilja SIM poročilo o proslavah za dan republike, São Paulo, 21. 12. 1984, Sedam dana proslave dana republike u São Paulo – Brasil, piše Joao Mikloš; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Joao Mikloš, Svečanost 26. gošinjice osnivanja SAIUG – Sociedade amigos da Iugoslavia – São Paulo – Brasil po Joao Miklošu, junij 1985; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: SRS RK za mednarodno sodelovanje pošilja SIM teleks Sekretariata za zunanje zadeve o položaju jugoslovanskih izseljencev v Braziliji, Ljubljana, 15. 11. 1985.

gostovanje je bilo vključeno tudi v program praznovanja dneva izseljencev iz Jugoslavije (ki ga je skupščina mesta São Paulo organizirala redno vsak november).¹³⁶

V juniju 1988 je v Braziliji gostovalo lutkovno gledališče Jože Pengov iz Ljubljane. Pri organizaciji gostovanja so sodelovali Generalni konzulat SFRJ v São Paulu, društvo SAIUG ter državna sekretarka za kulturo zvezne države São Paulo (Bete Mendes). Slovenski izseljenci (še posebno Janez Hlebanja in Vladimir Ovca) so se izkazali pri organizaciji prevoza, prenočišč in drugega, zlasti prehrane.¹³⁷

Junija 1989 je Društvo prijateljev Jugoslavije praznovalo 30. obletnico ustanovitve.^{138, 139}

Oktobra 1990 je Generalni konzulat SFRJ v São Paulu obvestil SIM, da so skupaj z *Društvom prijateljev Jugoslavije (SAIUG)* organizirali zbiranje pomoči za družine umrlih rudarjev v Tuzli.¹⁴⁰ Zbrali so 3.625,00 ameriških dolarjev pomoči ter jih dali Fondu za pomoč družinam umrlih rudarjev iz Tuzle.¹⁴¹

Po razpadu Jugoslavije je društvo prenehalo delovati oziroma se je preobrazilo v *Društvo prijateljev Dalmacije*, saj je bila večina članov hrvaškega oziroma dalmatinskega porekla.¹⁴²

Nekaj mesecev pred **osamosvojitvijo Slovenije** je skupina Slovencev v São Paulu 3. maja 1991 v hiši Janeza Hlebanje ustanovila *Zvezo Slovencev v Braziliji* (por. *Uniao dos Eslovenos do Brasil*). Med ustanovitelji so bili Vladimir Ovca, Janez Hlebanja, Federico Hlebanja, Štefan Bogdan Šalej, Andrej Kranjc in Franciska Brunček. Člani se redno dobivajo dvakrat na leto prvo nedeljo v juniju (dan državnosti) in prvo nedeljo v decembru. V okviru zveze je občasno izhajalo glasilo *Lipov list* (oziroma *Novice pod lipo*); ustanovljen je bil mešani pevski zbor; potekala sta tudi pouk slovenskega jezika ter kulinarični tečaj. 25. november 1991 je uraden datum ustanovitve, saj je bila takrat oddana uradna

¹³⁶ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: GK SFRJ v São Paulu pošilja SIM sporočilo o gostovanju Ribniškega okteta iz Ljubljane v Braziliji, São Paulo, 11. 11. 1988.

¹³⁷ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: GK SFRJ v São Paulu pošilja SIM sporočilo o delovanju in aktivnostih jugoslovanskih društev in izseljencev v Braziliji, São Paulo, 20. 12. 1988.

¹³⁸ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: GK SFRJ v São Paulu pošilja SIM sporočilo o delovanju in aktivnostih jugoslovanskih društev in izseljencev v Braziliji, São Paulo, 20. 12. 1988.

¹³⁹ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Pismo RK za mednarodno sodelovanje SIM s prošnjo za sodelovanje ob 30-letnici SAIUG in Pismo SIM RK za mednarodno sodelovanje, 28. 4. 1989.

¹⁴⁰ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Poročilo GK SFRJ v São Paulu, São Paulo, 25. 10. 1990.

¹⁴¹ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Poročilo GK SFRJ v São Paulu, São Paulo, 25. 10. 1990.

¹⁴² Nikica Talan, *Hrvatska/Brazil*, 98–100.

vloga za registracijo društva. Leta 2022 naj bi imelo društvo okoli 120 članov, nekateri viri pa navajajo 150 članov. Hkrati zanimanje za slovensko kulturo in jezik med slovenskimi izseljenci v Braziliji in njihovimi potomci raste in tako se društvo obnavlja. Med aktivnostmi društva je tudi urejanje arhivskega gradiva o slovenski skupnosti v Braziliji in članih društva.¹⁴³

Prve akcije za povečanje števila članstva so se začele že julija leta 1992. Njihova želja je bila, da bi popisali vse Slovence v Braziliji ter njihove potomce. Zato so se obrnili na Slovensko izseljensko matico, da bi jim pomagala z objavami v medijih doseči ta cilj.¹⁴⁴

Društvo Zveza Slovencev v Braziliji in njeni člani so podpirali tudi osamosvojitve Slovenije.¹⁴⁵ Njihova prizadevanja so prispevala k temu, da so v Braziliji Slovenijo prepoznali kot za Brazilijo pomembno samostojno državo in da so za Slovence določili brazilsko ambasado na Dunaju. Poleg tega sta Vladimir Ovca in Bogdan Šalej obiskala brazilskega zunanjega ministra prof. Joséja Francisca Rezeka, pri katerem sta bila kar dve uri.¹⁴⁶ Imeli so zasluge, da je brazilska vlada med prvimi v Južni Ameriki priznala Republiko Slovenijo.¹⁴⁷

27. junija 1992 je Zveza Slovencev v Braziliji organizirala praznovanje svoje prve obletnice in samostojnosti Slovenije. Družabna prireditev je potekala s kosilom in krajšim kulturnim programom (pevski zbor). Zbralo se je več kot 125 slovenskih izseljencev v Braziliji in njihovih potomcev, ki so prišli z vseh koncev Brazilije. Prizadevanja so bila usmerjena v izdajo portugalsko-slovenskega slovarja in v organizacijo tečaja slovenskega jezika.¹⁴⁸

Velik dosežek tajnika Zveze Slovencev v Braziliji Andreja Kranjca je bil nastanek in izdaja tako slovensko-portugalskega kot tudi portugalsko-slovenskega slovarja. Pobude za izdajo portugalsko-slovenskega slovarja so se začele že oktobra 1992. Kot kaže, se je DZS zanimala za izdajo portugalsko-slovenskega

¹⁴³ Brasilia Embassy, pridobljeno 27. 4. 2022, <http://www.brasilia.embassy.si/index.php?id=4169>; *E-slovenia*, pridobljeno 27. 4. 2022, https://eslovenia.org.br/historico/Zdruzenje_SIM, pridobljeno 11. 5. 2022, https://www.zdruzenje-sim.si/seznam_drustev/33/200811111302864/; *Slovinci*, pridobljeno 3. 6. 2022, <https://slovinci.si/drzave/brazilija/>.

¹⁴⁴ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Faks Andreja Kranjca za Združenje Slovencev v Braziliji Janezu Roglju izvršnemu sekretarju SIM, São Paulo, 28. 7. 1992,.

¹⁴⁵ Ivan Cimerman, »Slovinci v Braziliji za novo Slovenijo«, *Rodna gruda*, 7, 39, 1992, 40–41.

¹⁴⁶ Cimerman, Slovinci v Braziliji ..., 40–41.

¹⁴⁷ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Faks predsednika Zveze Slovencev v Braziliji Vladimirja Ovce Ivanu Cimermanu uredniku Rodne grude, São Paulo, 24. 3. 1993, Delovanje zveze Slovencev v Braziliji.

¹⁴⁸ Andrej Kranjc, »Zveza Slovencev proslavila prvo obletnico«, *Rodna gruda*, 8–9, 39, 1992, 39; AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Faks Andreja Kranjca za Združenje Slovencev v Braziliji Janezu Roglju izvršnemu sekretarju SIM, São Paulo, 28. 7. 1992.

slovarja, ki naj bi izšel skupaj s švedskim in poljskim slovarjem. Oktobra je bil slovar že končan.¹⁴⁹

V letu 1993 so maja praznovali drugo obletnico ustanovitve. Pridobili so kar nekaj novih članov ter priredili nekaj družabnih srečanj.¹⁵⁰

Prizadevali pa so si tudi za gospodarsko povezovanje s Slovenijo in tako je bila na pobudo *Zveze Slovencev v Braziliji* ustanovljena brazilsko-slovenska trgovska zbornica.¹⁵¹ Slovenci v Braziliji so po osamosvojitvi Slovenije ustanovili tudi *Slovenia Trade*. To je bilo nekakšno združenje slovenskih podjetnikov v Braziliji in je bilo namenjeno tudi pospeševanju poslovnih stikov s Slovenijo. *Slovenia Trade* naj bi delovala kot gospodarska organizacija.¹⁵² Nato je bila z namenom pospeševanja gospodarskega sodelovanja in trgovine med Slovenijo in Brazilijo 24. marca 2015 ustanovljena *Gospodarska zbornica Slovenija Brazilija – SLOBRAZ*. Nastala je v São Paulu kot neodvisna neprofitna organizacija. Pobudnik ustanovitve je bil Trgovinski urad Veleposlaništva Republike Slovenije v Braziliji.¹⁵³ Štefan Bogdan Barenboin Šalej, slovenski izseljenec v Braziliji, je vodja projekta *Slovenska poslovna globalna povezava (Slovenian global business network)*, ki sodeluje s slovensko brazilsko gospodarsko zbornico *SLOBRAZ*. Platforma *Sloglobal* je namenjena spodbujanju poslovnega sodelovanja med Slovenci po svetu. Poleg Bogdana Šaleja je bil soustanovitelj še dr. Peter Kraljič in (bivši) slovenski ambasador Aljaž Gosnar.¹⁵⁴ Leta 2022 je predsednik *Zveze Slovencev Braziliji* Martin Črnuelj.¹⁵⁵

¹⁴⁹ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Faks Janeza Roglja, tajnika SIM na Ministrstvo za kulturo, Ljubljana, 20. 10. 1992, in Faks Janeza Roglja predsednika SIM Andreju Kranjcu, Ljubljana, 21. 10. 1992, in Faks Andreja Kranjca Janezu Roglju predsedniku SIM, São Paulo, 9. 10. 1992, in Faks Andreja Kranjca Vladimirju Ovci, São Paulo, 14. 10. 1992.

¹⁵⁰ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Faks predsednika *Zveze Slovencev v Braziliji* Vladimirja Ovce Ivanu Cimermanu uredniku *Rodne grude*, São Paulo, 24. 3. 1993, *Delovanje zveze Slovencev v Braziliji*

¹⁵¹ AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Faks Andreja Kranjca za Združenje Slovencev v Braziliji Janezu Roglju izvršnemu sekretarju SIM, São Paulo, 28. 7. 1992.

¹⁵² AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM), t. e. 135: Faks Andreja Kranjca za Združenje Slovencev v Braziliji, São Paulo, 28. 7. 1992, Janezu Roglju izvršnemu sekretarju SIM.

¹⁵³ *SLOBRAZ*, pridobljeno 16. 5. 2022, <https://slobraz.com.br/>.

¹⁵⁴ *Slovenian global business network*, pridobljeno 3. 8. 2022, <https://sloglobal.net/slo-global/about-us/>.

¹⁵⁵ *Združenje SIM*, seznam društev, pridobljeno 3. 6. 2022, https://www.zdruzenje-sim.si/seznam_drustev/33/200811111302864/, <https://eslovenosnobil.wordpress.com/>.

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, AS 1996, Zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

Arhiv Republike Slovenije, AS 1241, Slovenska izseljenska matica (SIM).

Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL 553, Zapuščine duhovnikov in drugih: Ludvik Ceglar.

Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL 332, Zapuščine škofov: Gregorij Rožman 1896–2007.

Literatura – članki

Jože Bajec, Razvoj slovenskega izseljenskega časnikarstva v Evropi, Južni Ameriki in Kanadi, *Slovenski izseljenski koledar*, leto 16 (1969), str. 321.

Jože Bajec, Slovensko društveno življenje v Braziliji do druge svetovne vojne, *Slovenski izseljenski koledar*, leto 16 (1969), str. 221–226.

Ivan Cimerman, »Slovenci v Braziliji za novo Slovenijo«, *Rodna gruda*, 7, 39, julij 1992, str. 40–41.

Franjo Cotič, Slovenski izseljenci v Brasilu, zlasti v mestu São Paulo, *Duhovno življenje*, 1. 9. 1938, 6, 129, str. 22–23.

Jure Gašparič, Uvedba diktature kralja Aleksandra, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 46, št. 1, 2006, str. 241–254.

Janez Hladnik, »Pismo iz Južne zemlje«, *Slovenec*, 13. 10. 1937, letnik 65, številka 235a, str. 3.

I. L. C., Iz življenja brazilskih Slovencev, *Zbornik Svobodne Slovenije*, letnik 14 (1962), str. 211.

Rudolf Klinec, Cotič, Franc (1904–?), *Primorski slovenski biografski leksikon*, 3. snopič (Gorica, 1976), str. 201.

Andrej Kranjc, »Zveza Slovencev proslavila prvo obletnico«, *Rodna gruda*, 8–9, 39, avgust–september 1992, str. 39;

Cveto A. Kristan, Kulturno-prosvetno življenje južnoameriških Slovencev (od 1. julija 1957 do 30. junija 1958), *Slovenski izseljenski koledar*, leto 6 (1959), str. 223.

Alojzij Kuhar, Naše izseljensko vprašanje, V: *Spominski zbornik Slovenije* (Ljubljana, 1939), str. 529.

João Miklos, »Os 20 anos da SAYUG«, *Jornal do Imigrante*, junij 1979, letnik 2, št. 15, str. 8.

João Miklos, »Iuogoslavos e Brasileiros recebem distinções da revista 'Matica'«, *Jornal do Imigrante*, letnik 4, št. 42, september 1981, str. 4.

Irene Mislej, Kulturna zgodovina Slovencev v Južni Ameriki, V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, ur. Irene Mislej (Ljubljana, 1995), str. 16–17.

Irene Mislej, Odmevi iz drugih dežel južne Amerike, V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, ur. Irene Mislej (Ljubljana, 1995), str. 126.

Bogdan Pogačnik, »Brazilsko mesto Campinas postavilo spomenik Titu«, *Delo*, 11. 6. 1982, 24, 134, str. 14.

Andrej Rahten, *Izidor Cankar, diplomat dveh Jugoslavij/A Diplomat of two Yugoslavias* (Mnegeš-Ljubljana, 2009).

S. P. B., Brazilija, dobra zemlja ... Ob stoletnici prihoda prvih Slovencev v Brazilijo, *Zbornik Svobodne Slovenije*, (1960), letnik 12, str. 193–198.

Bogdan Šalej, Srečanje s Slovenci v São Paulu, *Rodna gruda*, letnik 19, št. 1 (januar 1972), str. 34

Miha Zobec, Prva Jugoslavija in »njena« diaspora v Braziliji: od angažmaja izseljenskih aktivistov do pozabe skupnosti, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 61, št. 2 (2021), str. 105–115.

Ciril Zupanc, Nekaj podatkov o naših izseljencih v Braziliji, *Slovenski izseljenski koledar* (1971), leto 18, str. 170–176.

»Knjiga o Jugoslaviji«, *Rodna gruda* (november 1973) letnik 20, št. 11, str. 7

»Brazilija« »Razstava izseljencev-slikarjev«, *Rodna Gruda* (junij 1979), letnik 26, št. 6, str. 35.

»Brazilija«, *Rodna gruda* (maj 1980), letnik 28, št. 5, str. 31.

»Prvi in največji nebotičnik v Južni Ameriki je zgradil slovenski inženjer g. Kadunc«, *Slovenec*, 23. 12. 1934, letnik 62, številka 291a, str. 10.

»Delo naših državljanov v Braziliji«, *Slovenec*, 6. 7. 1940, letnik 68, številka 152a, str. 8.

Literatura – monografije

Ur. Darko Friš, *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1907–1928)*, (Ljubljana, 1993)

Ur. Darko Friš, *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1928–1958)*, (Ljubljana, 1995).

Jeffrey Lesser, *Immigration, Ethnicity, and National Identity in Brazil, 1808 to the Present* (Cambridge, 2013), str. 136–138.

Nikica Talan, *Hrvatska/Brazil* (Zagreb, 1998), str. 98–100.

Internetni viri

Gortan, Vladimir, *Hrvatska enciklopedija* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021), pridobljeno 24. 4. 2022, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22788>.

Brasilia Embassy, pridobljeno 27. 4. 2022, <http://www.brasilia.embassy.si/index.php?id=4169>

E-slovenia, pridobljeno 27. 4. 2022, <https://eslovenia.org.br/historico/>

Združenje SIM, pridobljeno 11. 5. 2022, https://www.zdruzenje-sim.si/seznam_drustev/33/2008111111302864/

Slovinci, pridobljeno 3. 6. 2022, <https://slovinci.si/drzave/brazilija/>.

SLOBRAZ, pridobljeno 16. 5. 2022, <https://slobraz.com.br/>.

Slovenian global business network, pridobljeno 3. 8. 2022, <https://sloglobal.net/slo-global/about-us/>.

Združenje SIM, seznam društev, pridobljeno 3. 6. 2022, https://www.zdruzenje-sim.si/seznam_drustev/33/200811111302864/, <https://eslovenosnobrasil.wordpress.com/>.

Janez Rogelj, Ljubljčan – Inž. Anton Kadunc je izdelal načrte za prvi nebotičnik in glavno bolnišnico v Sao Paulu, pridobljeno 5. 8. 2022, <https://kovcek.rogelj.net/2017/09/30/ljubljancan-inz-anton-kadunc-je-izdelal-nacrte-za-prvi-neboticnik-in-glavno-bolnisnico-v-sao-paulu/>

Preračun, pridobljeno 5. 8. 2022, <https://www.usinflationcalculator.com/>.

ORGANISATION OF SLOVENE EMIGRANTS IN BRAZIL IN CULTURAL AND NATIONAL BENEFICIAL ASSOCIATIONS

Summary

In this article the author discusses the organisation of Slovenian emigrants in Brazil in cultural and national beneficial associations in all periods of the community's formation, i.e., before the First World War, during both World Wars, after the Second World War and after Slovenia's independence. Slovenians continued to emigrate to Brazil mainly from the western edge of the Slovenian ethnic territory also after the Second World War.

Initially, Slovenian emigrants were members of emigrants' organisations from the countries of origin – the Habsburg Monarchy, the Kingdom of Yugoslavia and the Republic of Yugoslavia. In the period between both wars, special Slovene societies appeared alongside the Yugoslav ones. After the independence of Slovenia in 1991, the associations that had existed until then were dissolved according to the ethnic principle. The societies were both cultural and fraternal beneficial organisations.

In the period before the First World War, Slovenian immigrants were members of Austrian and also south Slavic societies. In the period between the two wars, the Slovenian society *ORNUS (Ovekovečiti rojstvo novega udruženja Slovanov = Perpetuate the birth of a new association of Slavs)* was founded. Later, it was renamed *Slovensko kulturno društvo naš dom = The Slovenian cultural society Naš Dom*. Finally, the Portuguese version of the name *Sociedade slovena de cultura Nosso Lar* prevailed and, from September 1948, the *Sociedade beneficente e recreativa Beritoga*. Most of the members were coastal Slovenians who immigrated to Brazil in the period between the two world wars. Their main goal was the incorporation of Primorska into Slovenia/Yugoslavia. The association operated under different names until the end of the 1970s. Another society in the period between the two wars in which Slovenians participated was the *Slovenian Educational Society of Primorje*, which was later renamed the *Yugoslav Cultural Society of Primorje*. This part of the Slovenian immigrant community was pro-Yugoslav. Later, they also participated in the *Jugoslovensko potporno udruženje = Yugoslav fraternal benefit Association* and *The 2nd Yugoslav fraternal benefit Association*.

After the Second World War, the Slovenian interwar community and the postwar emigre community did not get too close because they had different views on socialist Yugoslavia. The members of the Slovenian community in Brazil, which emigrated there after the

Second World War, were also not united. On one side, there were political refugees and on the other, there were emigrants who were just looking for better business opportunities. The latter also connected with the Yugoslav community and representatives of the SFRY in Brazil, as well as in their homeland SFRJ.

They were active within the framework of the SAIUG association (*Sociedad amigos da Yugoslavia, i.e., the Society of Friends of Yugoslavia*). Both societies cooperated with the Socialist Republic of Slovenia, especially through the Slovenska izseljenska matica = Slovenian Emigrants' Association. SAIUG also helped erect a statue of Josip Broz Tito in the city of Campinas in 1982. Both societies participated in Brazilian events where they represented Slovenians among other immigrant communities.

After the independence of Slovenia, Slovenian emigrants in Brazil organized themselves into an independent separate *Zveza Slovencev v Braziliji* = *The Union of Slovenians in Brazil* (Portuguese. *União dos Eslovenos do Brasil*).

ORGANISATION DER SLOWENISCHEN EMIGRANTEN IN BRASILIEN IN KULTURELLEN UND NATIONALEN FÖRDERVEREINEN

Zusammenfassung

In diesem Artikel befasst sich die Autorin mit der Organisation der slowenischen Emigranten in Brasilien in kulturellen und nationalen Fördervereinen in allen Perioden der Entstehung der Gemeinschaft, d.h. vor dem Ersten Weltkrieg, inzwischen beider Weltkriege, nach dem Zweiten Weltkrieg und nach der Unabhängigkeit Sloweniens. Auch nach dem Zweiten Weltkrieg wanderten Sloweninnen und Slowenen vor allem aus dem westlichen Teil des slowenischen Siedlungsgebiets nach Brasilien aus.

Zunächst waren die slowenischen Emigranten Mitglieder von Emigrantenorganisationen aus den Herkunftsländern – der Habsburgermonarchie, dem Königreich Jugoslawien und der Republik Jugoslawien. In der Zeit zwischen den beiden Kriegen wurden neben den jugoslawischen Vereinen auch spezielle slowenische Vereine gegründet. Nach der Zerfall Jugoslawiens im Jahr 1991 wurden die bis dahin bestehenden Vereine nach dem ethnischen Prinzip aufgelöst. Bei den Vereinen handelte es sich sowohl um kulturelle als auch um brüderliche Hilfsorganisationen.

In der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg waren die slowenischen Immigranten Mitglieder der österreichischen und auch der südslawischen Vereine. In der Zwischenkriegszeit wurde der slowenische Verein ORNUS (*Ovekovčiti rojstvo novega udruženja Slovanov* = Verewigung der Geburt einer neuen Vereinigung der Slawen) gegründet. Später wurde er in Slovensko kulturno društvo naš dom = Die slowenische Kulturgesellschaft Naš Dom umbenannt. Schließlich setzte sich die portugiesische Version des Namens Sociedade slovena de cultura Nosso Lar durch und ab September 1948 die Sociedade beneficente e recreativa Beritoga. Die meisten Mitglieder waren slowenische Küstenbewohner, die in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen nach Brasilien ausgewandert waren. Ihr Hauptziel war die Eingliederung von Primorska in Slowenien/Jugoslawien. Der Verein war unter verschiedenen Namen bis Ende der 1970er Jahre tätig. Ein weiterer Verein in der Zwischenkriegszeit, an dem sich Slowenen beteiligten, war der Slowenische Bildungsverein von Primorje, der später in Jugoslawischer Kulturverein von Primorje umbenannt wurde. Dieser Teil der slowenischen Einwanderergemeinschaft war pro-jugoslawisch eingestellt. Später beteiligten sie sich auch an der Jugoslovensko potporno udruženje = Jugoslawische brüderliche Hilfsvereinigung und der 2. jugoslawischen brüderlichen Hilfsvereinigung.

Nach dem Zweiten Weltkrieg kamen sich die slowenische Gemeinschaft der Zwischenkriegszeit und die Gemeinschaft der Nachkriegsemigranten nicht allzu nahe, da sie unterschiedliche Ansichten über das sozialistische Jugoslawien hatten. Auch die Mitglieder der slowenischen Gemeinschaft in Brasilien, die nach dem Zweiten Weltkrieg dorthin ausgewandert waren, waren sich nicht einig. Auf der einen Seite gab es politische Flüchtlinge und auf der anderen Seite Emigranten, die auf der Suche nach besseren Geschäftsmöglichkeiten waren. Letztere knüpften auch Kontakte zur jugoslawischen Gemeinschaft und zu Vertretern der SFRJ in Brasilien sowie in ihrem Heimatland SFRJ.

Sie waren im Rahmen des Vereins SAIUG (Sociedad amigos da Yugoslavia, d. h. Gesellschaft der Freunde Jugoslawiens) aktiv. Beide Vereine arbeiteten mit der Sozialistischen Republik Slowenien zusammen, insbesondere über die Slovenska izseljenska matica (Vereinigung der slowenischen Emigranten). SAIUG half auch bei der Errichtung einer Statue von Josip Broz Tito in der Stadt Campinas im Jahr 1982. Beide Vereine nahmen an brasilianischen Veranstaltungen teil, bei denen sie die Slowenen unter anderen Einwanderergemeinschaften vertraten.

Nach der Unabhängigkeit Sloweniens organisierten sich die slowenischen Emigranten in Brasilien in einer eigenständigen Zveza Slovencev v Braziliji = Vereinigung der Slowenen in Brasilien (portugiesisch: União dos Eslovenos do Brasil).

Družbenopolitično delovanje duhovnika Antona Mrkuna

Matevž Hrženjak*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Mrkun A.:314.151.1

Matevž Hrženjak: Družbenopolitično delovanje duhovnika Antona Mrkuna. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 93=58(2022), 1, str. 78–99

V prispevku je predstavljeno družbenopolitično delovanje slovenskega duhovnika Antona Mrkuna; še posebej je poudarjeno njegovo delo v povezavi s slovenskimi izseljenci ter obdobje po drugi svetovni vojni, ko se je tudi Mrkun izselil v ZDA. V prispevku so predstavljene njegove aktivnosti v župnijah, kjer je deloval; osrednjo vlogo v prispevku vključuje Mrkunova podpora ideji samostojne slovenske države, za katero se je po drugi svetovni vojni odločno zavzemal.

Ključne besede: Anton Mrkun, slovenski duhovniki, družbenopolitično delovanje, slovenski izseljenci, ZDA.

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Mrkun A.:314.151.1

Matevž Hrženjak: The socio-political engagement of priest Anton Mrkun. Review for History and Ethnography, Maribor 93=58(2022), 1, pp. 78–99

This article presents the socio-political engagement of the Slovenian priest Anton Mrkun, with particular emphasis on his work with Slovenian emigrants and the period after World War II, when Mrkun himself emigrated to the USA. The article outlines his activities in the parishes where he worked; central to this article is Mrkun's support for the idea of an independent Slovenian state, for which he was a strong advocate after the Second World War.

Keywords: Anton Mrkun, Slovene priests, socio-political engagement, Slovene emigrants, USA.

* Matevž Hrženjak, magister zgodovine in doktorski študent na Univerzi v Ljubljani, Prisoja 4, SI-2360 Radlje ob Dravi, marsaljanez@gmail.com

KDO JE BIL ANTON MRKUN?

Anton Mrkun¹ je bil slovenski duhovnik, družbeni delavec, ljubiteljski etnograf in v obdobju po 2. svetovni vojni promotor ideje o samostojni in neodvisni slovenski državi. Bil je zelo aktiven mož; vse življenje je pisal različne prispevke za dnevno časopisje; ustanavljal in vodil je številna društva, zadruge in druge organizacije; prav tako je ustanavljal nove časnike in revije; niti v starosti se njegova aktivnost ni zmanjšala. Zapisal je tudi lastno biografijo, ki jo je nato v ZDA znova zapisal tudi Edward Gobetz, in sicer v delu z naslovom *Love moves mountains*.² Prav tako je bil avtor številnih knjig in knjižic, v katerih se je loteval različnih tem: pisal je o lokalni zgodovini krajev, o problemu alkoholizma, o komunizmu, o hranilnicah in posojilnicah itd. Po drugi svetovni vojni je kot begunec odšel v ZDA, kjer je bil eden od propagatorjev ideje o svobodni Sloveniji, tj. zahteve po tem, da naj postane Slovenija avtonomna in samostojna država; svoje somišljenike je zbral okoli časnika *Slovenska pravica*, ki se je kasneje preimenoval v *Slovenska država*.

Mrkun se je rodil v kmečki družini na Igu leta 1876 očetu Janezu in mami Mariji (dekliški priimek Jager); imel je še 4 brate. Na pobudo njegove tete Helene Jager so ga starši poslali na šolanje v Ljubljano, v 2. razred ljudske šole. Po dveh letih je bil sprejet na Alojzijevišče.³ V tem času se je preživljal z inštrukcijami, pri čemer je zaslužil toliko, da je lahko pošiljal denar svojim staršem in plačeval teti za bivanje. Dobil je tudi ponudbo za štipendijo od nekega Nemca, a jo je zavrnil, ker je »hotel biti popolnoma svoboden,« kot je zapisal sam;⁴ želel je biti torej popolnoma odvisen zgolj sam od sebe. Po zaključku šolanja je razmišljal, da bi šel študirat na Dunaj; zanimali so ga jeziki in filozofija; prav tako je imel željo postati zdravnik. Na koncu se je odločil, da postane duhovnik, saj je menil, »da bom kot duhovnik največ mogel pomagati svojemu narodu in človeštvu sploh.«⁵ Duhovnik je želel postati, kot

¹ Pogosto podpisan kot Merkun, občasno kot Markun; v prispevku se bomo držali zapisa Mrkun, kot se je lastnoročno podpisoval na dokumente kot študent in tudi kot župnik v Homcu in Dobropolju, čeprav je bil v istem času v časopisju pogosteje podpisan kot Merkun. V opombah je priimek naveden tako, kot je zapisano v viru.

² Edi (Edward) Gobec, *Love moves mountains: A short biography of father Anthony Merkun, a Slovenian refugee priest* (Cleveland: Cryil-Methodian movement Inc., 1960). Dalje kot E. Gobec, *Love moves mountains*.

³ Zvone Šubelj, »Socialni Program Antona Mrkuna (1876–1961),« v *Naši kraji in ljudje, Dobropoljsko-struški zbornik 1996*, ur. Ivan Grandovec et al. (Dobropolje: občina Dobropolje, 1996), str. 240. Dalje kot Z. Šubelj, *Socialni program Antona Mrkuna*.

⁴ Anton Mrkun, *Moj životopis*, zvezek 1, list 11. Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 2. škatla. Dalje kot Anton Merkun, *Moj životopis*.

⁵ Prav tam, list 12.

je napisal v svoji avtobiografiji, tudi zaradi »velikega idealizma, da delam za čast božjo, za mili slovenski narod in za lastno zveličanje.«⁶ Želja po duhovniškem poklicu je izvirala tudi od njegove mame, saj Gobec omenja, da je bila to, da sin postane duhovnik, njena velika želja.⁷ Na ljubljansko semenišče se je vpisal leta 1897, zaključil pa ga je leta 1900. V protokolih semenišča so njegovi profesorji zabeležili, da je bil vzoren učenec, ki je bil uspešen pri vseh predmetih.⁸ V duhovnika je bil posvečen 1. julija 1900; isti mesec je imel novo mašo v domačem Igu.⁹

V prvih letih svojega službovanja je bil nekajkrat premeščen. Septembra 1901 je kot kaplan začel delovati v Koprivniku v bližini Kočevja; leta 1902 je odšel v Velike Lašče; leta 1905 je šel na Razdrto kot ekspozit;¹⁰ leta 1906 je odšel v Mengeš. Stalno mesto je dobil kot župnik v župniji Homec leta 1909, kjer je ostal vse do leta 1929.¹¹ Tega leta je zaprosil za premestitev v župnijo Dobropolje, po koncu 2. svetovne vojne pa je Mrkun emigriral v ZDA, kjer je v začetku bival pri svojem bratrancu oz. nečaku¹² Matiji Jagru, župniku slovenske župnije v Barbertonu, v zvezni državi Ohio.

SLUŽBOVANJA ANTONA MRKUNA IN NJEGOVO DRUŽBENOPOLITIČNO DELOVANJE

Začetni koraki

Kot kaplan v Velikih Laščah, kjer je bil župnik Lovro Gerjol, je začel Mrkun že ob prihodu zelo aktivno delati. V enem letu službovanja v Velikih Laščah je namreč ustanovil in vodil hranilnico, posojilnico in poljedelsko zadrugo. Prav tako je ustanovil prosvetno društvo, znotraj katerega je deloval tudi gledališki klub. V tem času se je zbližal z Janezom Evangelistom

⁶ Prav tam, list 13.

⁷ E. Gobec, *Love moves mountains*, str. 9.

⁸ Gestions protokol 1897, 1898, 1899, Nadškofijskih arhiv Ljubljana (v nadaljevanju NAŠL) 32, škatla 7; Knezoškofijski ordinarijat Ljubljanski, »Škofijska kronika,« *Ljubljanski škofijski list* št. VII, (1897): str. 74.

⁹ »Nove maše,« *Domoljub* št. 13, (1900), str. 214.

¹⁰ Ekspozit je duhovnik, ki služi na ekspozituri; ekspozitura je teritorialna enota katoliške cerkve, ki ima stalnega duhovnika in je podrejena župniji.

¹¹ »Duhovniške vesti,« *Amerikanski Slovenec* št. 40, (1905), str. 3; »Duhovniške spremembe v Notranjski,« *Notranjec* št. 33, (1906), str. 347; »Duhovske zadeve v ljubljanski škofiji,« *Bogoljub* št. 12, (1909), str. 375.

¹² Časniški viri omenjajo obe sorodstveni povezavi. A glede na to, da je imel Mrkun zgolj brate, ki so se pisali Mrkun, dekliški priimek matere pa je bil Jager, je bil Matija skoraj zagotovo materin nečak in torej Mrkunov bratranec.

Krekom,¹³ od katerega je že pred poznanstvom prevzel zadružniško idejo.¹⁴ V intervjuju, ki je bil objavljen v *Ameriški domovini* leto pred Mrkunovo smrtjo, je omenil, da sta bila s Krekom v rednem stiku. Prav tako je v tem času prek Kreka spoznal poslanca Frana Jakliča,¹⁵ s katerim je prav tako

¹³ Janez Evangelist Krek je bil slovenski politik, organizator, pisatelj, časnikar in pobudnik zadružniškega gibanja na Slovenskem, rojen 27. novembra 1865 pri Sv. Gregorju nad Sodražico. Ljudsko šolo je obiskoval v Komendi; nato je v letu 1875/76 odšel v gimnazijo v Škofji Loki. Potem se je še tri leta šolal v Ljubljani na Alojzevišču. Krek je pred prvo svetovno vojno učinkovito povezoval dejavnost katoliških duhovnikov in laikov ter koordiniral njihova prizadevanja, zato ni presenečalo njegovo uspešno delovanje v zadružništvu, ki se je na Slovenskem prav tedaj močno razvilo. Zadruga Reiffeisnovega tipa, ki jih je zagovarjal Krek, so imele najopaznejši delež pri velikem razmahu varčevanja na Kranjskem in v sosednjih deželah; povečanje njihovega kapitala se je hitro pokazalo tudi v rasti in kompleksnosti gospodarske dejavnosti. To je pripomoglo k prvim znamenjem upadanja velikega izseljevalnega vala neposredno pred prvo svetovno vojno. Umrl je 8. oktobra 1917 v Št. Janžu na Dolenjskem. (Walter Lukan, »Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje«, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* št. 1–2 (1982), str. 25–51.)

¹⁴ Kot že omenjeno, je bil Mrkun velik podpornik zadružništva, katerega zibelka na Slovenskem je bila župnija v Dobropolju, kjer je kasneje v svojem življenju tudi deloval Mrkun. Slovenski politični voditelji so v 19. stoletju spoznali, da gola narodna ideja ne bo zadostovala za uspešen razvoj naroda, saj je zelo pomembno tudi gospodarsko vprašanje. Pomembno obdobje slovenskega zadružništva se je pričelo v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja, ravno z nastopom Janeza Evangelista Kreka. Cilj zadružniške ideje na Slovenskem je bil jasen: zadruga in hranilnice naj združujejo predvsem siromašne kmete in delavce na podeželju, na območju posamezne občine, župnije ali vasi (France Adamič, »Razvojna obdobja slovenskega zadružništva in njegovi nosilci,« v: *Zadružništvo včeraj, danes, jutri* (Dobropolje, 1999), str. 53).

¹⁵ Fran Jaklič je bil slovenski pisatelj, učitelj, ljudski prosvetitelj in gospodarski organizator rojen 6. decembra 1868 v Podgorici v župniji Dobropolje. Rodil se je kot nezakonski sin kmečkega dekleta Marije Jaklič in učitelja Antona Ribnikarja. Prve tri razrede osnovne šole je končal na Vidmu, ostale pa na prvi mestni šoli v Ljubljani. Leta 1893 je opravil zadnji izpit in se vrnil v Dobropolje, kjer je dobil mesto učitelja na šoli na Vidmu. Leto kasneje je ustanovil Bralno društvo, ki je bilo center izobraževalnega, gospodarskega in političnega dela in leta 1907 prešlo v Izobraževalno društvo. Ob podpori Janeza Evangelista Kreka je istega leta ustanovil prvo vaško posojilnico na Slovenskem, leta 1896 kmetijsko društvo, 1898 mlekarno in sirarno, 1902 živinorejsko zadrugo in 1907 izobraževalno društvo in katoliško učiteljsko društvo. Bil je ustanovni član Gospodarske zveze kreditnih in blagovnih zadrug, predhodnice Zadrugne zveze v Ljubljani. Po ustanovitvi hranilnice in posojilnice ter bralnega društva so ga šolske oblasti prestavile na Velike Poljane. Kot učitelj se je zavzemal za vzgojo otrok v duhu krščanskih in narodnih vrednot. V šolskem letu 1899–1900 je začel s somišljeniki izdajati glasilo Slovenski učitelj, ki je v prvem letu izhajanja postal najbolj razširjen slovenski šolski časopis. Leta 1900 je kot pripadnik Slovenske ljudske stranke postal deželni, sedem let kasneje tudi državni poslanec. Obe funkciji je zadržal do konca prve svetovne vojne. Ob koncu prve svetovne vojne se je zavzemal za združitev južnih Slovanov v avtonomijo v okviru monarhije. Mladi in liberalci, ki so se zavzemali za avtonomijo Slovencev znotraj Kraljevine SHS, so v Dobropolju napadali Jakliča in prispevali, da je leta 1922 prodal svojo domačijo v

vzdrževal stike.¹⁶ Mrkun je bil aktiven tudi v političnem življenju in leta 1903 je organiziral politični shod na Robu. Kot je zapisal v spominih, je v svojem govoru »pozabavljal čez nemške veleposestnike, čez turjaškega grofa¹⁷ in [barona Viktorja] Heineja,¹⁸ tedanjega deželnega predsednika. Turjaški grof je od ljubljanskega škofa zahteval njegovo izgnanstvo v tujino. Škof po tako strogem ukrepu ni posegel in je Mrkuna premestil na Razdrto, kjer je postal duhovni oskrbnik.¹⁹ Po enem letu, ko je bil spor z grofom pozabljen, je odšel za kaplana v Mengeš, kjer se je znova takoj po prihodu aktivno vrغل v delo. Reorganiziral je prosvetno društvo, ki ga je razdelil na več sekcij – pevsko in glasbeno, dramsko in dobrodelno.²⁰ Prav tako je bil soustanovitelj Slamnikarske zadruge v Mengšu ter opravljal funkcijo namestnika združnega načelnika.²¹ Poleg tega je ustanovil še športno društvo Orli, ki je imelo več kot 200 članov; hitro zatem je ustanovil še športno organizacijo Orlice za dekleta in ženske. Nadalje je Mrkun v občini vzpostavil še delovanje Vincencijeve konference, ki je bila predhodnica Karitas; ustanovil je dom starostnikov, strojno zadrugo in samarijansko društvo. Slednje naj bi začelo graditi tudi bolnišnico, a ta načrt se zaradi Mrkunovega odhoda na Homec ni uresničil.²²

Anton Mrkun na Homcu

Na Homcu se naj bi Mrkun počutil kakor »papež, škof, kralj in duhovnik hkrati«,²³ a proti koncu njegovega delovanja je politični boj začel motiti njegov spokoj. Ozemlje homške župnije je bilo dolgo časa politično enotno – pod vplivom Slovenske ljudske stranke, a nato je veliko priljubljenosti požela nova Samostojna kmetijska stranka, kar je vodilo do razdora med nekaterimi

Podgorici in se preselil v Šentjanž. Leta 1925 si je v Mostah v Ljubljani sezidal hišo in tam živel do svoje smrti 31. 12. 1937 (Mihael Glavan, *Jakličeva knjiga*, str. 21, 28, 29, 55, 59, 62).

¹⁶ Janez Sever, »Razgovor z biseromašnikom č. g. Ant. Merkunom,« *Ameriška Domovina* št. 132, (1960), str. 2–3.

¹⁷ Takratni turjaški grof je bil Leopold von Auersperg.

¹⁸ Viktor baron Hein je bil deželni predsednik vojvodine Kranjske.

¹⁹ Anton Mrkun, *Moj životopis*, zvezek 4, list 44. Duhovni oskrbnik je duhovnik, ki skrbi za duhovno oskrbo tistih, ki sami ne morejo obiskovati cerkve in cerkvenih obredov (hudo bolni, zaporniki ipd.)

²⁰ E. Gobec, *Love moves mountains*, str. 12.

²¹ Katarina Kobe-Arzenšek, »Iz preteklosti slamnikarstva v domžalski okolici s poudarkom na domačih proizvajalcih,« v: *Zbornik občine Domžale*, (Domžale: občina Domžale, 1996), str. 104.

²² Z. Šubelj, *Socialni program Antona Mrkuna*, str. 243.

²³ Anton Mrkun, *Moj životopis*, zvezek 1, list 27.

vplivnimi krajani in Mrkunom, zaradi česar je začel razmišljati o odhodu.²⁴ V Gobčevi biografiji je prav tako omenjeno, da je že nekaj časa razmišljal o odhodu, saj si je na stara leta želel bivati bližje mestu, v dolini. Ko se je leta 1929 sprostilo mesto v župniji Dobrepolje, ga je škof imenoval za službovanje v dobrepoljski župniji.²⁵

Na Homcu je Mrkun nadaljeval s svojim aktivnim in plodovitim delom – sodeloval je pri ustanovitvi več društev, zadrug in drugih organizacij, tako cerkvenih kot posvetnih. Leta 1910 je na škofijo naslovil prošnjo za ustanovitev podružnice Tretjega reda sv. Frančiška, ki bi delovala na Homcu, saj je bilo v župniji kar 80 članov, a glavna organizacija je delovala v Kamniku.²⁶ Pozitiven odgovor je prejel že čez nekaj dni.²⁷ Istega leta je ustanovil še podružnico Slovenske Straže, ki pa v letu 1924 več ni bila aktivna, ter homško hranilnico in posojilnico. V letu 1911 je sodeloval pri ustanovitvi živinorejske zadruge, leta 1912 pa pri ustanovitvi električno-strojne zadruge. Istega leta je Mrkun ustanovil protialkoholno društvo Sveta vojska, ki je izdajalo protialkoholne brošure, med njimi *Mali protialkoholni katekizem za male pa tudi za velike ljudi* leta 1912 ter *Protialkoholni katekizem*, ki je izšel leta 1914; oba je spisal Mrkun sam. V letu 1914 je prav tako dal pobudo za izgradnjo društvenega doma, ki so ga postavili pri cerkvi; župnija je zemljišče odkupila od barona Wurzbacha. Gradnja doma se je začela v maju, sprva so načrtovali, da bo dozidana do konca leta, a je načrte prekrizala vojna in projekt je zastal do leta 1917, ko so ga vendarle uspešno dokončali. Leta 1917 je aktivno sodeloval pri ustanovitvi Marijinega vrtca za otroke,²⁸ leta 1922 pa je izdal *Hranilnice in posojilnice*, kratek priročnik z navodili in nasveti, kako hranilnice ter posojilnice ustanoviti in z njimi upravljati.²⁹

Ob izbruhu prve svetovne vojne je bil Mrkun v decembru 1914 imenovan za vojaškega kurata, to vlogo je opravljal do leta 1915. V januarju leta 1917 je pisal škofu Jegliču in ga prosil za dovoljenje, da ustanovi Bratovščino v čast smrtne bridkosti trpečemu Srcu Jezusovemu in sotrpečemu Srcu Marijinemu za zveličanje umirajočih. Že naslednji mesec je dobil pritrdilni odgovor.³⁰ V ustanovitev omenjene bratovščine ga je gnalo pobijanje neslutnih

²⁴ Z. Šubelj, *Socialni program Antona Mrkuna*, str. 243.

²⁵ E. Gobec, *Love moves mountains*, str. 15.

²⁶ Pismo knezoškofijskemu ordinarijatu v Ljubljani, NAŠL, fond: župniji arhivi, župnija Homec, fascikel 1.

²⁷ Ordinis Minorum S.P.N. Francisci, NAŠL, fond: župniji arhivi, župnija Homec, fascikel 1 (brez datacije).

²⁸ Anton Mrkun, *Homec* (faksimilirana izdaja, Homec: Kulturno društvo Jože Gostič, 1995), str. 61–62 in 73–75. Dalje kot A. Mrkun, *Homec*.

²⁹ Anton Mrkun, *Hranilnice in posojilnice* (Ljubljana: Zadržna knjižnica, 1922).

³⁰ Častitemu gospodu Antonu Merkunu, župniku na Homcu, NAŠL, fond: župnijski arhivi, župnija Homec, fascikel 1.

razsežnosti, ki se je dogajalo na frontah prve svetovne vojne; ravno člani bratovščine bi molili za rešitev vseh človeških duš.³¹ Med vojno je župnija Homec sprejemala tudi številne begunce. V septembru 1914 so na Homec prišli begunci iz Galicije; bilo je okoli 30 žensk in otrok. Na Homcu so ostali do leta 1915, potem pa so jih premestili v taborišče v spodnjeavstrijski Gmünd. Ko je leta 1915 v vojno vstopila še Italija, so se z območja spopadov umaknili številni prebivalci in nekateri so se zatekli v homško župnijo; prvi so pribežali že takoj ob začetku spopadov med Italijo in Avstro-Ogrsko, drugi pa so prišli v avgustu 1916, ko je Italijanom uspel prodor pri Gorici. V tem času je Mrkun v župniji ustanovil podružnico Begunske posredovalnice, ki je bežečim pred vojno delila podporo v denarju in hrani.³²

Po koncu vojne se je lotil novega projekta, in sicer je spisal knjigo *Homec*, v kateri je popisal zgodovino kraja in župnije ter stare šege in navade, narodne noše, navade, ki so v njegovem času že začele izginjati, in tudi lokalna narečja in arhitekturo. *Homec* je delo, ki je v marsičem sledilo tedaj obstoječim zgodovinom župnij, ki so jih v tistem času pisali župniki. A ker se je Mrkun zanimal za etnologijo (bil je tudi eden od soustanoviteljev revije *Etnolog*), so njegovi opisi podrobnejši in bogatejši, kot so bili sicer v tovrstni literaturi. V zadnjem delu knjige je objavil tudi nekaj pisem vojakov, ki so jih s fronte pisali domačim na Homcu. Mrkunovo delo pomeni z vidika zgodovinskega in etnološkega zanimiv prispevek k razumevanju življenja krajanov in krajanov Homca v času med prvo svetovno vojno.³³

Pot v Argentino

V letu 1927 je bil Mrkun eden od pobudnikov za oživitev in reorganizacijo Rafaelove družbe, ki je skrbela za izseljence. Vodenje je prevzel Kazimir Zakrajšek, Mrkun pa je bil dolga leta član upravnega odbora. V istem letu je Mrkun škofa Jegliča tudi prosil za daljšo odsotnost, saj se je odločil iti med slovenske, srbske in hrvaške izseljence v Argentino.³⁴ V Argentini je Mrkun

³¹ Bratovščina v čast smrtne bridkosti trpečemu Srcu Jezusovemu in sotrpečemu Srcu Marijinemu za zveličanje umirajočih, NAŠL, fond: župnijski arhivi, župnija Homec, fascikel 1.

³² A. Mrkun, *Homec*, str. 80.

³³ Anka Novak, »Anton Mrkun in etnološka knjižnica v Dobropolju. Zgodovinar in narodopisec,« v: *Narodopisna knjižnica 1. in 2. del* ur. dr. Mihael Glavan (Grosuplje: Mestna knjižnica Grosuplje, 2013), str. 204–205. Dalje kot A. Novak, »Anton Mrkun in etnološka knjižnica v Dobropolju.«

³⁴ E. Gobec, *Love moves mountains*, str. 33; Fran Erjavec, »Zlatomašnik Anton Merkun,« *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1951*, str. 63.

bival med 7. decembrom 1927 in 16. junijem 1928; o svojem obisku je zapisal tudi podrobnejše poročilo, ki ga hrani župnijski arhiv v Dobropolju.³⁵ Po njegovem poročilu je bilo stanje med slovenskimi izseljenci sila slabo, saj so bili »zapuščeni in zanemarjeni. Nihče se zanje ne briga; vsled tega se med njimi širi komunizem.« Na tem mestu je treba poudariti, da so večino slovenskih izseljencev v Argentini takrat predstavljali izseljenci s Primorske, ki so se izseljevali zaradi fašističnega nasilja. Klavrno je bilo tudi stanje jugoslovanskega časopisja, ki je precej životarilo – Mrkun je ugotavljal, da so imeli zelo malo naročnikov, ki so plačevali.³⁶ V Argentini je po Mrkunovih podatkih v tistem obdobju bivalo okoli petnajst tisoč slovenskih izseljencev; največji delež so predstavljali Slovenci iz Italije.³⁷

Slovenski izseljenci v Argentini so se v tistem obdobju sicer delili v 3 tabore:³⁸

- levičarski je deloval pod okriljem delavskega kulturnega društva Ljudski oder,
- liberalni je po letu 1929 deloval pod okriljem Slovenskega prosvetnega društva,
- jugoslovansko-nacionalistični je deloval pod okriljem sokolskega društva La Paternal.

Mrkun je bil mnenja, da je tamkajšnjim izseljencem grozila popolna izguba vere; prav tako so bile življenjske razmere zelo slabe. Da bi vsaj nekoliko okrepil katoliško vero skupnosti, je ustanovil izseljenski časnik *Izseljenec* oz. *El Emigrante*, ki je leta 1928 izšel v dveh številkah.³⁹ V prvi številki je bilo jasno zapisano, da je eden od primarnih namenov lista ta, »da se med izseljenci ohrani vera njihovih očetov tj. sveta katoliška vera.«⁴⁰ Ljudi pa pisec prispevka (verjetno je bil to sam Mrkun, a avtor ni podpisan) tudi svari pred novo, zmotno vero – vero v materijo, materializem. Predvsem poudarja, da je treba gospodu Bogu služiti tudi v Ameriki.⁴¹ Mrkun je o svojem času v Argentini poročal tudi na škofovski konferenci v Zagrebu, ki je potekala oktobra

³⁵ Anton Mrkun, poročilo oblastnemu odboru v Ljubljani, str. 1. Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 1. škatla. Dalje kot Mrkun, poročilo Oblastnemu odboru.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Anton Mrkun, kratek opis Argentine. Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 1. škatla.

³⁸ Marjan Drnovšek, *Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije* (Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, 2012), str. 17. Dalje kot M. Drnovšek, *Slovenski izseljenci*.

³⁹ Marjan Drnovšek, *Slovenski izseljenci*, str. 17.

⁴⁰ »Naše smernice,« *Izseljenec/El Emigrante* št. 1, (1928), str. 1.

⁴¹ Prav tam.

1928.⁴² V tem času se je začel Mrkun torej izrazito zanimati tudi za izseljensko vprašanje; zanimalo ga je, v kakšnih razmerah bivajo izseljenci v Severni in Južni Ameriki in kakšno podporo bi jim lahko nudila katoliška cerkev. Tako je v prihodnjih letih sestavil narodni izseljeniški program, v katerem so bile predstavljene smernice za delo med izseljenci. Velik poudarek je bil na tem, da je treba to temo vključiti v šolski pouk in učbenike, da bi ljudje v matični domovini spoznali izseljenstvo. Prav tako prikaže delovanje izseljencev v ZDA kot primer dobre prakse in poudari, da bi bilo treba v vseh deželah, kjer so se naselili slovenski izseljenci, ustanoviti narodna društva in klube, ki bi združevali sonarodnjake in nudili raznovrstno podporo, od zavarovanj do izobraževanj. Glavne točke programa predstavljajo naloge oz. delo duhovnikov. Program predvideva, da se morajo duhovniki veliko aktivneje vključiti v delovanje in aktivnosti izseljenskih skupnosti, zato je treba poslati duhovnike povsod, kjer bivajo izseljenci.⁴³

V poročilu Oblastnemu odboru se je še dodatno zavzel za ustanovitve izseljeniške pisarne v Buenos Airesu, ki bi postala »nekako kulturno in gospodarsko središče Slovencev v Argentini.« Slovincem bi po Mrkunovi viziji organizirala tečaje španščine, ustanavljala narodna društva in odseke, in osnovala denarni zavod za Slovence v Buenos Airesu; po grobi oceni bi bilo za vse to potrebnih okoli 150.000 dinarjev.⁴⁴ Poleg poročila za Oblastni odbor je Mrkun za namen informiranja Slovencev, ki so razmišljali o izselitvi, pripravil tudi krajši opis Argentine, v katerem poudarja, da se morajo tudi v Argentini nujno ustanoviti narodna društva, ki bi delovala po vzoru bratskih podpornih organizacij, ki so zelo uspešno delovale v ZDA.⁴⁵ Mrkun je v svojem življenjepisu tudi zabeležil imena nekaj najpomembnejših jugoslovanskih izseljencev, s katerimi je bil v stiku. Med drugim omenja Nikolo Milanoviča, ki je bil eden od najbogatejših prebivalcev Argentine. Vsi pa Mrkunovega prihoda niso prijazno sprejeli, še posebej omenja nekega Jova Marčetića, srbskega izseljenca v Buenos Airesu, ki je povzročal »razne težave.« Njun spor je eskaliral do te mere, da ga je Marčetić naznanil jugoslovanskim oblastem, češ da je Mrkun deloval proti vladi.⁴⁶

Na koncu tipkopisa Mrkun omeni, da je želel v Argentini ostati dlje časa, ampak se je moral zaradi službenih obveznosti nujno vrniti domov; vzrok je

⁴² »Cerkveni sklepi škofovske konference« *Jutro* št. 243, (1928), str. 1.

⁴³ Anton Merkun, »Naš narodni izseljeniški program« *Izseljeniški vestnik* št. 2, (1932), str. 2–5 in *Izseljeniški vestnik* št. 3 (1932), str. 3–5.

⁴⁴ Mrkun, poročilo oblastnemu Odboru, str. 2.

⁴⁵ Dalje kot Mrkun, kratek opis Argentine.

⁴⁶ Anton Merkun, *Moj životopis*, zvezek 4, str. 14. Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 1. škatla.

bil v Mrkunovem namestniku, ki naj bi bil »abnormalen in je v župniji delal razne neprijetnosti.«⁴⁷

Anton Mrkun v Dobropolju in njegovo delovanje med vojno

Leta 1929 je Mrkun zaprosil škofa za premestitev iz Homca v Dobropolje. Svojemu nasledniku je pustil tudi krajši zapis o stanju v župniji. V njem poroča, da so na »Homcu večinoma dobri ljudje« in da je bil »župan Repanšek vedno zvest pristaš SLS.«⁴⁸ V Dobropolju je nadaljeval s svojim etnološkim delom. Vzdrževal je stike z Nikom Zupaničem⁴⁹, ravnateljem Etnografskega muzeja v Ljubljani in urednikom revije Etnolog, v kateri je Mrkun pogosto objavljал svoje prispevke.⁵⁰ Mrkun je sodeloval tudi s slikarjem Maksimom Gasparijem,⁵¹ s katerim sta skupaj osnovala etnografsko društvo, v katerem je Mrkun aktivno deloval.⁵² V času službovanja v Dobropolju je Mrkun pripravil delo z naslovom *Zgodovina velikolaškega okraja*, v katerem je popisal zgodovino župnij in njihovih cerkva, ki so bile v okraju. Del tipkopisa, ki ga hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana, je nastal v času med drugo svetovno vojno, kjer Mrkun v predgovoru zapiše, da mu je 3. avgusta 1942 velik požar, ki je izbruhnil v župnišču, uničil velik del župnijske knjižnice in rokopisov.⁵³ Drug večji projekt, ki ga je uspel izpeljati Mrkun v Dobropolju, je bila izgradnja Jakličevega doma kot prosvetnega in kulturnega središča kraja.⁵⁴ Pri tem je šlo tudi za poskus opravičila Jakliču, ki se je iz Dobropolja izselil zaradi hudih

⁴⁷ Anton Mrkun, kratek opis Argentine.

⁴⁸ Dokument Župnega urada Homec št. 217, datiran 12. 7. 1929, NAŠL, fond: župnijski arhivi, župnija Homec, fascikel 2.

⁴⁹ Niko Zupanič je bil slovenski politik, etnolog in antropolog, rojen leta 1876 v Gribljah v Beli krajini. Šolal se je na novomeški gimnaziji; študiral je na Dunaju, kjer je tudi doktoriral. Študij je nadaljeval še na univerzi v Münchnu, Zürichu in Baslu. Leta 1915 je postal tudi član jugoslovanskega odbora. Bil je član jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci leta 1919 v Parizu. Ob ustanovitvi Katedre za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1940 je bil imenovan za rednega profesorja. Umrl je 11. septembra 1961 v Ljubljani (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi915246/>, dostopno 28. 4. 2022).

⁵⁰ A. Novak, »Anton Mrkun in etnološka knjižnica v Dobropolju,« str. 205.

⁵¹ Maksim Gaspari, slovenski slikar, rojen 1883 v Selščku pri Cerknici. Šolal se je v Ljubljani in na Dunaju. Leta 1953 je prejel Prešernovo nagrado; leta 1972 je postal stalni član SAZU. Umrl je 14. 11. 1980 v Ljubljani (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi197112/>, dostopno 28. 4. 2022).

⁵² A. Mrkun, »Moj životopis,« zvezek 2, list 40.

⁵³ Predgovor k Zgodovini velikolaškega okraja, NAŠL, fond: zapuščine duhovnikov, Anton Mrkun, fascikel 1.

⁵⁴ »Počastitev zaslužnega javnega delavca,« *Kočevski Slovenec*, št. 18, (1939), str. 2; Zvone Šubelj, »Anton Mrkun, Dobropoljski župnik od 1929 do 1945,« v: *Narodopisna knjižnica 1. in 2. del* ur. dr. Mihael Glavan (Grosuplje: Mestna knjižnica Grosuplje, 2013), str. 201.

napetosti, ki so izbruhnile med njim in njegovimi političnimi nasprotniki. Jaklič je med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu namreč znotraj SLS zagovarjal t. i. Šušteršičevo smer, tj. slovensko avtonomijo znotraj Avstro-Ogrske monarhije, tj. zavzemal se je za ideje majniške deklaracije. Takšno stališče je bilo nesprejemljivo tako za politične nasprotnike znotraj SLS, še posebej pa za liberalne politike z nasprotnega političnega pola. Tako je postal Jaklič v svojih domačih krajih simbol avstrijankarja. Zaradi velikih pritiskov se je leta 1922 tudi predčasno upokojil in se preselil v Šentjanž na Dolenjsko.⁵⁵

Mrkunovo delovanje med vojno ni natančno zabeleženo. Neposredno po vojni, ko je zapustil državo, je bil nekaj časa v begunskem taborišču v Monigu, v bližini Trevisa v Italiji, kjer je bil tudi član taboriščnega odbora.⁵⁶ Nekajkrat ga v svojem delu *Belogardizem* omenja Franček Saje, ki piše, da je bilo »najnevarnejše belogardistično jedro v dobrepoljskem župnišču v Vidmu, kjer so bili župnik Anton Mrkun, kaplan Ivan Lavrih in kaplan Franc Fekonja okupatorjevi obveščevalci in belogardistični organizatorji.«⁵⁷ Da je bilo oz. je leta 1943 postalo Dobrepolje središče poveljstva vaških straž, piše tudi Janez Grum, ki omenja, da so se oficirji vaških straž nekajkrat tudi sestali pri Mrkunu.⁵⁸ Umetnostni zgodovinar Franc Mesesnel je v svojem dnevniku leta 1943 zabeležil razgovor, v katerem mu je Mrkun povedal, da je bil v stiku z Italijani.⁵⁹ Mrkun naj bi prav tako bil med soustanovitelji protikomunističnega odbora, ki je bil ustanovljen 22. 9. 1943.⁶⁰

Sklepamo lahko, da je Mrkuna prav tako omenil slovenski ameriški pisatelj Louis Adamič v delu *The Eagle and the Roots*. Adamič nam predstavi pričevanje svoje sestre Polde, ki v omenjenem pričevanju omenja duhovnika »M«. Polda je med vojno živela na ozemlju dobrepoljske župnije. Ker je njen mož pomagal partizanom, naj bi ga duhovnik »M« prijavil italijanskim okupacijskim oblastem, ki so ga poslale v taborišče na Rab, kasneje pa naj bi »M« večkrat grozil tudi njej. »M« se je po vojni izselil v ZDA.⁶¹ To pričevanje je omenjeno tudi v zapisih Matije Škerbca⁶² *Krivda rdeče fronte*. Pričevanje Ada-

⁵⁵ Mihael Glavan, *Jakličeva knjiga* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2009), str. 42 in 43.

⁵⁶ Helena Jaklitsch, *Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945–1949* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), str. 63.

⁵⁷ Franček Saje, *Belogardizem* (Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1951), str. 576. Dalje kot F. Saje, *Belogardizem*. Kot omenja v svojem delu *Krivda rdeče fronte* Matija Škerbec, je tudi Ivan Lavrih po vojni z Mrkunovo pomočjo odšel v ZDA.

⁵⁸ Janez Grum, »Ob 20-letnici Turjaka,« *Zbornik Svobodna Slovenija*, (1964), str. 311.

⁵⁹ Dnevnik Franceta Mesesnela, naveden v F. Saje, *Belogardizem*, str. 577.

⁶⁰ Franček Saje »V vrhovih belogardističnega narodnega izdajstva,« *Delo, sobotna priloga* št. 272, (1969), str. 21.

⁶¹ Louis Adamic, *The Eagle and the Roots* (Garden City: Doubleday & Company, 1952).

⁶² Matija Škerbec je bil slovenski duhovnik in politik, rojen 5. 11. 1886 v Starem trgu pri Ložu. Najprej je bil kaplan v Škocjanu pri Mokronogu; kasneje je bil župnik in Trziču in

mičeve sestre je označeno za izmišljotino, Škerbec pa je pridobil tudi Mrkunovo lastnoročno podpisano izjavo, v kateri potrdi, da je Poldo zares poznal, ampak da naj njenega moža ne bi izdal oblastem, niti ji naj ne bi nikoli grozil. »Če je Polda Prijatelj svojemu bratu kaj takega pripovedovala, si je vse to gladko izmislila,« zaključí Mrkun v svojem odzivu.⁶³ Odziv je podal tudi Mrkunov kaplan Ivan Lavrih, ki je zapisal, da Polde Prijatelj nikoli v življenju ni srečal.⁶⁴

Z Mrkunom se je med vojno srečal tudi Miloš Stare.⁶⁵ V svojem pričevanju je povedal, da ga je Mrkun obiskal na začetku leta 1944 in ga obvestil, naj skliče vse bivše poslance, senatorje in ostale vodilne osebnosti političnega življenja. Cilj je bil, da bi vsi podpisali spomenico za Hitlerja, v kateri bi ga prosili, da dá Slovencem samostojno državo po vzoru Slovaške. Mrkun naj bi spomenico in tudi ustavo te potencialne države že imel s sabo.⁶⁶ Tik pred koncem vojne je Mrkun izdal krajšo knjižico z naslovom *Gospodarski in socialni ustroj komunizma*, v kateri bralce opozarja pred komunističnimi prevarami in lažmi ter jih svari, da komunizem ljudem prinaša suženjstvo. V zaključku poudari, da je zgolj krščanstvo tisto, ki lahko posamezniku prinese resnično svobodo in srečo.⁶⁷ Po vojni je bil nekaj časa v taborišču Monig pri Trevisu v Italiji, leta 1947 pa je odšel v ZDA k svojemu bratrancu Matiji Jagru, župniku v slovenski župniji Presvetega srca Jezusovega v Barbertonu.⁶⁸

Delovanje Antona Mrkuna v ZDA in njegova ideja slovenske države

Kljub vsemu dogajanju med vojno in kljub starosti se Mrkunovo delovanje v ZDA ni prav nič upočasnilo ali umirilo. Po prihodu v ZDA je postal direktor

Kranju. Leta 1941 se je umaknil v Ljubljano, kjer je vodil škofijsko dobrodelno pisarno, ki naj bi jo med drugim uporabljal tudi za financiranje oddelkov bele garde. Ob koncu vojne je zapustil Jugoslavijo in se izselil v ZDA, kjer je izdal več spisov, ki se ukvarjajo z dogodki med drugo svetovno vojno na Slovenskem, predvsem Rdeča zver, pijana krvi in Krivda rdeče fronte. Umril je 17. 10. 1963 v Clevelandu. Enciklopedija Slovenije, zv. 13, Š-T, str. 41 (Ljubljana, 1999).

⁶³ Matija Škerbec, *Krivda rdeče fronte 1. del* (Cleveland: samozaložba, 1954), str. 53.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Miloš Stare, slovenski pravnik in politik, se je rodil 11. 6. 1905 v Dobu pri Domžalah. Šolal se je v Ljubljani. Politično je deloval v SLS; v času Stojadinovičeve vlade je bil poslanec. Med drugo svetovno vojno je bil pobudnik za izdajanje časopisa Svobodna Slovenija. Po vojni se je izselil v Argentino, kjer Svobodna Slovenija izhaja še danes; bil je eden od voditeljev slovenske izseljenske skupnosti v Argentini. Umril je 5. 4. 1984 v Buenos Airesu (»Spomin ostane živ,« *Svobodna Slovenija* št. 11–12, (1985), str. 4).

⁶⁶ Miloš Stare, »Leto 1945 – usoden mejnik«, *Zbornik Svobodna Slovenija*, (1965), str. 217.

⁶⁷ Anton Mrkun, *Gospodarski in socialni ustroj komunizma* (Ljubljana, 1945), str. 3–4 in 32.

⁶⁸ »Bisernomašniku Antonu Merkunu v slovo,« *Slovenska država* št. 12, (1961), str. 2.

Bishop Baraga Reliefa (Škofa Barage pomoči),⁶⁹ a naj bi se moral zaradi spora znotraj izseljenske skupnosti, kjer so nekateri podpirali emigrantsko vladno v Jugoslaviji (Gobec tukaj najverjetneje misli Narodni odbor za Slovenijo oz. NOS), Mrkun pa je bil njen oster nasprotnik, s tega položaja umakniti.⁷⁰ Mrkun je namreč pripadal struji, ki se je zavzemala za suvereno in neodvisno slovensko državo in je bila zbrana okoli Akcijskega odbora za zedinjeno in suvereno slovensko državo (AO) oz. njenega naslednika Slovenskega državnega gibanja (SDG).⁷¹

V okviru funkcije direktorja Bishop Baraga Relief je zbiral podporo in darove za begunce po taboriščih, organiziral pa je tudi spravno molitveno zvezo.⁷² Bishop Baraga Relief je kmalu prenehal z delovanjem in organizacijo vseh aktivnosti za pomoč slovenskim beguncem v taboriščih po Evropi je prevzela Liga katoliških Slovencev v Ameriki.⁷³

Ravno v Barbertonu je Mrkun začel razmišljati o izdaji novega časnika, ki bi se jasno zavzemal za ustanovitev samostojne slovenske države. Pri aktivnostih za vzpostavitev novega časnika je Mrkun sodeloval z duhovnikom Mirkom Geratičem,⁷⁴ ki je v ZDA prispel z Mrkunovo pomočjo, saj mu je Mrkun pomagal pridobiti garantno pismo⁷⁵ za vselitev, in sicer leta 1949. Geratič je v Barbertonu bival pri družini Vincenta Lauterja, enega od najbolj aktivnih članov tamkajšnje slovenske skupnosti.⁷⁶ Pred odhodom v ZDA je bil Geratič zaslišan pred različnimi imigrantskimi komisijami, kjer je moral zamolčati svoje članstvo v Slovenskem domobranstvu.⁷⁷ Novi časnik je dobil ime *Slovenska pravica* in njegova prva številka je izšla v Barbertonu, a je bila zaradi

⁶⁹ Organizacija je nudila pomoč katoliškim duhovnikom v Jugoslaviji tako, da so jim pomagali pri izselitvi; tistim, ki so ostali, so pošiljali materialno pomoč.

⁷⁰ E. Gobec, *Love moves mountains*, str. 27.

⁷¹ Janez Nared, »Slovenska povojna politična emigracija in razvoj ideje o neodvisnosti Slovenije«, *Dve domovini* št. 13, (2001) str. 134. Dalje kot J. Nared, »Slovenska povojna politična emigracija.«

⁷² Fran Erjavac, »Zlatomašnik Anton Merkun«, *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1951*, str. 64.

⁷³ Edi Gobec, »Rev. Anton Merkun – osemdesetletnik«, *Slovenska država* št. 7, (1956) str. 2.

⁷⁴ Mirko Geratič, slovenski duhovnik, ki se je rodil 8. 7. 1903 v Negovi. Družbeno aktiven je bil že v mladosti, kasneje pa je služboval v Mariboru. V času diktature je bil zaradi provokativnih akcij tudi nekajkrat aretiran. Ob izbruhu vojne v Jugoslaviji se je umaknil v Ljubljano. Po vojni se je umaknil najprej v Avstrijo, od tam pa v ZDA v Barberton (Slavko Žižek, »Mirko Geratič«, *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze* št. 1, (2001).

⁷⁵ Slavko Žižek, »Mirko Geratič«, *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze* št. 1, (2001), str. 95–103.

⁷⁶ Matevž Hrzenjak, *Slovenska naselbina v Barbertonu, Ohio, v poročilih slovenskega tiska v ZDA* (Maribor: Filozofska fakulteta Maribor, 2018), str. 21–23.

⁷⁷ Slavko Žižek, »Mirko Geratič«, *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze* št. 1, (2001), str. 95–103.

pomanjkanja sredstev natisnjena s ciklostilom v slabi kvaliteti. Idejna zasnova je bila Mrkunova, uredniško vlogo pa je prevzel Geratič. Glavni namen časnika je bil čim uspešnejše širjenje slovenske državne ideje med ljudmi.⁷⁸

Ideja o samostojni slovenski državi

Korenine ideje o neodvisni slovenski državi izhajajo iz Akademskega kluba Straža, ki ga je vodil Lambert Ehrlich,⁷⁹ v njem pa so se združevali katoliško usmerjeni študentje. V času vojne, leta 1944, je idejo o neodvisni slovenski državi prevzel Slovenski ljudski blok in jo ponesel med izseljence. Leta 1946, v pripravah na mirovno konferenco, je Ciril Žebot v Rimu skupaj z bivšim poslancem Jožetom Spindlerjem, Jankom Ježem in Ludvikom Leskovarjem ustanovil Akcijski odbor za samostojno in suvereno slovensko državo oz. AO, o čemer pa ni bil obveščen Miha Krek,⁸⁰ ki je AO odločno napadal,⁸¹ kar je

⁷⁸ Mirko Geratič, »Ob srebnem jubileju,« *Slovenska država* št. 10 in 11, (1974), str. 1.

⁷⁹ Lambert Ehrlich je bil slovenski duhovnik, rojen leta 1878 v Žabnicah na Koroškem, Gimnazijo je obiskoval v Celovcu, študiral pa je v Innsbrucku in Rimu. Najprej je postal kaplan v Celovcu, leta 1922 pa redni profesor primerjalnega veroslovja na Teološki fakulteti v Ljubljani. Tam je postal je ideolog katoliškega akademskega kluba Straža v viharju, ki je bila ustanovljena po vzoru Falange, španskega diktatorja Francisco Franca, ki je v svojem glasilu izražala občudovanje do fašizma ter antisemitizem, saj so Jude enačili tako z zahodnimi kapitalističnimi ekscesi kot z boljševiško revolucijo. Kot protikomunist je v času okupacije odločno nasprotoval komunistični revoluciji, kar je razvidno tudi iz njegovega časopisa Straža, zato je aprila 1942 izročil italijanskim vojaškim oblastem spomenico z analizo položaja ter s predlogi za uničenje partizanstva. V njej je predlagal naj fašistične okupatorske oblasti ustanovijo in oborožijo slovensko kolaborantsko policijo pod italijanskim vojaškim nadzorom. Zaradi svojega kolaborantskega delovanja je postal tarča VOS, ki je leta 1942 nanj izvedla atentat, v katerem je umrl (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi179467/>, dostopno 14. 5. 2022). Drugačno interpretacijo delovanja Lamberta Ehrlicha ponuja Janez Juhant v svojem delu *Lambert Ehrlich – prerok slovenskega naroda*.

⁸⁰ Miha Krek je bil slovenski politik in pravnik. Rodil se je leta 1897 v Leskovici nad Škofjo Loko. Leta 1935 je postal član vlade, kjer je bil najprej minister za javna dela in nato minister za prosveto. Kot člane vlade je ob izbruhu druge svetovne vojne zapustil državo in prispel v London. Leta 1944 je odstopil z vseh položajev v jugoslovanski vladi in soustanovil Narodni odbor za Slovenijo. Leta 1945 se je zatekel v Rim, kjer je bil imenovan za predsednika Narodnega odbora in potrjen kot načelnik SLS. V ZDA se je odselil leta 1947. V Ameriki je najprej delal in živel v Clevelandu. Povabili so ga v uredništvo slovenskega dnevnika »Ameriška domovina«. Leta 1950 je odšel v Washington, kjer je bil član Odbora za Srednjo Evropo. Umrl je 18. novembra 1969 v Clevelandu (Dostopno na <http://svobodnaslovenija.com.ar/dr-miha-krek-1897-1969/>, 27. 5. 2022).

⁸¹ Matjaž Klemenčič, »Izseljenke skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev,« *Zgodovinski časopis* št. 3 (1996), str. 399. Dalje kot M. Klemenčič, »Izseljenke skupnosti in ustanavljanje novih držav.«

bil že prvi znak neenotnosti med voditelji slovenske emigracije.⁸² Država, kot so si jo predstavljali v AO, bi obsegala tisti del slovenskega ozemlja, ki je bil del FLRJ, poleg tega pa še Julijsko krajino, avstrijsko Koroško, del Videmske pokrajine in bi bila organizirana po švicarskem kantonalnem zgledu.⁸³

V krogih slovenske politične emigracije je torej prišlo do razhajanj pri vprašanju slovenskih narodnostnih in političnih zahtev. Miha Krek, predsednik NOS je zagovarjal obnovitev federativne demokratične Kraljevine Jugoslavije, krog okoli Cirila Žebota pa je zagovarjal idejo o samostojni slovenski državi.⁸⁴ Idejo slovenske države je v svojem delu *Slovenska državna misel*, ki je bilo natisnjeno leta 1948 v Spittalu ob 100. obletnici Zedinjene Slovenije, predstavil in utemeljeval tudi duhovnik France Dolinar, ki je uporabil psevdonim Peter Levičnik.⁸⁵

Merkun je zaradi svojih stališč že kmalu po prihodu v ZDA prišel v spor s predstavniki NOS; po Geratičevem pričevanju naj bi se moral tudi zagovarjati pri clevelandskem škofu Krollu. Predstavniki NOS so Mrkunu očitali, da ruši enotnost in dela razdor. Ko je v Barbertonu izšla prva številka *Slovenske pravice*, je med emigracijo povzročila precejšnje razburjenje, menda tudi pri samem škofu Gregoriju Rožmanu. Struja okoli NOS je Geratiču, Merkunu in ostalim sodelavcem očitala megalomanijo in celo izdajstvo.⁸⁶ Po Geratičevih besedah je bil nad izidom prve številke sprva navdušen tudi Kazimir Zakrajšek, ki naj bi ustanoviteljema zaželel mnogo uspeha in podprl idejo o samostojni slovenski državi, avtorjema pa je dal tudi dovoljenje, da to pismo objavita. A že čez nekaj dni je prišlo novo pismo, kjer je prosil, naj zaradi težavne situacije ničesar ne objavita. Zaradi precej kontroverznosti, ki jo je povzročilo delovanje Mrkuna in Geratiča, naj bi sam barbertonski župnik Matija Jager Geratiča prosil, naj zapusti Barberton, ker je začel vladati prevelik nemir: »tega, kar dela g. Merkun, ne odobrava ne NOS, ne dr. Krek in niti škof dr. Rožman.« Tudi Lauterju, pri katerem je bil Geratič sprejet, naj bi bilo rečeno, naj ga odpusti, a naj bi bil Lauter večji demokrat »kot gospodje okrog takozv. SLS.«⁸⁷ Vsekakor je Mrkun v tem času deloval v zelo težkih razmerah, saj je bila ideja samostojne slovenske države v tem času priljubljena zgolj v

⁸² Igor Omerza, *Velikani slovenske osamosvojitve in UDBA; Ciril Žebot- Peter, Prvi del* (Ljubljana: Klub Native Speakerjev Slovenije – ANTS, Ljubljana in Zavod Aruma, 2021), str. 48. Dalje kot I. Omerza, *Velikani slovenske osamosvojitve*.

⁸³ J. Nared, »Slovenska povojna politična emigracija,« str. 147.

⁸⁴ M. Klemenčič, »Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav, str. 399.«

⁸⁵ Peter Levičnik, *Slovenska državna misel* (Špital ob Dravi, 1948).

⁸⁶ Mirko Geratič, »Ob srebnem jubileju,« *Slovenska država* št. 10 in 11, (1974), str. 1.

⁸⁷ Mirko Geratič, »V spomin pok. A. Merkunu,« *Slovenska država* št. 12, (1962) str. 1.

krogu okoli Žebota, ki je bil zelo šibek, pri starih emigrantih pa so bili na novo prispeli begunci, ki so po vojni pobegnili v ZDA, precej nepriljubljeni.⁸⁸

Geratič je nato odšel v Chicago, kjer je prva številka *Slovenske pravice* izšla znova, in sicer tokrat pod imenom *Slovenska država*. V prvi številki so bili jasno zapisani cilji časnika, to je boj za slovenske pravice in boj za to, da slovenski narod doseže svojo politično in narodno svobodo v svoji lastni državi. »Čeprav majhen, ima slovenski narod pravico do popolne narodne samostojnosti. Najpopolnejša oblika narodne samobitnosti je pa lastna narodna država. Karkoli hočemo, za karkoli se borimo in s komurkoli sodelujemo, mora imeti svojo podlago v naši najosnovnejši pravici: v lastni državni samostojnosti.«⁸⁹ *Slovenska država* je bilo tudi ime vestnika, ki ga je izdajal AO v letu 1946. V Chicagu sta izšli zgolj 2 številki časnika, leta 1954 pa je začela *Slovenska država* izhajati v Torontu.⁹⁰ Sodelavci časnika so bili med drugim tudi Štefan Falež, Dušan Humar, Ludvik Leskovar in Mirko Novak; svoje prispevke je tam objavljali tudi Žebot.⁹¹ Časnik je opazovala tudi jugoslovanska tajna služba, ki je zabeležila, da je začel krog emigracije okoli Žebota izdajati lasten časopis, v katerem občasno in zelo previdno napadajo Kreka in ostanke Slovenske ljudske stranke.⁹²

Merkun je po Geratičevem odhodu v Chicago prenehal biti gonilna sila *Slovenske države*, k čemur je poleg ostrih kritik, ki jih je bil deležen, prispevalo tudi njegovo slabše zdravstveno stanje. Ravno v času nastajanja *Slovenske pravice* je bil Mrkun v bolnišnici St. Vincenc Charity Hospital v Clevelandu, kjer je prestal dva težja posega, ki sta zahtevala daljše okrevanje.⁹³

Kot lahko razberemo iz Gobčevega pisanja, sta bila z Mrkunom pogosto v stiku tudi po tem, ko je prepustil delovanje *Slovenske države* drugim. Mrkun je tudi v zadnjih letih svojega življenja neutrudno delal naprej. Leta 1952 je izdal kratek pamflet *Predragi bratje Slovenci in sestre Slovenke!*, v katerem je pozival vse Slovence, da se zberejo skupaj, da premostijo razlike in skupaj »ugonobijo brezverskega satana, ki hodi po svetu kakor rjoveč lev in išče, kako bi vse narode sveta premamil in jih z zvijačo in prevaro, z lažjo in nasilstvom odtrgal od Boga in jih spravil pod svoj suženjski jarem.«⁹⁴ V pamfletu prav tako obvešča ljudi o želji po ustanovitvi Zlatomašnega mirovnega sklada, ki bi bila dobrodelna organizacija, ki bi se borila tudi za rešitev naroda in domovine. Ker med emigracijo ni bil med najbolj vidnimi obrazi, je na kratko

⁸⁸ I. Omerza, *Velikani slovenske osamosvojitve*, str. 92.

⁸⁹ »Kaj hočemo,« *Slovenska država* št. 1, (1950), str. 1.

⁹⁰ M. Klemenčič, »Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav,« str. 399.

⁹¹ J. Nared, »Slovenska povojna politična emigracija,« str. 148.

⁹² I. Omerza, *Velikani slovenske osamosvojitve*, str. 93.

⁹³ »Rev. Merkun v bolnišnici« *Ameriška domovina* št. 2, (1949), str. 2.

⁹⁴ Anton Mrkun, *Predragi bratje Slovenci in sestre Slovenke!*, (Barborton, 1952), str. 1.

predstavil tudi sebe in svoje delovanje nato pa idejo za delovanje sklada.⁹⁵ V tem času je izdal tudi pamflet z naslovom *Po smernicah Janeza Kalana in dr. Janeza Ev. Kreka*, v katerem znova poziva sonarodnjake, naj na kakršenkoli način pomagajo trpečim v domovini, predvsem duhovnikom. V pamfletu na kratko razdela tudi ideološko pozicijo vsenarodnega gibanja, ki bi osvobodilo domovino, in sicer meni, »da smo vsi poklicani delati za pravično socialno presnovo. Ne individualizem (liberalizem, privatni kapitalizem) ne komunizem (kolektivizem, državni kapitalizem) ne more dati bednemu in lačnemu človeštvu potrebnega duhovnega in telesnega kruha, ampak samo krščanski solidariizem« in nadalje: »Vsak človek ima pravico do življenja, torej tudi do dela in do potrebnega kruha. Treba je delati na to, da dobe delavci, ki so družinski očetje, družinsko plačo, da morejo pošteno preživljati svojo družino. Prav je, da se dela na to, da ima vsaka družina svoj lastni dom s primernim vrtom.«⁹⁶

Zadnja leta

V zadnjih 10 letih življenja se je pričel Mrkun ukvarjati s cirilmetodijsko idejo; bil je prepričan, da je mogoče komunizem v Evropi premagati samo tako, da se katoliški in pravoslavni kristjani ponovno združijo v eni, skupni Cerkvi.⁹⁷ O tej tematiki je spisal tudi svoj tekst, ki je ohranjen v župnijskem arhivu v Dobropolju, v katerem poudarja nujnost združevanja pravoslavne in katoliške cerkve v eno skupno enoto, pri čemer morajo tako katoliki kot pravoslavci pozabiti stare zamere in gledati v prihodnost.⁹⁸ Napisal je tudi knjigo *Cirilmetodijska ideja ali sv. Apostolsko delo za cerkveno edinost*, v kateri podrobneje predstavi pomembnost združitve Zahoda z Vzhodom v verskem smislu.⁹⁹

Sedemnajstega julija 1960 je Merkun slavlil biseromašniški jubilej. Slovesnost je potekala v fari Marije Vnebovzete v Colinwoodu pri Clevelandu, dogodek pa je vodil Matija Jager. Po maši je v župnijski dvorani sledilo kosilo, na katerem je bil slavnostni govorec Miha Krek.¹⁰⁰ Poleg Kreka so govorili še Matija Škerbec, Louis Baznik in predsednik clevelandskega mestnega sodišča Avgust Prijatelj. Zvečer je v šolski dvorani potekala akademija z nastopi

⁹⁵ Prav tam, str. 9–12.

⁹⁶ Anton Mrkun, *Po smernicah Janeza Kalana in dr. Janeza Ev. Kreka* (Barberton, 1952), str. 1–12.

⁹⁷ Mirko Geratič, »V spomin pok. A. Merkunu«, *Slovenska država* št. 12, (1961), str. 1.

⁹⁸ Anton Mrkun, apostolska sredstva za zedinjenje. Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 3. škatla.

⁹⁹ A. Mrkun, *Cirilmetodijska ideja ali sv. apostolsko delo za cerkveno edinost* (Celovec: Družba Sv. Mohorja, 1952).

¹⁰⁰ »Dr. Miha Krek biseromašniku Merkunu«, *Svobodna Slovenija* št. 32, (1960), str. 2.

različnih slovenskih društev in ustanov, slavnostni govorec pa je bil Karel Mauser.¹⁰¹ A vsi gostje niso bili zadovoljni z dogodkom; nepodpisani avtor je namreč v prispevku omenil, da je bil razočaran nad govorom Mihe Kreka, ki je preveč lepo slikal življenje Slovencev v Jugoslaviji; čutil se je nad tem, »kako bi mogel zaveden Slovenec pozabiti, da je bila v Jugoslaviji prepovedana slovenska zastava in Slovenci ponižani na stopnjo plemena.«¹⁰² Anton Mrkun je umrl 30. oktobra 1961 v Clevelandu.¹⁰³

SKLEP

Anton Mrkun je bil vsestranska osebnost slovenske zgodovine. Duhovnik, ki je bil izjemno družbeno in politično aktiven ter angažiran. Imel je jasna stališča in prepričanja, ki jih je tudi vneto in goreče zagovarjal. Priključeval se je tokovom politike, ki so se vili v njegovem času; tako je njegovo delovanje v Sloveniji zaznamovalo uresničevanje združnih idej Janeza Evangelista Kreka; v svojih starejših letih se je ukvarjal z izseljenstvom in slovensko državnostjo, kjer je bil del t. i. Žebotovega kroga, ki je zagovarjal samostojno slovensko državo, ne pa vnovične vključitve v jugoslovansko državo. Čeprav ni bil nikoli osrednja osebnost in se te vloge ni nikoli trudil prevzeti, je bil Mrkun eden bistvenih članov tega kroga. Bil je prvi, ki se je zavzel za ustanovitev novega časnika, ki bi zagovarjal ustanovitev samostojne slovenske države. Časnik je kasneje postal ena od osrednjih publikacij slovenske emigracije in Mrkun ni nikoli opravljal kakšne uradne funkcije pri Slovenski državi. Poleg tega je Mrkun v lastni režiji študiral številne tuje jezike; prav tako se je precej strokovno ukvarjal z etnologijo in z zgodovino.

Kontroveržno pa ostaja njegovo delovanje v času druge svetovne vojne, kjer je bil po pričevanjih nekaterih akterjev vpleten v zelo vprašljive in sporne aktivnosti. Bil je radikalen nasprotnik komunizma in komunistične ideje in temu vprašanju je posvetil tudi kratek svarilni tekst, namenjen širšemu

¹⁰¹ »Biserna maša prečast. g. duhovnega svetnika Merkuna,« *Slovenska država* št. 9, (1960), str. 3. Karel Mauser je bil slovenski pesnik in pisatelj, rojen 11. 8. 1918 na Bledu. Odšel je študirat teologijo v Ljubljano, a študija ni dokončal. Med vojno se je pridružil vaškim stražam, kjer je delal kot bolničarski strežnik. Bil je zajet in odpeljan v kočevske zapore, nato pa v ujetništvo v Stično. Od tam je pobegnil v Ljubljano, kjer je delal kot sourednik Slovenčeve knjižnice. Po dvakratnem izgonu iz domovine (konec leta 1945 in v začetku 1946) je preko koroških begunskih taborišč leta 1950 odšel v ZDA. Naselil se je v Clevelandu, kjer je delal v tovarni svedrov; še naprej je pisal leposlovje; postal je eden od vidnih obrazov slovenske emigracije. Umrl je 21. januarja 1977 (Dostopno na: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/mauser-karel/>, 27. 5. 2022).

¹⁰² Razočarani gost, »Samo delna resnica,« *Slovenska država* št. 9, (1960), str. 4.

¹⁰³ Mirko Geratič, »V spomin pok. A. Merkunu,« *Slovenska država* št. 12, (1961), str. 1.

prebivalstvu. Ob koncu vojne se je bil zaradi svojih stališč in aktivnosti prisiljen umakniti iz Slovenije. Mrkun je še posebej v času svojega izseljenstva postal kontroverzna osebnost, saj je zaradi svojih jasnih in odločnih stališč povzročal jezo pri svojih nasprotnikih med političnimi emigranti, kar je na koncu povzročilo, da je ostal precej osamljen. V zadnjih letih svojega življenja se je tako podrobneje posvetil ciril-metodijski ideji – ideji, da je treba znova združiti pravoslavno in katoliško Cerkev; pri Mrkunu je zanimanje zanj izhajalo predvsem skozi prizmo antikomunističnega boja – le združeni Cerkvi bi bili dovolj močni, da bi se lahko uspešno zoperstavili svetovnemu komunizmu.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

NAŠL, fond semenišče v Ljubljani, škatla 7: Gestions protokol 1897, 1898, 1899.

NAŠL, fond: zapuščine duhovnikov, Anton Mrkun, fascikel 1: Predgovor k Zgodovini velikolaškega okraja.

NAŠL, fond: župnijski arhivi, župnija Homec, fascikel 1: Bratovščina v čast smrtne bridkosti trpečemu Srcu Jezusovemu in sotrpečemu Srci Marijinemu za zveličanje umirajočih.

NAŠL, fond: župnijski arhivi, župnija Homec, fascikel 1: Častitemu gospodu Antonu Merkuni, župniku na Homcu, datacija ni vidna..

NAŠL, fond: župnijski arhivi, župnija Homec, fascikel 1: Ordinis Minorum S.P.N. Francisci.

NAŠL, fond: župnijski arhivi, župnija Homec, fascikel 1: Pismo knezoškofijskemu ordinarijatu v Ljubljani, datacija ni vidna.

NAŠL, fond: Župnijski arhivi, župnija Homec, fascikel 2: dokument Župnega urada Homec št. 217, datiran 12. 7. 1929.

Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 2. škatla: Anton Mrkun, *Moj životopis*, zvezek 1.

Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 2. škatla: Anton Mrkun, *Moj životopis*, zvezek 4.

Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 1. škatla: Kratek opis Argentine.

Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 1. škatla: Poročilo Oblastnemu odboru v Ljubljani.

Župnijski arhiv Dobropolje, zapuščina g. Mrkuna, 3. škatla: Apostolska sredstva za zedinjenje.

Časopisni članki

- »Biseromašniku Antonu Merkunu v slovo,« *Slovenska država* št. 12, (1961).
- »Dr. Miha Krek biseromašniku Merkunu,« *Svobodna Slovenija* št. 32, (1960).
- »Duhovniške spremembe v Notranjski,« *Notranjec* št. 33, (1906).
- »Duhovniške vesti,« *Amerikanski Slovenec* št. 40, (1905).
- »Duhovske zadeve v ljubljanski škofiji,« *Bogoljub* št. 12, (1909).
- »Kaj hočemo,« *Slovenska država* št. 1, (1950).
- »Nove maše,« *Domoljub* št. 13, (1900).
- »Počastitev zaslužnega javnega delavca,« *Kočevski Slovenec*, št. 18, (1939).
- »Rev. Merkun v bolnišnici« *Ameriška domovina* št. 2, (1949), str. 2.
- »Cerkveni sklepi škofovske konference« *Jutro* št. 243, (1928).
- Erjavec, Fran, »Zlatomašnik Anton Merkun,« *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1951*, str. 63.
- Erjavec, Fran, »Anton Merkun,« *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1951*.
- Geratič, Mirko, »Ob srebnem jubileju,« *Slovenska država* št. 10 in 11, (1974).
- Geratič, Mirko, »V spomin pok. A. Merkunu,« *Slovenska država* št. 12, (1962).
- Gobec, Edi, »Rev. Anton Merkun – osemdesetletnik,« *Slovenska država* št. 7, (1956).
- Grum, Janez, »Ob 20 letnici Turjaka,« *Zbornik Svobodna Slovenija*, (1964).
- Knezoškofijski ordinarijat Ljubljanski, »Škofijska kronika,« *Ljubljanski škofijski list* št. VII, (1897).
- Merkun, Anton, »Naš narodni izseljeniški program,« *Izseljeniški vestnik* št. 3, (1932) in *Izseljeniški vestnik* št. 3 (1932).
- Mrkun, Anton, Cirilmetodijska ideja ali sv. apostolsko delo za cerkveno edinost (Celovec: Družba Sv. Mohorja, 1952).
- »Naše smernice,« *Izseljenec / El Emigrante* št. 1, (1928).
- Razočarani gost, »Samo delna resnica,« *Slovenska država* št. 9, (1960), str. 4.
- Saje, Franček, »V vrhovih belogardističnega narodnega izdajstva,« *Delo, sobotna priloga* št. 272, (1969).
- Sever, Janez, »Razgovor z biseromašnikom č. g. Ant. Merkunom,« *Ameriška Domovina* št. 132, (1960).
- »Spomin ostane živ,« *Svobodna Slovenija* št. 11–12, (1985), str. 4.
- Stare, Miloš, »Leto 1945 – usoden mejnik,« *Zbornik Svobodna Slovenija*, (1965).
- Žižek, Slavko, »Mirko Geratič,« *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze* št. 1, (2001).

Literatura

- Adamič, France, »Razvojna obdobja slovenskega združenstva in njegovi nosilci,« v: *Zadružništvo včeraj, danes, jutri* (Dobrepolje, 1999).

- Adamič, Louis, *The Eagle and the Roots* (Garden City: Doubleday & Company, 1952).
- Drnovšek, Marjan, *Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije* (Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, 2012).
- Enciklopedija Slovenije, zv. 13, Š-T, str. 41 (Ljubljana, 1999).
- Glavan, Mihael, *Jakličeva knjiga* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2009).
- Gobec, Edi (Edward), *Love moves mountains: A short biography of father Anthony Merkun, a Slovenian refugee priest* (Cleveland: Cryil-Methodian movement Inc., 1960).
- Hrženjak, Matevž, *Slovenska naselbina v Barbertonu, Ohio, v poročilih slovenskega tiska v ZDA* (Maribor: Filozofska fakulteta Maribor, 2018).
- Jaklitsch, Helena, *Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945–1949* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018).
- Klemenčič, Matjaž, »Izseljenke skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev,« *Zgodovinski časopis* 50 (1996) št. 3.
- Kobe-Arzenšek, Katarina, »Iz preteklosti slamnikarstva v domžalski okolici s poudarkom na domačih proizvajalcih,« v: *Zbornik občine Domžale*, (Domžale: občina Domžale, 1996).
- Levičnik, Peter, *Slovenska državna misel* (Špital ob Dravi, 1948).
- Lukan, Walter, »Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 22 (1982) št. 1–2.
- Škerbec, Matija, *Krivda rdeče fronte 1. del* (Cleveland: samozaložba, 1954).
- Mrkun, Anton, *Gospodarski in socialni ustroj komunizma* (Ljubljana, 1945).
- Mrkun, Anton, *Homec* (faksimilirana izdaja, Homec: Kulturno društvo Jože Gostič, 1995).
- Mrkun, Anton, *Hranilnice in posojilnice* (Ljubljana: Zadruga knjižnica, 1922).
- Mrkun, Anton, *Po smernicah Janeza Kalana in dr. Janeza Ev. Kreka* (Barberton, 1952).
- Mrkun, Anton, *Predragi bratje Slovenci in sestre Slovenke!*, (Barberton, 1952).
- Nared, Janez, »Slovenska poveljna politična emigracija in razvoj ideje o neodvisnosti Slovenije,« *Dve domovini* št. 13 (2001).
- Novak, Anka, »Anton Mrkun in etnološka knjižnica v Dobropolju. Zgodovinar in narodopisec,« v: *Narodopisna knjižnica 1. in 2. del* ur. dr. Mihael Glavan (Grosuplje: Mestna knjižnica Grosuplje, 2013).
- Omerza, Igor, *Velikani slovenske osamosvojitve in UDBA: Ciril Žebot- Peter, Prvi del* (Ljubljana: Klub Native Speakerjev Slovenije – ANTS, Ljubljana in Zavod Aruma, 2021).
- Ramšak, Jure »Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije – primer Franc Jeza,« *Acta Histriae* 18 (2010), št. 4.
- Saje, Franček, *Belogardizem* (Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1951).
- Šubelj, Zvone »Socialni Program Antona Mrkuna (1876–1961),« v *Naši kraji in ljudje, Dobropoljsko-struški zbornik 1996*, ur. Ivan Grandovec et al. (Dobropolje: občina Dobropolje, 1996).

Šubelj, Zvone, »Anton Mrkun, Dobropoljski župnik od 1929 do 1945,« v: Narodopisna knjižnica 1. in 2. del ur. dr. Mihael Glavan (Grosuplje: Mestna knjižnica Grosuplje, 2013).

THE SOCIO-POLITICAL ENGAGEMENT OF PRIEST ANTON MRKUN

Summary

In this article we have presented in detail the socio-political engagement of the Slovenian priest Anton Mrkun, who, in addition to his basic priestly ministry, was involved in many other topics. He founded cooperatives and savings banks, being a great adherent of the ideas of Janez Evangelist Krek, whom he also met personally. Another important topic that Mrkun dealt with in his life was the emigrant question, hence we have particularly highlighted his work in this regard. We also emphasised the period after the Second World War, when Mrkun went to the USA as a refugee and continued his work there. This article presents his activities from the beginning of his priestly career, when he worked in various parishes, where, in addition to his basic priestly vocation, he also founded numerous cooperatives and savings banks, cultural associations, homes for the elderly, etc. But the most interesting aspect of Mrkun's work was his advocacy for an independent Slovene state, in which he was closely associated with the Action Committee for an Independent and Sovereign Slovene State and the circle around Ciril Zebot. Towards the end of his life, he became increasingly isolated; he began to devote his time to the Cyril-Methodian idea – the idea of the reunification of the Catholic and Orthodox Church, which he was particularly interested in through the prism of the struggle against communism.

DAS GESELLSCHAFTLICHE UND POLITISCHE ENGAGEMENT VON PFARRER ANTON MRKUN

Zusammenfassung

In diesem Artikel haben wir das gesellschaftliche und politische Engagement des slowenischen Priesters Anton Mrkun ausführlich dargestellt, der neben seinem priesterlichen Grundamt auch in vielen anderen Bereichen tätig war. Er gründete Genossenschaften und Sparkassen und war ein großer Befürworter der Ideen von Janez Evangelist Krek, den er auch persönlich kennenlernte. Ein weiteres wichtiges Thema, mit dem sich Mrkun in seinem Leben beschäftigte, war die Emigrantenfrage, daher haben wir sein Werk in dieser Hinsicht besonders hervorgehoben. Darüber hinaus haben wir die Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg näher erläutert, als Mrkun als Flüchtling in die USA flüchtete, um seine Arbeit fortzusetzen. Der Artikel stellt sein Wirken vom Beginn seiner priesterlichen Laufbahn an dar, als er in verschiedenen Pfarreien tätig war, wo er neben seiner priesterlichen Grundberufung auch zahlreiche Genossenschaften und Sparkassen, Kulturvereine, Altenheime usw. gründete. Doch der interessanteste Aspekt von Mrkuns Arbeit war sein Einsatz für einen unabhängigen slowenischen Staat, wo er eng mit dem Aktionskomitee für einen unabhängigen und souveränen slowenischen Staat und dem Kreis um Ciril Zebot verbunden war. Zum Ende seines Lebens hin isolierte er sich immer mehr; er begann, sich der kyrillisch-methodistischen Idee zu widmen – der Idee der Wiedervereinigung der katholischen und der orthodoxen Kirche, die ihn vor allem unter dem Gesichtspunkt des Kampfes gegen den Kommunismus interessierte.

»Ona pa je pela, morala je peti, peti in nič drugega.« Ljudska pesem, ples in glasbila v prozi Antona Ingoliča

Vladka Tucovič Sturman*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 821.163.6.09Ingolič A.:398.8(=163.6)

Vladka Tucovič Sturman: »Ona pa je pela, morala je peti, peti in nič drugega.« Ljudska pesem, ples in glasbila v prozi Antona Ingoliča. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 93=58(2022), 1, str. 100–135

V prispevku je s pomočjo literarnovedno-folkloristične analize predstavljeno, katere ljudske pesmi, ples in glasbila je v svoja predvojna in zgodnja povojna literarna besedila vnesel pisatelj Anton Ingolič, ki je ob Prežihovem Vorancu, Mišku Kranjcu, Ivanu Potrču in Cirilu Kosmaču najvidnejši predstavnik slovenskega predvojne socialnega realizma, in to v delih, tematsko in prostorsko vezanih na Štajersko, še zlasti podeželje.

Ključne besede: Anton Ingolič, slovenska književnost, socialni realizem, slovenske ljudske pesmi, slovenska folklor

1.01 Original Scientific Article

UDC 821.163.6.09Ingolič A.:398.8(=163.6)

Vladka Tucovič Sturman: "But she sang, she had to sing, sing and nothing else." Folk song, dance and musical instruments in Anton Ingolič's prose. Review for History and Ethnography, Maribor 93=58(2022), 1, pp. 100–135

In this article, with the help of a literary-scientific-folkloristic analysis, it is presented which folk songs, dances and musical instruments the writer Anton Ingolič introduced into his pre-war and early post-war literary texts. Alongside Prežihov Voranc, Miško

* Vladka Tucovič Sturman, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, in Pedagoška fakulteta, Cankarjeva ulica 5, 6000 Koper/Capodistria, vladka.tucovic@fhs.upr.si

Kranjec, Ivan Potrč and Ciril Kosmač, he is considered to be the most prominent representative of Slovenian pre-war social realism, in prose works thematically and spatially linked to Styria, especially the countryside.

Keywords: Anton Ingolič, Slovenian literature, social realism, Slovenian folk songs, Slovenian folklore

UVOD

V letu 2022 mineva 30 let od smrti slovenskega pisatelja Antona Ingoliča, ki se je leta 1907 rodil na Spodnji Polskavi v obrtniško-kmečki družini. S proznimi deli, tematsko in prostorsko vezanimi na Štajersko, še zlasti podeželje, velja za najvidnejšega predstavnika slovenskega predvojnega socialnega realizma,¹ ob drugih avtorjih, ki so tematizirali posamezne slovenske pokrajine, Prežihovem Vorancu, Mišku Kranjcu, Ivanu Potrču in Cirilu Kosmaču. Prispevek z literarnovedno in folkloristično analizo odgovarja na raziskovalno vprašanje, katere ljudske pesmi, ples in glasbila je pisatelj medbesedilno vnesel v svoja (predvsem predvojna in zgodnja povojna) literarna besedila, kako jih je preoblikoval in kakšen namen je dosegel s tem.

LJUDSKA PESEM, NJEN TEKST, KONTEKST, TEKSTURA IN NOSILCI

Ljudska pesem, do 2. svetovne vojne na Slovenskem imenovana narodna pesem (Terseglav (1987: 8, 13–20), je besedno-glasbena stvaritev, ki je delo posameznika, vendar živi v skupnosti (Kumer 1992: 286, 288). Kot sinkretični organizem (prim. Golež Kaučič 2021: 55) je sestavljena iz dveh delov, besedila in melodije; slednja je njen nepogrešljivi element, saj se ljudska pesem vedno poje; njen komunikacijski kanal je petje, čeprav se lahko širi tudi s prepisovanjem in tiskom (rokopisne in tiskane pesmarice, zbirke ljudskih pesmi) ter z zvočnimi nosilci (Golež Kaučič 2003: 22). Besedilo in melodija sta hkrati samostojni sestavini in ju je mogoče zamenjati, a vendar ljudska pesem brez melodije, napeva ne obstaja (Kumer 1992: 287). Da je bila pesem v slovenski zavesti od nekdaj povezana z glasbo, s petjem, priča dejstvo, da v slovenskem jeziku nimamo dveh razlikovalnih besed za péto (Lied) in nepéto

¹ V povojnem obdobju se je v obsežnem in raznovrstnem pripovednem opusu, ki je pritegnil široko bralno občinstvo, loteval tudi mestne, izseljenske, zgodovinske in avtobiografske tematike; pisal je tudi priljubljeno mladinsko literaturo; gimnazijo je obiskoval v Mariboru; romanistiko in slavistiko je doštudiral v Parizu in Ljubljani – bil je gimnazijski profesor slovenščine na Ptuj, v Mariboru in Ljubljani, med vojno izseljenec v Srbiji (*Slovenska književnost*, 1996: 148).

pesem (Gedicht) in da so pesnike nekoč imenovali »pevci« (prim. Prešernovo pesem Pevcu).

Osnova ljudske pesmi je petje; najpogostejši način prenosa je ustni; njena značilnost oz. folkloristični kriterij za njeno določitev je nastanek variant; zanj sta značilna dvomedialnost (besedilo tvori celoto ljudske pesmi šele skupaj z melodijo) in način jezikovnega izražanja; nastaja in preoblikuje se v tesni povezavi s časom in prevladujočo estetiko; utemeljuje jo funkcija; podvržena je procesu oblikovanja glede na kolektivne zahteve (Golež Kaučič 2003: 21). Razvrstitve ljudskih pesmi so različne, npr. po funkciji: svatovske, mrliške, plesne (Kumer 2002: 19–20) ali vsebini: legendarne, ljubezenske, šaljive ipd. (n. d.: 15–26). Ljudsko pesništvo pozna tudi t. i. ponarodelo pesem, tj. pesem, ki ji poznamo avtorja (prim. Golež Kaučič 2003: 69–97, Šivic 2008: 10–15), vendar živi med pevci, ki so jo sprejeli, jo prevzeli, po svoje spremenili, da so nastale variante (Kumer 1996: 11); »ponarodela pesem združuje dvojno – umetno in ljudsko ustvarjalnost« (Šivic 2008: 15); kot umetnostna zvrst je iz kulturnega okolja višjih slojev, odmaknjena od ljudske kulture, največkrat prek zborovske dejavnosti in šolskega petja prešla v okolje ljudskega pesemskega izročila (Šivic 2008: 32).

O treh med seboj povezanih ravninah tako ljudske pesmi kot preostale folklore, tekstu, kontekstu in teksturi, je v enem svojih temeljnih besedil, razpravi *Texture, Text and Context*, leta 1964 pisal ameriški antropolog in folklorist Alan Dundes (1980: 22–32). Njegovo delo sodi v krog t. i. ameriške nove folkloristike, ki je tradicionalno raziskovalno težišče s teksta prenesla na teksturo in še posebej kontekst in ki je v desetletjih zatem imela znaten vpliv tudi na evropsko folkloristiko.² Usmeritev raziskovanja folklore stran od vprašanj geneze in porekla motivov in vsebin k vprašanju načina funkcioniranja folklore kot njene temeljne lastnosti sta že leta 1929 nakazala strukturalista Peter Bogatyrev in Roman Jakobson v razpravi *Folklor* kot posebna oblika ustvarjanja (Bošković Stulli 1978: 9).

Pomen folklornega konteksta oz. dejstva, da folklor ni fenomen *sui generis*, temveč obstaja v družbenem kontekstu, ki jo tudi časovno pogojuje (prim. Pisk 2008), tako da postane komunikacijski proces, je še zlasti v razpravi *Toward Definition of Folklore in Context* (1971) poudarjal ameriški folklorist Dan Ben-Amos (1975: 5, 9), ki je zahteval več raziskovalnega poudarka kontekstu, ne zgolj tekstu, in sicer med drugim v znameniti t. i. polemiki »tekst vs. kontekst« (Pisk 2008: 99). Obstoj folklore je po njegovem mnenju odvisen od njenega družbenega konteksta, ki ga lahko predstavlja geografsko, jezikovno, etnično ali poklicno zamejena skupina ljudi, t. i. majhna skupina, ki pomeni socialno zamejenost folklore kot komunikacijskega procesa. Tekst

² O tem prim. še zlasti Bausinger (1987: 44) in Bošković Stulli (1978: 14–18).

je posamično pripovedovanje ljudskega slovstva ali petje pesmi; analiza teksta podaja vsebino. Kontekst je družbeni položaj, v katerem se uresničuje folklorni tekst. Družbeni kontekst, npr. sestava občinstva, lahko še posebej vpliva na oblikovanje teksta in teksture, kar dokazuje medsebojno povezanost in medsebojno vplivajnsko moč posameznih ravnin. Tekstura je način jezikovnega izražanja, kako se kaj pove oz. zapoje.

Največ raziskovalnega interesa so folkloristi, ki so bili najprej izključno jezikoslovci, namenjali tekstu; za teksturo so se šele kasneje začeli zanimati etnomuzikologi, medtem ko je bil kontekst kot tretja ravnina analize skoraj popolnoma spregledan in v terenskih zapiskih nezabeležen, čeprav je vsaj tako pomemben kot tekstura – konec 19. stoletja se je izjemno povečalo raziskovalno zanimanje za ljudsko pesem, čemur pa ni sledil raziskovalni premislek o skupnosti, iz katere ljudska pesem izvira, oz. pozornost, ki bi bila usmerjena k nosilcem ljudske pesmi (Klobčar 2010: 62). Poznavanje konteksta lahko razloži variantnost teksta in teksture; njegovo nepoznavanje ali ugibanje, ki niti ni zmeraj možno, pa lahko zmanjša vrednost analize. Treba je upoštevati vse troje, tekst, teksturo in kontekst; vsaka ravnina je lahko predmet strukturne analize. Kontekst je mogoče razdeliti na ožji kontekst ali kontekst folklornega dogodka (npr. izvedba ljudske pesmi) in širši kontekst (seštevek družbenih, socialnih in kulturnih dejavnikov), ki je povezan z ožjim kontekstom oz. nanj vpliva; na splošno pa je kontekst seštevek vseh okoliščin petja, tudi lastnosti in čustvenih razpoloženj vseh udeležencev t. i. folklornega dogodka – tudi poslušalci lahko namreč pomembno vplivajo na pevca (Pisk 2008: 105, 107).

Zaradi sinkretične narave ljudske pesmi (celota besedila in napeva ter vpetost v kontekst z upoštevanjem njene funkcije) je njeno objavljane svojevrsten paradoks, saj je folklorni dogodek sestavljen iz množice zunanjih sistemskih znakov (človeški glas, melodija, instrumentalna glasba, ples, izrazno gibanje, mimika, gestikulacija, obleka, ličila) in notranjih pomenskih virov (Honko 2000: 35). Vse to je v terenskem poročilu ali tiskani izdaji treba zapisati in opisati; enako v literarnih delih, ko opisuje tekst in teksturo ljudskih pesmi, ravna tudi pisatelj, ki je vsaj delno postavljen v vlogo zapisovalca, ohranjevalca, če že ne tudi raziskovalca ljudske pesmi (odvisno od njegovega poznavanja, natančnosti in zavzetosti pri opisovanju).

Dundesov način interpretiranja folklore in določanja njenih žanrov temelji torej na enakovrednosti vseh treh ravnin obstajanja folklore (tekstu, teksturi in kontekstu), ki so medsebojno odvisne. Razširitev strukture treh ravnin s četrto komponento obstaja tudi v obravnavi ljudske pesmi. Če tekst ljudske pesmi predstavlja njeno besedilo, tekstura melodijo, kontekst pa je splet vseh zunanjih dejavnikov ob izvedbi, tj. »vedno znova drugačne razmere ob izvajanju pesmi« (Golež Kaučič 2001a: 119), je četrti element v tej strukturi – ustvarjalec (poustvarjalec) (Golež Kaučič 2003: 24) oz. nosilec (izvajalec)

(Golež Kaučič 2001b: 289) – pevec ljudske pesmi. Da nosilec oz. izvajalec ljudske pesmi nekoč ni pritegoval pozornosti raziskovalcev, je deloma krivo takratno prepričanje, da pri »pravi« ljudski pesmi ime ustvarjalca ni znano, da je anonimna, prav tako ni bilo pomembno, kdo pesem poje. V sodobni folkloristiki se pozornost posveča tudi pevcem oz. nosilcem ljudske pesmi (prim. Klobčar 2010, 2014, 2017; Pisk 2008), še več, izražena je tudi zahteva po nujni reinterpretaciji zbiranja in raziskovanja ljudske pesmi glede na nosilce ljudske pesmi – kakor tudi nujnost zavedanja o obstoju odnosa med nosilcem ljudske pesmi in ljudsko pesmijo samo (Klobčar 2010: 58).³

Ljudska pesem je del folklore, »nauka ali vesti o narodu«, kot je angleško besedo, ki jo je leta 1846 prvi uporabil arheolog William Thoms (Stanonik 2001: 66), v slovenščino prevedel zbiratelj in raziskovalec slovenske ljudske pesmi Karel Štrekelj v svoji znameniti Prošnji za narodno blago, objavljeni v *Ljubljanskem zvonu* leta 1887 (n. d.: 68). Prvi del angleške tvorjenke (folk) je izraz za nosilce ljudske duhovne kulture; njihova opredelitev je eno najtežjih vprašanj folkloristike, etnologije, literarne zgodovine in ne nazadnje sociologije (Terseglav 1987: 21). Sprašujemo se namreč, kdo (vse) predstavlja »folk« ali ljudstvo, kdo so ustvarjalci in sprejemalci, občinstvo. Terseglav (n. d.: 10) navaja po *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore* (1960) pet definicij ljudstva: 1. ljudstvo je narod; 2. ljudstvo je nižji sloj (lower stratum, Unterschicht), kamor sodita še pojma vulgus in populus; 3. ljudstvo je arhaičen segment v sklopu civilizacije, v Evropi identičen s kmetstvom, ki je v strokovni literaturi najbolj problematiziran del ljudstva kot nosilca ljudske kulture; 4. ljudstvo je temeljni družbeni sloj, nosilec kulture; 5. ljudstvo je družbena skupina, ki je s skupno tradicijo in z občutkom povezanosti združena na skupni zgodovinski podlagi. Vprašanje »ljudstva« oz. nosilcev ljudske pesmi je še posebej ključnega pomena pri raziskovanju transformacije ljudske pesmi v umetnih proznih besedilih socialnega realizma, saj so nosilci ljudske pesmi preoblikovani v literarne osebe, le-te pa so večinoma podeželskega, kmečkega porekla.

Prevladujoči pomenski odtenki zgornjih definicij v izrazu ljudstvo predpostavljajo torej pripadnike nižjih družbenih slojev, povečini kmetstvo. Že Herder je v 18. st. z izrazom ljudstvo (Volk) za ustvarjalne nosilce tradicije mislil nižje plasti (n. d.: 7); še posebej je ta definicija veljala za raziskovalce folklor v 19. st., kar v svoji razpravi *Who are the Folk* (1977) povzema Alan Dundes (1980: 2), ki pravi, da je definicija ljudstva temeljila na opoziciji z drugimi populacijskimi skupinami. Ljudstvo je bilo razumljeno kot skupina ljudi,

³ Rezultat tovrstnega raziskovanja je ne nazadnje čisto sveža znanstvena monografija *Poslušajte štimo mojo: potujoči pevci na Slovenskem* (Klobčar 2020), katere osrednja tema so ravno pevci oz. nosilci ljudske pesmi.

ki so sestavljali nižji sloj, t. i. *vulgus in populo* – v nasprotju z višjim slojem ali elito takratne družbe (mišljeno za 19. st.). Po eni strani so bili postavljeni v nasprotje s »civilizacijo« – bili so neciviliziran element v civilizirani družbi. Ljudstvo je bilo razumljeno kot »neliterarno v literarni družbi«. Podobno je definirana zveza ljudskega in ruralnega. Ruralno se implicitno primerja z urbanim. Ljudstvo je bilo ruralno, ker so bili njegovi pripadniki nasproti mestnim prebivalcem.

Rezultati, ki temeljijo na terenskem zbiranju in znanstvenokritičnem izdajanju slovenske ljudskopesemske dediščine, namreč sezname krajev izvora in zapisa ljudskih pesmi ter poklicne in socialne strukture pevcev v knjigah *Slovenske ljudske pesmi I–V* (prim. Tucovič 2007a in 2007b), do neke mere vendarle potrjujejo trditev 19. st., da so bili nosilci ljudskega pesništva vendarle pripadniki podeželskega prebivalstva. Podobno je bilo s plesnim izročilom, ki je z ljudsko pesmijo neločljivo povezano in za katerega je etnokoreolog Mirko Ramovš (1992: 7) ugotovil: »Če ga imamo samo iz kmečkega življenja, je krivo deloma dejstvo, da je bila do nedavne preteklosti večina slovenskega prebivalstva kmečkega stanu.« Terseglav (1987: 22, 23) potrjuje, da je iz terenskega dela mogoče ustvariti splošno sociološko podobo nosilcev ljudskega pesništva (med njimi so bili poleg kmetov še delavci, obrtniki, meščani) z opombo, da je to mogoče le za novejša obdobja, ker v preteklosti podatkov o kontekstu in pevcih sploh niso zbirali; podatki iz arhiva Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z začetka 20. stoletja kažejo, da so bili tisti nosilci ljudske pesmi, ki so znali zapeti najbolj raznolike ljudske pesmi, pripadniki socialno najšibkejših slojev (Klobčar 2010: 66). Podobno kot je že Ben-Amos (1975: 12) leta 1971 pisal o t. i. majhnih skupinah in Dundes (1980: 6) o povezavah, ki združujejo posamezne nosilce folklorne v skupino, Terseglav pravi, da so nosilci ljudskega pesništva bili tisti, ki so jih združevali podoben okus, pogledi oz. duhovna bližina, ki jim je poetika ljudskega pesništva bila merodajna in jim je bila blizu ustna komunikacija.

Ljudska pesem je imela zmeraj vlogo, funkcijo; lahko je bila del šege ali spremljevalka vsakdanjih in prazničnih dni (prim. Kumer 1992: 287 in 1975: 19), po čemer se je razlikovala od umetne; ravno njena vloga je bila razločevalni element med ljudskim in umetnim (Golež Kaučič 2003: 30). Pojavnost ljudske pesmi je bila odvisna od okoliščin konteksta, ki ga je oblikovalo življenje ljudi; estetsko funkcijo umetne pesmi pri ljudski je zamenjala družbena; vloga jo je določala pomensko in formalno; določali sta jo funkcionalnost in namenskost. Trditve o funkcionalni vpetosti ljudske pesmi v življenje njenih nosilcev veljajo pretežno za preteklost, saj je Zmaga Kumer (1992: 287) zapisala, da je bila ljudska pesem sestavni del vsakdanjega in prazničnega življenja na podeželju na Slovenskem do 2. svetovne vojne, le ponekod še dlje. Ljudsko pesem lahko danes opazujemo v različnih oblikah, in sicer še zmeraj

kot kontinuirano obliko petja ljudskih pevcev (redko), v interpretativni obliki, prirejeni za sodobno občinstvo, v petju na organiziranih srečanjih ljudskih pevcev in godcev ter tekmovanjih ob finančni in strokovni podpori Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti ter v »literarni obliki« (Golež Kaučič 2001b: 284, 2003: 183), ko je transformirana v umetni književnosti – tako je tudi v pričujočem članku. Še zlasti v zadnjih desetletjih smo priča obsežnemu opusu popularnoglasbenih priredb ljudskih pesmi v različnih glasbenih zvrsteh (prim. Šivic 2006); uveljavlja se tudi nov tip ljudskega godca, t. i. sodobni amaterski godec (prim. Kovačič 2014).

V preteklosti je ljudska pesem spremljala pomembne dogodke in obdobja človekovega osebnega življenja, koledarske praznike in druge priložnosti. Zmaga Kumer navaja ritmizirana besedila, ki so začenjala ali spremljala otroške igre, fantovsko večerno petje, petje v sklopu svatovskih šeg, pojoče objokovanje umrlega (narokovanje) in petje med bedenjem pri mrliču, koledovanje in še zlasti petje pri skupnih delih (košnja, žetev, trgateg, ličkanje koruze, česanje perja, luščenje bučnic, preja) in po opravljenem delu (likof) ter petje, ki je bilo sestavni del plesa štajeriša (Kumer 1992: 287, prim. še Kumer 1975: 19–43 in 1996: 25–40); danes je spontano petje ljudskih pesmi večinoma omejeno na praznovanja, npr. rojstnih dni, božiča in novega leta; redkeje se poje ob delu. Vloge ljudske pesmi so bile nekoč lahko različne: pesem je bila lahko namenjena le razvedrilu in se jo je pelo kjerkoli in kadarkoli, lahko pa je bila sestavni del šeg, s čimer je njeno izvajanje bilo omejeno zgolj na določeno priložnost (Kumer 1996: 13).

SOCIALNI REALIZEM V SLOVENSKEI KNJIŽEVNOSTI

Obdobje od leta 1927 oz. 1930 do 1950 oz. 1960 je v slovenski literarni zgodovini čas socialnega realizma (Kmecl 1998: 124–125), ki je bil zaradi razlikovanja z realizmom 19. st. (Kos 1991: 381) in zaradi političnih razlogov svoje dobe (Pogačnik 1987: 291) imenovan tudi novi realizem, glede na idejni nazor piscev in razpravljalcev o njem pa tudi idealni, idealistični, simbolični, monumentalni realizem (Zadravec 1972: 49–54, 1987: 13–25). Dvodelno poimenovanje služi postavitvi vsebinske in časovne ločnice med starim, meščanskim realizmom in novim, ki je kritičen in angažiran za odpravo meščanske družbe in pripravo boljšega življenja v socializmu, tj. drugače organizirani družbi prihodnosti (Kos: 1991: 381). Franc Zadravec (1972: 7) dopušča možnost, da ga razumemo kot filozofski odnos do stvari, kot priznavanje objektivne resničnosti ali kot slovstveni stil, kot pisateljski način, ki temelji na naravnih oblikah življenja in stvari. V socialnem realizmu so poudarjeni človekova družbenost, socialni moralizem in potreba po nenehnem izboljševanju družbe ter zahteva

po podrejanju objektivnemu in konkretnemu ter po preprostosti, razumljivosti in preglednosti izraza; književnost naj bi bralca družbeno ozaveščala in ga celo pripravljala za ustrezno opredeljevanje in delovanje (Kmecl 1998: 124). »Proti tistim, ki so besedno umetnost vzdignili nad konkretne življenjske zveze, so jo realisti želeli kar najbolj trdno uvezati v realne življenjske pretoke. Hoteli so leposlovje, ki bi motivno, problemsko raslo iz mesta in vasi.« (Zadravec 1972a: 69). Socialni realizem je izšel iz t. i. nove stvarnosti, vmesne stopnje med ekspresionizmom in socialnim realizmom v 20. letih (Kreft 1994: 24), se pred drugo svetovno nadaljeval s protestom zoper krivice v razredni družbi, med drugo svetovno vojno s poudarjanjem narodnoosvobodilnih ciljev, po vojni pa z apologijo nove, brezrazredne družbe socializma, s čimer je začasno prešel v socialistični realizem, in pred prehodom v nov, eksistencialistično filozofsko utemeljeni subjektivizem modernizma doživel tematsko prenovitev v posodobljeni kritiki vedno močnejšega državnega birokratizma (Kmecl 1998: 124).

Pridevek socialni izhaja iz težnje, da naj bi se književnost angažirala za uveljavitev socialistično organizirane družbe (Kos 1991: 381); jedro besedne zveze, realizem, ima najmanj dva pomena: poleg oznake za zgodovinski slog, prevladujoč v evropskih književnostih od ok. 1830 do 1890, ki programsko zahtevajo »prikazovanje stvarnosti, kakršna je« (Kmecl 1996: 10), zaznamuje še ahistoričen slog, tj. prikazovanje dejstev, naravnega sveta, razmerij v njem, družbenih stanj in vsakdanjega življenja z bolj ali manj nevtralnimi izrazili, ne glede na čas in umetnostno modo. Blizu mu je pojem mimezis (mimetičnost), tj. ustvarjanje fikcije, ki učinkuje kot resničnost. Jože Pogačnik realizem v literarnozgodovinski oznaki socialni realizem razume kot spoznavno kategorijo: »Gre za posebne vrste svetovni nazor, ki od književnosti pričakuje resnično prikazovanje življenja in v njem poudarja tiste sestavine, ki vodijo v socializem.« (Pogačnik 1987: 293). Ena od definicij tistega časa, in sicer Josipa Vidmarja v njegovi razpravi Opazke k naši kritiki (1925), pravi, da je realizem oblikovalni način, ki posnema naravo in človeka v njunih naravnih vsakdanjih, običajnih oblikah in stanjih (Zadravec 1972a: 78). Že načela realizma 19. st. so bila med drugim: prehajanje iz sentimentalnega in pogosto fantastičnega romantizma v konkretni svet in prikazovanje tega sveta brez olepševanj (še posebej t. i. nižjih plasti) ter socialni angažma, ki je zahteval konkreten odnos do stvarnosti (Kmecl 1996: 123). Načela socialnega realizma so izhajala iz natančnega upoštevanja družbenega konteksta, saj socialnega realista človek kot zgolj vase zaprt psihološki problem ne more zanimati: »Osebnostno življenje motivirajo tudi socialne razmere. Duševna slika epskega in dramskega junaka, njegov etični red – vse mora dobiti nazorne poteze časa in prostora, zrasti mora iz realne življenjske resničnosti.« (Zadravec 1972a: 112).

Čeprav se je slovenski socialni realizem razvijal v istem času kot socialistični realizem v Sovjetski zvezi, med njima ni mogoče potegniti enačaja, saj socialni realizem od socialističnega ločuje predvsem zavračanje prikazovanja stvarnosti v luči ideološko zasnovane prihodnosti (Kmecl 1998: 124). Književna dela socialističnega realizma po sovjetskem vzorcu so bila po zmagi komunistične partije v oktobrski revoluciji državotvorna in ideološko koristna; prikazovala so pozitivne strani nove državne ureditve; središčni pozitivni literarni junaki z izjemnimi moralnimi lastnostmi naj bi imeli zasluge za izgraditev nove državne ureditve. Slovenski socialni realizem je kritično do vladajočih meščanskih slojev in s poudarjanjem boja za boljše življenje upodabljal življenje kmetov, delavcev, izobražencev v razmerah Avstro-Ogrske in kraljevine Jugoslavije, ki so brez heroičnih potez in nadpovprečnih moralnih odlik; obremenjeni so s splošnimi človeškimi lastnostmi, pogosto šibki in zmotljivi ter s hibami (Kos 1991: 382).

Socialni realizem je bil po svojem bistvu primernejši za razvoj proze in dramatike, zato o poeziji socialnega realizma skorajda ne moremo govoriti; nasprotno pa je šele v tem obdobju postal res razširjena zvrst slovenske književnosti – roman (družbenozgodovinski, vojni in kmečki) (Kos 1987: 299) – poleg ostalih daljših in krajših zvrsti pripovedne proze, ki so združevale najbolj pereča družbena, socialna in življenjska vprašanja kmečkih, polproletarskih in proletarskih slojev predvojne slovenske družbe; snovno, motivno in tematsko so zajemale iz kmečkega življenja, sveta gruntarjev, kajzarjev, kmečkih proletarcev in sezonskih delavcev. Kljub »treznosti« in neolepšanim opisom podeželskega življenja v delih socialnih realistov je še zmerom prihajalo do nekritične idealizacije vasi, npr. v knjigi Josipa Jeraja *Naša vas* (1933), ki so jo demantirale nekatere sociološko-gospodarske študije, npr. znamenita razprava Franja Žgeča o Halozah (1935) in Jožeta Kerenčiča o zemljiških odnosih v jeruzalemskih gorica (1938).

Nezanemarljivo je dejstvo, da so v tistem obdobju v slovenščino bili prevedeni nekateri znameniti evropski romani s kmečko snovjo: Reymontovi *Kmetje*, Hamsunov *Blagoslov zemlje*, *Klic divjih gosi* Marte Ostenso, Streuvelov *Hlapec Jan* in Bojerjevi *Izseljenci*. Vsaj v Reymontovih *Kmetih* (1902–1909) je prav ljudski pesmi dodeljena nespregledljiva vloga kot nujni sestavini podeželskega življenja, saj se npr. v omembi, opisu in navajanju fantovskega petja pojavlja v opisu vzdušja večera in petja ob delu, najintenzivneje pa v opisu ženitovanjskih šeg; v Hamsunovem *Blagoslovu zemlje* (1917) je sposobnost petja in igranja na ljudsko glasbilo (orglice, harmonika) znak družbenega ugleda, uveljavitve v podeželski soseski in moške privlačnosti, plesanje mazurke in valčka pa znak ženstvenosti kmečke žene; v obeh primerih ljudska pesem ne doseže transformacije na ravni besedilnega sveta omenjenih romanov; nastopa zgolj v vlogi ilustracije zunanjih okoliščin literarnih oseb.

Posebnost slovenskega socialnega realizma je v tem, da so pripovedniki slovensko družbeno življenje pogosto prikazovali v zvezi z nacionalnim vprašanjem in da je literarni prostor njihove literature glede na njihovo poreklo bil izbran pretežno regionalno: »Posebej velja omeniti zanimanje za folkloro in za sestavine etnične kulture. Iz tega izvira pojav, ki ga običajno imenujemo regionalizem; ugotovljeno je, da se Kranjec drži Prekmurja, Potrč vzhodne Štajerske, v to in sosednje okolje posega Ingolič, tolminski svet obravnava Kosmač, Prežih pa se je omejil na Koroško. Vsak od njih je tematiziral določene lastnosti svoje regije« (Pogačnik 1987: 297). To je še posebej opazno, ko v njihovih besedilih opazujemo regionalne značilnosti ljudske pesmi, plesa in glasbil,⁴ – s tem so avtorji v folklorni triadi tekst, tekstura in kontekst pogosto ne le medbesedilno uporabili besedilo ljudske pesmi, temveč ustvarili ali vsaj opisali (namišljen ali zamišljen) folklorni dogodek; čeprav gre za fikcijo, je opis folklornega dogodka mnogokrat zelo resničen in tako prek literature dobimo mimetično ponazoritev folklorne, »saj poleg folklornih prvin literatura velikokrat vsebuje živ in natančen opis folklorne in njenega konteksta« (Golež Kaučič 2018: 25).

Lukarji (1936)

Ingoličevo prvo daljše prozno delo, kolektivni roman *Lukarji*, je regionalno zamejena pripoved o življenju kmečkih prebivalcev specifičnega predela Ptujškega polja, t. i. Lukarije (vasi Dornava in njene okolice), kjer so si v prvi polovici 20. stoletja (tudi literarni čas romana) prihodke povečevali s pridelavo čebule (luka ali lüka), ki so jo, spleteno v vence, prodajali v štajerskih in prekmurskih pa tudi madžarskih, hrvaških in avstrijskih mestih in vaseh.

Ljudska pesem je tako v romanu v večji meri povezana z dogajanjem v okviru gojenja in prodajanja čebule ter z drugimi kmečkimi opravili, torej s petjem ob delu in po njem. Na prvih straneh romana nas pisatelj uvede v spomladansko setev in sajenje čebulčka, ki je za pridelovalce slovesen dogodek, zato mu zvečer sledi bogata večerja, po njej pa v sobi bogatejšega kmeta Soka ples s harmoniko (Ingolič 1973b: 16). Najprej petje, potem še ples, sta sledila tudi luščenju bučnic:

Čez čas so začeli peti. Najprej fantje na spodnjem koncu. 'Al' me boš kaj rada 'mela, / ko bom nosil suknjo belo, / sabljico prepasano, / puškico nabasano?' Dekleta na zgornjem koncu so odgovorila: 'Jaz bi tebe rada 'mela, / ko bi te zavoljo mam'ce smela, / pa mi mam'ca

⁴ Prim. folkloristično-literarno analizo ljudske pesmi, plesa in glasbil v prozi socialnega realizma pri Kranjcu (Tucovič 2009 in Tucovič Sturman 2018), Prežihovem Vorancu (Tucovič 2010), Kosmaču (Tucovič 2014) in Potrču (Tucovič 2013).

branijo, / ker 'maš premalo kajžico.'⁵ Kitico za kitico. In že so dekleta začela drugo pesem. 'Kaj misliš, kaj rajtaš, / kak' rada te 'mam? / Ti figo pokažem, / za norca te 'mam.'⁶ In fantje so odgovorili: 'Si misliš no rajtaš, / kak' lepa si ti, / pri svinjskem koritu ti gliha stoji.'⁷ Spet kitica za kitico. Potem nova pesem. Stari ljudje za pečjo pa so smeje spodbujali zdaj fante zdaj dekleta. 'Ne dajte se jim!' Nazadnje, ko jim je zmanjkalo, so vsi hkrati zapeli, da so se stresale šipe na oknih: 'Mi smo pa iz Lukovec, Lukovec, / mi smo pa iz Lukovec, Lukovec, / sami luštni ljudje.'⁸ (N. d.: 90).

Zapojejo in zaplešejo še potem, ko končajo z butanjem, tj. gradnjo hiše iz blata in slame (n. d.: 73),⁹ vriskajo in pojejo med košnjo (n. d.: 148) in trgatvijo ter kopjo v vinogradu (n. d.: 74, 184); Boštjan si žvižga med pletenjem košar (n. d.: 85). Med vožnjo z vozom, ko pelje čebulo naprodaj, si žvižga tudi godec Andrej, med prodajanjem pa poje, pri čemer poleg že obstoječega besedila le-to improvizira ali preoblikuje; ne gre namreč pozabiti, da je godec:

Andrej pa je pokal z bičem in prepeval svojo priljubljeno pesem. 'Dere sen ja mali bija, / te je lüšno b'lo, / kol'ca sen po hiš' potaka, / varva mačkico.'¹⁰ /.../ »Ko je prišla mimo mestno oblečena gosa, je zavihтел z venci in zapel: 'Kupite luka pri meni gosa, / imam rdečega, belega, zdravega, / z njim vsaka ženica kuhati zna / za svojega možeka debelega.' Gospa se je ustavila in smeje ogledovala visokega, od zdravja in življenja kipečega fanta. 'Le postojte, postojte mi zdaj, / luk najlepši je tu naprodaj!' Gospa je plačala in se še kar dalje ozirala v Andreja, ki se je že obrnil k stari ženici. 'Oj, mati, kaj pa vprašujete, / kaj ogledujete in modrujete, / kar primite in vzemite jih pet, / saj vam jih dam po pet al' deset!' Tako je šlo ves dopoldan. Andrej se je šalil, kričal, pel in dobro prodajal. Ko nekaj časa ni bilo kupcev, je skočil na voz in zapel, da so ga videli in čuli daleč po ulici. 'Ja sen Varaždinec, Varaždinec, / slavne majke sin ... / V Gracu imam hiše tri, / a nobena moja ni ... Ja sen Varaždinec, Varaždinec, / slavne majke sin ...'¹¹ (N. d.: 36–38).

⁵ Ljubezenska lirski pesem Premalo ima blaga (Š 1368–1385). Oznaka Š pomeni prvo celovito znanstvenokritično zbirko slovenskih ljudskih pesmi *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923), ki jo je uredil Karel Štrelkelj, številka za črko Š pa zaporedno številko pesemske variante v tej izdaji. GNI O – Arhiv Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi (OSNP). GNI M – Arhiv zvočnih posnetkov GNI ZRC SAZU.

⁶ Ljubezenska poskočnica Sama (sam) izpoveduje nezvestobo (Š 4390–4411).

⁷ Ljubezenska poskočnica Zavrneni ji kljubuje in jo ošteva (Š 2713).

⁸ Ingolič tu navaja eno izmed šaljivih pesmi o prebivalcih določenega kraja, kot sta npr. v arhivu GNI ohranjena zapisa Mi smo iz Šentvidvidvida (GNI O 7169) ali Mi smo iz Šmarja (GNI O 6766).

⁹ Zaključek skupnih del (košnja, žetev, mlatev, mletje prosa, gnojvoža, steljaraja, trgatev, preja, ličkanje ...) je bila priložnost za ples; godci so zaigrali tudi na likofih ob koncu gradnje hiše (Tomažič 1991: 32).

¹⁰ Prva kitica v Prlekiji še zmeraj zelo priljubljene šaljive ponarodele pesmi Jakoba Gomilšaka (1843–1906), duhovnika iz Biša v Slovenskih goricah (Dravec 1981: 335), Dere sem ja mali bija (GNI M 22.683).

¹¹ Besedilo šaljive hrvaške (kajkavske) ljudske pesmi z naslovom Ja sem Varaždinec (https://hr.wikisource.org/wiki/Ja_sem_Vara%C5%BDinec, pridobljeno 7. 1. 2022).

Ingolič lahkoživega, vagabunskega godca Andreja označi z izborom pesmi o faliranem prleškem študentu in varaždinskem prevarantu.

Če je prodaja uspešna, se med vračanjem domov včasih ustavijo v gostilni, kjer igra romski godčevski sestav, in zaplešejo (n. d.: 41); od njihove trgovske uspešnosti, pomešane s ponosom in objestnostjo, je odvisna tudi mera razkošnosti v plesni zabavi:

Ko so ostali upehani posedli, je vrgel Martin Ciganom stotak. 'Samo za naju!' je zaklical. Pograbil je Polono in se zavrtel z njo po sobi. Cigani so igrali, da jim je kapalo s čela, Martin pa je kričal: 'Zaspanci, to je za stare babe! Hitreje, hitreje!'¹² Soba ju je gledala, jima ploskala in se smejala. Že ni bilo več videti, kako so se jima dotikale noge tal, zdelo se je, kakor da bi plavala.¹³ Godba je bila že sam krik. Tedaj je Martin vzdignil Polono v naročje in jo vrtel, dokler niso Ciganom omagale roke. (N. d.: 43.)

V gostilni plešejo še na svatbi (Ingolič 1973b: 92) in na cerkveni praznik (n. d.: 142).

POHORSKI IN PODPOHORSKI CIKEL

Novela *Zebica* (1935)

V noveli *Zebica* je upodobljeno pretresljivo življenje revnega iznakaženega haloškega dekleta z zajčjo ustnico, ki se na Pohorju in Dravskem polju preživlja kot svinjska dekla in pastirica. Z izkoriščanjem in zlorabljanjem izpolnjeno življenje ji razsvetlijo le redki trenutki, ki so povezani ravno s petjem ob trgatvi, ki je bila zanjo najlepši čas. Potem ko doživi eno razočaranje za drugim in ko zamenja več služb, se končno ustali kot kravarica, vaška pastirica; pase skupaj s še enim pastirjem:

A bila je še ena ovira: zaradi preklane zgornje ustnice ni mogla trobiti na rog,¹⁴ čeprav se je trudila ves popoldan. Nekdo se je vendar domislil in ji prinesel star klarinet. *Zebica* je

¹² »Pri plesu je zelo pomembna vloga godca, saj je od njega odvisno, ali gre ples 'v noge'. Igrati mora ritmično in ujeti pravi tempo, da se plesalci razživijo v plesu. Med godci in plesalci mora biti sodelovanje; dobri plesalci spodbujajo godce k bolj temperamentni igri. 'Če so slabi plesalci, jih tudi gledati ne smeš. Če ni znal plesati in če sem ga gledal, sem se tudi jaz zmotil. Če je dobro plesal, se mi zdi, da mi je kar pomagal,' je pripovedoval godec Anton Intihar, p. d. Jurmanov iz Zavrha na Bloški planoti.« (Ramovš 1991: 100).

¹³ Ingolič je v tem prizoru verjetno opisal ljudski ples, imenovan vrtenica. Zanj namreč Mirko Ramovš pravi: »Ker je bilo vrtenje tako silovito, se je dejansko zdelo, kot da pari lebdiyo nad tlemi.« (Po e-pošti, 15. 12. 2008).

¹⁴ Iz Ingoličeve omembe ni razvidno, ali je bil pastirjev rog kot t. i. signalno glasbilo lubnati, leseni ali živalski rog, s kakršnimi vse so sicer nekoč pastirji zganjali živino (Kumer 1983: 114–116, 120–122, 123–125).

poskusila. Zapiskalo je, in še celo zelo močno. /.../ Ob svitu je vstala, pomagala pri Smrečniku, kjer je spala, nakrmili svinje, vzela klarinet in odšla h kmetu, ki je bil na vrsti, da tisti dan nahrani pastirja. Rožir jo je že čakal. Najedla sta se in krenila vsak na svoj konec vasi. Rožir je vso pot trobil, Zebica pa tako divje piskala, da jo je moral vsakdo slišati in nemudoma stopiti v hlev po krave. (N. d.: 36).

Potem ko Rožir umre, se spoprijatelji z novim pastirjem, kar ji vrne vero v življenje; še naprej piska (n. d.: 42). Vendar ji življenje kljub vsemu ne prizanaša; nazadnje zblazni in igra na namišljen klarinet (n. d.: 44).

Povest *Soseska* (1939)

V povesti *Soseska* je Ingolič predstavil razmere, ki jih je po prvi svetovni vojni na podeželju ustvarila predvidena agrarna reforma. V ospredje je postavljena ljubezenska zgodba med Veroniko, hčerjo bogatega kmeta, ki ne podpira razdelitve zemlje, in med mladim, naprednim, a revnim Tončem, ki je njegov nasprotnik. Resna in požrtvovalna Veronika doma nadomešča prežgodaj umrlo mater; svoje resne vloge se zaveda tudi, ko naj bi se med petjem sprostila, njen obraz pa ostaja trd. Kot poslušna in ubogljiva hči na očetovo željo Tonča sprva zapusti, čeprav ni srečna, kar skriva tako, da še zmeraj poje; s petjem daje videz čustvenega ravnotežja. Ko se doma poroči brat, Veronika celo odide od doma v mesto, kjer žaluje za življenjem na vasi; spomin ji vzbudi harmonika, ki jo zasliši iz gostilne. Uspe ji, da se vrne v sosednjo vas in se zaposli kot dekla, ki jo vsi vzljubijo tudi zaradi njenega petja. Potem ko se odloči, da bo kljub vsemu poiskala Tonča, s katerim bo končno zaživela, se srečata v Mariboru, kjer prijetne spomine obema vzbudi glas harmonike iz gostilne. Ko gresta od poroke, Tonč od veselja dvakrat zavriska.

Ker Ingolič prikazuje življenje na vasi, je ljudsko petje spremljevalec njegovih literarnih oseb ob delu, in sicer pojejo med ličkanjem koruze (n. d.: 15), obrezovanjem repe (n. d.: 39), zimskim luščenjem fižola, koruze in bučnic (n. d.: 129) in privažanjem stelje (n. d.: 204). Po opravljenem delu (n. d.: 16) in po premieri gledališke igre vaške gledališke skupine (n. d.: 45) sodelujoči zapojejo in zaplešejo ob harmoniki.

Del zvočnega ozadja vasi pisatelj prikaže z omembo kravarjevega roga: »Z začetkom maja se je na vasi oglasil rog, ki ne bo utihnil do pozne jeseni.« (N. d.: 94). Ob osrednji ljubezenski zgodbi teče vzporedno stransko dogajanje ob razdelitvi zemlje, ko prej skupna gmajna pripade samo zadružnikom. Sprememba je vidna tudi v zvočni podobi; vodja novih lastnikov pašnikov novemu pastirju namreč namesto roga priskrbi trobento:

Tevž se je postavil pred hišo in začel trobiti. Glas njegove trobente je rezal v jasno jutro, prodril v poslednji hlev in v vsako hišo. /.../ 'Trara – – trara – –!' je pela njegova trobenta.« (N. d.: 181). Ostareli nekdanji pastir Anza se kar ne more sprijazniti z izgubo dela, zato še naprej hodi zjutraj po vasi in trobi na rog, čeprav brez živine: »Še preden se je oglasila Tevževa trobenta, se je nekega jutra razlegel po vasi njegov rog. /.../ Ali je Tevž z njim zamenjal svojo trobento? so se spraševali, vstajali in odhajali na dvorišče. Anza pa je stal na koncu vasi in trobil. (N. d.: 184.)

Roman *Matevž Visočnik* (1941)

V tem romanu je Ingolič upodobil poklicno in zasebno življenje mizarja Matevža Visočnika: od njegovega otroštva, ko je bil sin revne pohorske dekle, do vajeniške in pomočniške dobe ter statusa pomočnika in končno – do posedovanja lastne delavnice in tragične smrti na bojišču prve svetovne vojne.

Tevž v novem okolju in v mizarški delavnici išče svoj prostor pod soncem; da mu uspeva, o tem priča dejstvo, da ga je sprejela fantovska družba: »Vas sama, ki jo je že dodobra spoznal, je postala zanj privlačnejša, pogosto se je zvečer izmuznil iz hiše in z vaškimi fanti prepeval po cestah.« (Ingolič 1941: 74). Čeprav je že od mladih let zaljubljen v Ano, s katero se na koncu tudi poroči in si ustvari družino, se najprej zaplete z mojstrovo vdovo, vendar z njo kmalu prekine, česar je vesel, tako da po vrnitvi z dopusta zato v vojašnici prepeva (n. d.: 126). S fanti prepeva in vriska že na poti na nabor (n. d.: 87); na poti domov vojaki v vaški gostilni plešejo (n. d.: 94); tudi po odpustu se vračajo s petjem (n. d.: 138).

Ko je mati njegovega otroka še mojstrova dekla, med delom poje in žvižga, Tevž pa si predstavlja, kako bi Ana kot njegova žena, medtem ko bi bil on v delavnici, med delom na vrtu pela, kar je znak vzpostavljenega ravnovesja in zakonske sreče. Potem ko se poroči, mora on na rusko fronto, v njegovi delavnici pa delajo ruski ujetniki; njihova pesem Ano spominja na moža: »Po daljšem pomenkovanju so stopili v krog sredi dvorišča in zapeli. Ani se je zdelo, kot da tožijo po nečem daljnem, neizmerno lepem.« (N. d.: 293).

Roman *Na splavih* (1940)

V ospredju romana *Na splavih*, ki tematizira dravsko splavarstvo, tj. plovljenje lesa po reki Dravi, je Marko, sin veleposestnika in lesnega trgovca Kneza, ki se je na očetovo željo odpovedal študiju in postal vodja splava. Čeprav je poročen in ima nekajletnega sina, med postankom na eni od splavarskih odprav v hrvaški Dubravi med študenti sreča gimnazijsko sošolko Jano, v katero je bil nekoč zaljubljen, in se ponovno zaljubi. Z ljubeznijo v njem spet oživi želja po

študiju. Za skupno življenje z Jano se nazadnje ne odloči; očetu se dokončno upre; splavarjenje prepusti mlajšemu bratu in se z ženo in otrokom preseli v Ljubljano, kjer prične študirati.

Marka med privezovanjem splava v hrvaški Dubravi pritegne skupina študentov ravno s slovenskim petjem. Jana, v katero se bo zaljubil, poje ljubezensko pesem z neposrednim besedilom: »Pesem je zvenela domače, Marku se je zdelo, da jo pozna. Prihajala je bliže in bliže. Končno jo je prepoznal. 'Dekle, daj mi rož rdečih!'»¹⁵ Že se je pokazalo na obrežju nekaj postav. Marko je zavzeto poslušal. Pesem se je mehko glasila v tiho noč, zamolklo šumenje reke jo je spremljalo kot bučanje oddaljenih orgel in mlin ji je bil stalen refren.« (Ingolič 1940: 65). Marko medtem, ko jim razkazuje splav in pripoveduje o svoji dejavnosti, ob pesmi mladih, izobraženih ljudi zahrepeni po drugačnem življenju, kakor je njegovo, razpeto med trgovino, posestvom in splavarjenjem: »Ob njihovi pesmi in mladostni radovednosti je še njega obšla razigranost. /.../ Preden so odšli, jih je zaprosil, naj še zapoje. Stopili so okoli ognja, se prišli kakor otroci za roke in zapeli.« (N. d.: 67). Ko se Marko s splavom drugič spet ustavi v Dubravi, z Jano in njenimi študijskimi kolegi hodi po dravskem nabrežju; besedilo Janine pesmi mu pomeni ljubezensko vabilo. Citate pesemskih besedil spremlja spremno besedilo, ki s slogovnimi sredstvi (ukrasni pridevki, primere) pogloblja lirično občutje. Markovi občutki ob Janinem petju so poudarjeni z njegovim doživljanjem pesemskega besedila: »Iz tišine se je nenadoma oglasila Jana s pesmijo o mornarju, ki mu je umrla ljubica, zdaj pa vesla po morju, življenje ga nič več ne veseli, želi si smrti. Vsaka kitica se je končala z refrenom: 'Pridi z menoj, / pridi z menoj na morje veslat, / pridi z menoj, / krasna je noč nocoj!'»¹⁶ Pesem je bila otožna, Janin mehki glas jo je delal še otožnejšo. Marku se je zdelo, kakor bi plaval sredi reke splav, na njem bi veslal on sam in tožil o nekdanjem dekletu, ki pa je zanj izgubljeno, zato ga ničesar več ne veseli.« (N. d.: 89). Marko, vodja in po očetu lastnik splava, navajen trdega in odgovornega fizičnega dela, ob Jani in njenem petju spoznava nove razsežnosti življenja, ki niso povezane zgolj s koristnostjo in pridobivanjem denarja, temveč tudi z navidezno nesmiselnostjo, igro, kot je posnemanje splavarjevih gibov; Jana med petjem na obrežju namreč prime za vrv, s katero je privezan splav, in ga poskuša povleči, čeprav

¹⁵ Refren ponarodele ljubezenske pesmi Jaz bi rad rdečih rož (besedilo Jože Lovrenčiča, uglasbitev Zorka Prelovca) (Kunaver 1984: 65).

¹⁶ Pesem s tem refrenom naj bi po mnenju koroškega etnomuzikologa Engelberta Logarja (po e-pošti 8. 10. 2008) bila neke vrste popevka s tipično kadenco, ki se je iz Istre in Hrvaške razširila na širše slovensko ozemlje, celo na Koroško, kar je izpričano s posnetki. Da jo pevci na Štajerskem še zmeraj pojejo (in da jo imajo za ljudsko), priča zapis z enakim refrenom in naslovom Po morju jaz veslam v zbirki Lojzeta Peserla (1994: 79) iz Lenarta v Slovenskih goricah.

se zaveda, da je njena moč prešibka; gre zgolj za sanjaški poskus, v katerega pritegne tudi na videz razumnega Marka: »Tudi ostali so se sklonili in se spet vzravnavali istočasno kot Jana, ki je začela peti 'Ej, uhnem'. Čez nekaj trenutkov so že peli vsi, se pripogibali v taktu pesmi, vlekli za vrv in se spet vzravnavali. Preko reke pa se je glasilo svečano: 'Ej, uhnem, ej, uhnem! / Pa še enkrat, ej, uhnem! / Sekaj, sekaj brezico, tankolaso brezico! / Aj-da, da, aj-da, aj-da, da, / aj-da, sekaj, sekaj brezico ...'«¹⁷ (N. d.: 89).

Marko je predstavljen kot za petje izredno senzibilen; v Jano se ponovno zaljubi, ko jo sliši peti; njuno ljubezensko zgodbo predstavlja njena pesem o mornarju. Marko verjame, da ga njuna ljubezen osvobaja: svobodo začuti ravno pri vriskanju, ko je z Jano v Dubravi: »Tu je lahko zavriskal in njegov glas se je izgubil v brezkončno ravan, lahko je povedal, kar mu je prišlo iz srca, stisnil Jano k sebi, da se je ozrla vanj, in potopil svoj pogled v njene lepe oči, v katerih je našel samo pesem in mladost.« (N. d.: 88). Hrepenenje po drugačnem življenju vzbudi v njem ravno pesem: »Nekaj časa je poslušal, kako je ugašal pred uto ogenj, kako se je Gornjakova pesem izgubljala v monotono šumenje reke, potem pa se je predal sanjam o življenju, ki bi ga rad živel.« (N. d.: 148).

Medtem ko Marko z Jano in drugimi študenti poje na obrežju, se njegovi splavarji v gostilni zabavajo po svoje, bolj hrupno, ob glasbi iz glasbene skrinje.¹⁸ »Iz starega avtomata se je oglasila razglašena polka, hreščeči glasovi so napolnili sobo, gostilničar pa je poklical nekega domačina in ga poslal v vas. Že so govorili vse vprek, se smejali, kričali in od časa do časa tudi zapeli.« (N. d.: 77). Splavarji pojejo tudi na reki, medtem ko plujejo; Ingolič z njihovim petjem v epskem besedilu ustvari lirično vzdušje:

Na Markovem splavu je bil za ravnača Žima, poleg njega je veslal Irga, spredaj pa Goričnikov Ivan in Gornjakov Tona, živahna fanta, ki sta venomer prepevala ali zbijala šale. Včasih so splavi – zdaj so bili le trije – pluli tako blizu drug drugega, da so lahko skupno peli ali si s splava na splav pripovedovali šale in se dražili. Posebno proti mraku so radi sedeli

¹⁷ Ingolič je tukaj pokazal primer pesmi, ki je spremenila svojo funkcijo (prim. Dundes 1965: 279); navaja namreč rusko ljudsko delovno pesem »Ej, uhnem« (za ohranjanje delovnega ritma so jo peli »burlaki«, težki fizični delavci, ki so proti toku vlekli ladje na reki Volgi), ki jo ob reki Dravi zgolj za dobro voljo pojejo študentje. Pesem je postala svetovno znana, ko jo je v prvi polovici 20. stoletja v Evropi in ZDA prepeval ruski emigrant, operni basist Fjodor Šaljapin (za pomoč pri iskanju informacij o tej pesmi se prijazno zahvaljujem rusistki in slovenistki Irini Makarovi Tominec).

¹⁸ Glasbena skrinja (jukebox, džuboks) je gramofon na kovance z avtomatskim izmenjevalcem, ki se je na začetku 20. stoletja razvila iz prvih t. i. glasbenih omar in je svoj razcvet doživela po drugi svetovni vojni. Njena uporaba je bila vezana izključno na javne prostore oz. gostinske lokale. (Delno povzeto po <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/jukebox>, pridobljeno 7. 1. 2022). Glasbene skrinje so bile (tako kot lajne) tudi pomemben glasbeni vir; godci so od njih prevzemali melodije, ki so jih igrali na zahtevo plesalcev oz. poslušalcev (Tomažič 1991: 44).

na uti in prepevali, le eden je ostal pri lemezu. Njihova pesem se je družila z zamolklim šumenjem počasne Drave in se razlivala po njeni širni gladini. (N. d.: 146).

Na splavu pojejo tudi med postankom, kadar so privezani kje, kjer prenočujejo in je predaleč do vasi in gostilne: »Včasí je pel Gornjakov Tona, ki je že mnogo hodil po svetu, nekaj časa je splavaril celo po Savinji in je znal največ pesmi. Vse ga je poslušalo, kadar je pel splavarske. Posebno ko je pel tisto, ki jo je prinesel s Savinje.« (N. d.: 148). Ingolič s pesmijo s Savinje misli na ponarodelo pesem, t. i. flosarsko himno Jožefa Lipolda; njena pritegnitev v besedilo je tu vsebinsko motivirana – splavar namreč poje na splavu stanovsko pesem, ki ponazarja splavarjenje. Ingolič je z izbiro besedila pesmi pevca hkrati označil: o splavarjenju poje izkušen splavar, ki se je pesmi naučil med svojim večletnim splavarjenjem na različnih rekah, tudi na Savinji.

Nenadoma pa se je oglasil Gornjakov. Začel je komaj slišno, kakor bi človek, ki stoji na bregu, zaslišal splavarje nekje od daleč, kako se približujejo s splavom in pojo: 'Hit! Hit! / Hiti le trte vit, sneg se že z'lo tali, / voda s planine nam jadno dol' sverši; / bomo zvezáli, urno peljali, bratec, le hit!' Polagoma so se približevali; že je bilo slišati udarce lemezov in videti sklonjene može nad njimi. Pesem je postala glasnejša. 'Glej! Glej! / Vezovnik zdelan, glej, riv'c že na viš moli, / flosarski stol se na fazah že košati; / deske so suhe ko zimske muhe, le trte daj! // Čuj! Čuj! / Tina le klopnice in stropnice proč odštej, / jaz bom dvanajšce in late podrgnil zdej, / trame in lese, te kar ponese, glej, kar osnuj!' Zdaj so bili že tu. Videlo se je, kako se jim napenjajo mišice, kako režejo vodo, da ostajajo za njimi veliki beli valovi, splav pa mogočen pluje mimo; les se sveti v soncu kakor zlato. 'Jur, Jur! / Zdaj le odrini, kak olje bo smučalo, / da le kje sprednjik opiknil na kleč ne bo; / zadnik zaviraj, dobro upiraj, humplaj po žnur! // Dost! Dost! / Jedli in pili zadosti so že na flos, / Jurko na prvega, ti si mu najbolj kos, / Jož naj bo zadi, se šele vadi, mlada je kost!' Zdrknili so mimo. Splavarji postajajo manjši, zlati zaklad, ki ga vozijo, se izgublja v modrini neba in reke, tudi udar vesel ni več tako mogočen, pesem je tišja. 'Zdaj! Zdaj! / Žegen šentjanžev, zdravica naj vsem velja, / sveti Miklavž naj na vodi pomoč nam da, / ukali, peli bomo veseli, le brž naprej!'¹⁹ Splav se kot svetla točka izgublja na obzorju. Pesem je še komaj zaznavna, tiha gine v šumenje reke, slednjič zamre, ostane le šumenje vode in neskončno nebo. (N. d.: 148)

Ob citatih je vidna Ingoličeva dodatna interpretacija pesemskega besedila, ki zvočno in ritmično naraščajoče besedilo še bolj poudari. Med posamezne kitice je dodal opis načina njegovega petja; pevčevo ritmično petje, ki ga zahteva melodija, je ponazoril z dinamiko poteka splavarske plovbe, kakor jo doživlja nekdo na bregu, ki vidi in predvsem sliši splav pripluti in odpluti. Ingolič z besedilom pesmi, ki jo ustrezno sam prekinja s komentarji oz. opisom plovbe, ustvari trikotno dramatično shemo, ki ima glasbeni značaj. Pesem tvori zasnovo, vrh in razsnovo. Ingoličevi interpretativni komentarji ritem pesemskega besedila upočasnjujejo, stopnjujejo in ga dodatno razlagajo.

¹⁹ Gre za besedilo ponarodele pesmi Jožefa Lipolda s popularnim naslovom Flosarska, ki jo je Štrekelj uvrstil v Dodatek nenarodnih stanovskih pesmi pod št. 34.

HALOŠKI CIKEL

Novele *Tam gori za hramom* (1938), *Likof* (1940) in *Žeja* (1940–41)

Službovanje na Ptuj in srečevanje z nekaterimi Ptujčani, nemškimi lastniki haloških vinogradov, na eni strani ter s skrajno izkoriščanimi haloškimi viničarji in kočarji na drugi je Ingoliča spodbudilo k tematizaciji problematike socialne neenakosti v predvojnih Halozah in formiranja novega družbenega reda na tem vinorodnem področju v vojnem in povojnem času. Med novelami s tovrstno tematiko še posebej izstopajo besedila *Tam gori za hramom* (1938), *Žeja* (1940) in *Likof* (1940), med daljšimi besedili pa roman *Žeja* (1940–41), ki mu je po vojni sledilo nadaljevanje *Trgatev* (1946); obe romaneskni besedili sta v povojnem času izšli kot dva dela ene knjige pod skupnim naslovom *Vinski vrh* (1946).

Prvoosebni pripovedovalec v noveli *Tam gori za hramom* v haloški gostilni sreča ptujskega vinskega trgovca, ki je prišel s pogreba svoje viničarke; zvečer se skupaj odpravita v trgovčevo zidanico, kjer popivata do jutra. Drugi dan, na dan trgatve, pripovedovalec ugotovi, v kakšnih naravnost grozljivih, človeka nevrednih razmerah (lakota, premajhna, nizka in vlažna koča) živi trgovčeva viničarska družina – zaradi prezgodnje viničarkine smrti zaradi jetike njeni hčeri, ki jo je zaplodil trgovec in lastnik vinograda, materi in sestri grozi izselitev iz borne koče. V uvodu v novelo pisatelj na poti v Haloze srečuje kmečke voznike, ki si na vozu s sodom pijano prepevajo (Ingolič 1950: 26). Med nočnim vzpenjanjem k trgovčevi zidanici se sliši pesem klopotcev; nemški lastnik je na svojega še posebej ponosen: »Od blizu in daleč so se oglašali klopotci, nekateri so udarjali v večjih presledkih z zamolklim glasom, drugi so vreščeče žlobudrali. /.../ Nad nama se je oglasil klopotec, moral je biti izredno velik. 'Auch dieser Kerl ist mein!' se je takoj oglasil njegov lastnik.«²⁰ (N. d.: 30, 32). Drugo jutro gre pripovedovalec po trgovčevem naročilu iskat viničarko, ki naj bi pospravila njuno nočno razdejanje; pri tem sreča njeno mater, ki mu pripoveduje o svoji mrtvi hčeri, ki je z gospodarjem imela nezakonskega otroka, in duševno ter telesno spremembo v hčeri spričo gospodarjevega spolnega zlorabljanja označi z umanjkanjem njenega petja: »'Takoj potem ni bila več prava, pokašljevala je in ni si več pela kakor prej.'« (N. d.: 43).

²⁰ Klopotec je vrsta lesenega idiofona (samozvočila), ki ga poganja veter; namenjen je odganjanju ptic iz vinogradov, zato stoji le, ko zori grozdje (od 15. oz. 24. avgusta do trgatve). Štrekelj (Š 8116–8117) v razdelku Oponašanje raznega orodja in raznih del navaja besedilo klopotčevega petja s Kozjaka, Zmaga Kumer pa še iz Haloz in Slovenskih goric (Kumer 1983: 17–21).

Oblastna in malenkostna trgovčeva žena, Nemka, s pomanjkljivim znanjem slovenščine, dlakocepsko nadzoruje obiranje grozdja in išče izgubljene grozdne jagode; nesproščeni trgači si zato ob delu ne upajo peti: »'Kiri je tu trgala?' je zaklicala, ko je staknila jagodo. Trgači so se ozrli k njej. Nekdo je zaklical neko ime. Gospodinja pa je pomahala s palico in velela: 'Neža, prišla sem in to pobrala. Vsi lepo trgala, nič pustila zadi! Lon pa bi rada imela! Jez čem met ordnungo!' Drobnó, slabo oblečeno dekletce se je spustilo h gospodinjí in med njeno pridigo pobrala dve, tri jagode. Prej so trgači peli, po teh njenih besedah pa so molče in pazljiveje opravljali svoj posel.« (N. d.: 52).

Zvečer je v trgovčevi zidanici razbrzdana zabava ob glasbi iz gramofona (n. d.: 59); trgovec se iz čiste pijanske objestnosti celo našemi v smrt in se name-rava ponorčevati iz ostarele bogaboječe viničarkine matere, ki je medtem na pragu kočé v resnici izdihnila. Pripovedovalec z grozo opazuje socialno ne-občutljivost trgovčevih gostov; medtem zaide v klet pod hišo, kjer utrujeni in izčrpani viničarji stiskajo gospodarjevo grozdje: »Nekdo je začel peti pesem o veselem hribčku. Najprej je pel sam, potem so pritegnili tudi ostali. 'Tam gori za hramom / en trsek stoji, / je z grozdom obložen, / da komaj drži ...' Peli so o čričku, ki prepeva in vabi v trgatev, o konjičkih, ki težko vozijo vince, in naposled o vincu samem. Z neubranimi glasovi so peli to priljubljeno pesem vinogradnikov,²¹ z mislimi pa so bili kdo ve kje.« (N. d.: 62).

V naslovu novele *Tam gori za hramom* nastopa citat ljudske pesmi kot literarne odnosnice. Naslov sam ne nakazuje citatnosti ne z navednicami ne s poševnim tiskom; prav tako ni naveden vir. Šele iz novelskega besedila je razvidno, da je pisatelj za naslov uporabil verz iz ponarodele pivske pesmi, ki velja za Slomškovo. Izbira citata je motivirana z dogajališčem novele, širše z vinorodnim področjem Haloz in ožje s prizoriščem, kjer prvoosebni pripovedovalec sliši peti viničarje – v kleti oz. med stiskanjem grozdja. V celoti navedena je samo kitica, ki se začenja z verzom, ki je tudi v naslovu novele; prva in ostale kitice so parafrazirane. Ingolič pesem imenuje »priljubljeno pesem vinogradnikov«; naslov oz. temo parafrazira kot »pesem o veselem hribčku«. Vsebine prve kitice o nakupu zemljišča za vinograd Ingolič namenoma ne navaja, saj je v nasprotju z realnim socialnim in ekonomskim stanjem viničarjev, ki gospodarjevega vina niti poskusiti ne smejo, kaj šele, da bi razmišljali o lastnem vinogradu. Kljub temu se z občutjem pridelovalcev, ki so se celo leto trudili, veselijo tuje letine.

Noveli *Žeja* in *Likof* je pozneje vključil v roman *Žeja*; z vidika zastopanosti ljudske pesmi je še zlasti informativen *Likof*, saj je osrednji dogodek novele trgatev in zabava po njej, kar implicira prisotnost ljudskega petja. V ospredju

²¹ Zelo znana ponarodela pivska pesem Antona Martina Slomška: »En hribček bom kupil« (Š 5477–5490).

romana *Žeja* je kočarska družina Svenšek, ki ji zaradi prezadolženosti prodajo domačijo z vinogradi. Sreča v nesreči je, da postanejo viničarji mladega sodnika Dobnika, ki se trudi, da bi Svenškovi posestvo lahko ponovno odkupili. V Likofu osrednja, v romanu pa med stranskimi zgodbami je tudi situacija zadolžene mlade lahkožive kočarke Jusovke; predelano novelško besedilo predstavlja osemnajsto poglavje romana.

Ingolič je z Jusovkino zgodbo pokazal na enega od vzrokov za haloško revščino, tj. na nerazumno lahkomiselnost dionizičnost s katastrofalnimi posledicami, ki se po celem letu pomanjkanja sprosti na likofu po trgatvi. Jusovka, ki od letnega pridelka pričakuje, da bo lahko odplačala dolg in obnovila hišo ter poskrbela za svoje razcapane in sestradane otroke, že na dan trgatve ves mošt proda pod ceno; preštevilni trgači ji na likofu med petjem in plesom popijejo vse lansko vino; ponoči zakoljejo celo prašiča, katerega meso bi njeno družino hranilo vso zimo. Za ceno zabave ene noči ostane brez celotnega letnega dohodka.

Spočetka ne v noveli ne v romanu nič ne kaže na katastrofo. Petje trgačev v Jusovkinem in drugih vinogradih predstavlja jesensko vinogradniško zvočno ozadje (Ingolič 1973a: 47, 51, 53), harmonika in petje v hiši pa znamenje običajne zabave po večerji na likofu (n. d.: 55, 57), ki se bo sprevrgla v nesluteno pogubno veseljačenje. Skoraj identična v noveli in romanu sta odlomka, ko trgači, že precej pijani, po plesu zapojejo:

Iz pijanih grl se je oglasila najprej pobožna pesem:²² 'Češčena si Marija, / je angelški glas, / ko bo zadnja ura bila, / prid', mati ti, po nas!²³ Ženskam in dekletom so se zaripla lica omilila, ko jim je prišla sveta beseda prek vlažnih ustnic, moški pa so peli, ne misleč na besede. Hreščeči glasovi so se zaletavali ob nekaj zaprašenih svetih podob, se odbijali od preperellega križa v kotu nad mizo in butali skozi vrata v temno vežo, da bi se sprostili v noč, ki je ležala nad spokojnimi griči. Pesem je bila dolga, melodija otožna. Ko so končali z njo, je Jusovka²⁴ prešla na drugo. 'Nikaj na svetu lepšega ni, / kakor gorica, kadar cveti!' Takoj ji je pritrdilo vse omizje. 'Oj, kumek moj dragi, zdaj se napij, / nikaj na svetu boljšega ni!' Jusovka je pela dalje: kako kumek hiti na delo, da ga ne bi zamudil, kako seka kole, jih ostri, deca pa belijo; potem sam veže trto, kajti to delo zna samo on in nihče drug; o sv. Mihalu obere grozdje, čez dober mesec ga sv. Martin krsti; očka prinesejo čutarico, mamica pa gibanico. 'Oj, kumek moj dragi, zdaj se napij, / nikaj na svetu boljšega ni!'²⁵ Pesem je bučala, da se je tresla soba. Vse se je tiščalo okoli mize, sredi katere se je svetila buča. K Jusovski se je stiskal Svenšek, govoril vanjo in segal, kamor je mogel. Ona pa je pela, morala je peti, peti in nič drugega. (N. d.: 58).

²² V romanu je Ingolič dodal še hripavost grl: »Iz pijanih in hripavih grl se je oglasila pobožna pesem.« (Ingolič 1946b: 58).

²³ Refren marijanske cerkvene pesmi (Franc Kimovec) Je angel Gospodov (Slavimo Gospoda 1998: 223).

²⁴ V romanu je pevko zamenjal s pevcem, Fiderškom (Ingolič 1946b: 58).

²⁵ Dve varianti pivske pesmi »Nikaj na svetu lepšega ni« (Š 5468–5469) je Štrekelj označil kot kajkavsko in hrvaško.

V noveli se ljudsko petje s tem zaključi in se dogajanje nadaljuje s prodajanjem mošta trgovčevemu pomočniku, v roman pa je Ingolič v nadaljevanju uvrstil še dodatno pesemsko gradivo:

‘Prelepo ime Franček, / sam Bog te naj živi! / Primi bučo v roke, / in sladko se napij!’ Fideršek je pograbil bučo, ostali so zagrmeli iz polnih prsi: ‘Le ga piti no zavžiti, / le ga piti no zavžiti! / Živa žaba notri plava. / Kam je šlo? / Spili ga smo!’²⁶ Ko si je Fideršek obrisal mokra usta, je postavil bučo pred Jusovko in zapel: ‘Buča stoji na mizi, / je Rozi najbolj blizi, / le primi, primi bučo v roke ti / in malo vun izpij!’ Jusovka je nagnila bučo, omizje je zapelo: ‘Zavoljo našga Jezusa, / ki nam sladko vince da!’²⁷ Napitnica se je vrstila za napitnico. Ni jih zmanjkalo. Vsakdo je dobil svojo. (Ingolič 1946b: 224.)

S pivskimi pesmimi Ingolič ilustrira prostor (vinogradniško področje), čas (trgatev) in osebe (vinski trgovec kot lastnik vinogradov, meščanski gostje na obisku, viničarji kot pridelovalci vina). Pri opisu Jusovkinega razbrzdano pogubnega likofa je Ingolič uporabil besedila napitnic, ki z refreni spodbujajo k pitju: »Oj, kumek moj dragi, zdaj se napij, / nikaj na svetu boljšega ni!«, ‘Primi bučo v roke, / in sladko se napij!’, ‘Buča stoji na mizi, / je Rozi najbolj blizi, / le primi, primi bučo v roke ti / in malo vun izpij!’ (N. d.: 47).

Vzporedno z zgodbo Svenškovih poteka v romanu še ljubezenska zgodba nekdanje trgovke in viničarjeve hčere Mare, mlade druge žene ptujskega vinskega trgovca Munde, in lahkomiselnega odvetnika Slaparja; ljubimkata v Mundovi zidanici. Ko se dobrega življenja naveličana Mara spominja začetkov s svojim starim možem, polista po spominski knjigi gostov v zidanici, kjer so med različnimi mislimi na njun poročni dan, ki so jih prispevali svatje, zapisani tudi verzi nekaterih ljudskih pesmi: »Nobeno ženit’vanje / brez vinca ne mini, / sam Jezus v Galileji / iz vode ga stori!²⁸ // Lušno je na sveti!²⁹ // O ja, / zmeraj vesel, vesel, / o ja, / dokler na svet’ živel, / o ja, / zmeraj bom vin’ce pil, / o ja, / dokler bom živ!³⁰ // Oj, vinček, hoj, hoj! / Bod’ dober z menoj. / Nikar me ne vrzi, / pod mizo nocej!³¹ // Kol’kor kapljic, / tol’kor let, / Bog nam daj na svet’ živet’!³² (N. d.: 47). Mundova žena ni pozabila na svoje slovensko viničarsko poreklo, zato viničarjem pomaga, kolikor je v njeni moči; med

²⁶ Pivska pesem »Prelepo ime I., sam Bog naj te živi!« (Š 5671–5682).

²⁷ Varianta pivske pesmi »Glažek stoji na mizi« (Š 5858–5864).

²⁸ V zvezi z omembo Jezusovega čudeža na svatbi v Kanigalilejski, ko je iz vode nastalo vino, obstaja tip zdravice, ki so jo peli na svatbah in je Štrekelj njene variante v razdelku Pesmi svatovske uvrstil pod skupnim naslovom »Vse sorte zdravice zdaj vunkaj gredo« (Kanigalilejska) (Š 5346–5365).

²⁹ Prvi verz dveh tipov stanovske ljudske pesmi o samskem stanu: Samec pevec, kakor ptič (Š 8191) in Poštenemu samcu se ni treba ničesar bati (Š 8204–8205).

³⁰ Pivska pesem Vinski bratec (Š 5984–6022).

³¹ Prva kitica ene izmed pivskih pesmi (Dravec 1981: 255).

³² Napitnica »Kolikor kapljic, toliko let« (Š 5616–5619).

bivanjem v zidanici prepeva, medtem ko se iz hiše nemškutarske Koreske razlegajo radijski nemški »šlagerji in koračnice« (n. d.: 110).

Socialna neenakost je razvidna tudi v razliki med hkratnim dogajanjem v zidanici in vinogradu – v gospodarjevi hiši se veseljači in poje; odvetnika Slaparja spodbujajo, da bi jim pel solo, viničarji pa opravljajo enega najtežjih vinogradniških poslov – škropljenje s strupeno modro galico. Petje je v tem primeru znak socialne neenakosti – medtem ko viničarji delajo, se lastnik in njegovi gostje zabavajo:

Slapar se je sprva nekaj branil, slednjič pa se le dvignil. Gospe so medtem umirile omizje, gostje so le neradi opustili svoje pogovore in se ozrli na Slaparja, ki je že držal poln kozarec v rokah in čakal. Nekaj hipov se je oziral okoli sebe, potem pa zapel s svojim mogočnim baritonom: En starček je živel / tam v vinskih gorah ...³³ Stopil je korak od mize, se oklenil polne čaše z obema rokama in se obrnil proti oknu, da se je sonce z zadnjimi žarki zableščalo v vinu in obsijalo tudi njegov obraz. Pel je, nepremično zroč v čašo zatega vina. Pozabil je na vse okoli sebe, živel je samo z dobro kapljico in pel samo njej: Prav pridno je držal / kozarček v rokah, / zahajal k prijatlom / je pevskim. / Ko ura pa pride, / ločitve je čas, / on vzame kozarček / in reče na glas: // Oče nebeški, glej, / še en kozarček zdej, / hvalo bom vekomaj, vekomaj pel. Tedaj se je družba dvignila in zapela mogočno, silno: Oče nebeški, glej, / še en kozarček zdej, / hvalo bom vekomaj, vekomaj pel ... Pesem je donela skozi odprto okno, se razlivala po Mundovem vinogradu in se dvigala na vrh, kjer je stopal stari Turkuš s težko škropilnico na ramenih /.../ Usta je imel suha, oči so ga pekle, koža ga je žgala in noge je komaj vzdigoval. 'Hudiči, oni pa pijejo in si prepevajo!' je siknil. (N. d.: 131, 133).

Tudi po trgatvi se trgovčeva družba ob izbranem vinu zabava v kleti, v sosednjem prostoru pa viničarji molče in ob jabolčniku čakajo na prekopavanje tropin in ponovno stiskanje; med razuzdanimi trgovčevimi gosti sta tudi ptujski kapucin, pater Dizma, in vinogradnica Koreska, ki splezata na sod, pijeta in se objemata, dokler pater ne pade za sod: »Medtem ko so ga reševali, je stopil Slapar, ki je dotlej malo govoril, pač pa mnogo pil, na stopnice in zapel z globokim glasom: 'Ko bo pater umrl, / ga bomo pokopali / pod te vinske gantnarje. / Kdor bo mimo tekkel, / vsak bo rekel: / Ta je en velik pijanec bil.' In pritegnili so še drugi: 'Odškrnite se pipe, / odprite se čepi, / naj se to vince po grlu pocinglja! / Cinglja, cinglja, cinglja, cinglja, / naj se to vince po grlu pocinglja!'«³⁴ (N. d.: 237).

Nesproščenost zaradi podložnega odnosa med gospodarjem in viničarjem se kaže tudi v umanjkanju petja v trgatvi pri Koreski, kjer si ustrahovani viničarji zaradi groženj, da ne delajo dovolj, ne upajo niti prav zapeti (n. d.: 230),

³³ Štrekelj je to pesem uvrstil med avtorske pesmi v Dodatek pod št. 16 k poglavju Pesmi pivske in v veseli družbi.

³⁴ Pesem, podobna pivskemu pesemskemu tipu »Pokopljite me v Jezusovo klet« (Š 6023–6038); Dravčev zapis je skoraj identičen z Ingoličevim navedkom (Dravec 1981: 269).

čeprav je prepevanje trgačev sicer obvezni element vseh drugih Ingoličevih opisov trgatve, še posebej pri kmetu Turkušu, ki je dober gospodar in svoje delavce pravično plačuje:

Trgači v njegovi mali gorici so peli od ranega jutra. /.../ 'Zapojmo!' je vzkliknila in začela peti. Iz Turkuševega vinograda se je razlilo po Vinskem vrhu zateglo haloško petje. Čeprav ni bilo enega samega trgača z žalostno mislijo, je njihova pesem, pa naj je pela o vinu, ljubezni ali svetnikih, zvenela zategnjeno, otožno. Šele ko je Lojz začel vriskati in se je oglasilo nekaj dečkov, je postalo veselejše, prešernejše. Sam Turkuš je vriskal, od časa do časa pa stopil na vrh h kočii in se zvedavo oziral doli na pot. /.../ Trgači so se s pesmijo odpravili proti koči. /.../ Težakom ni dajal kislega jabolčnika kakor na kmetiji, marveč vina, ob likofu je naročil godca, da so pili, peli in celo plesali pozno v noč. (N. d.: 209, 210, 211, 94).

Na ekonomsko-socialno neenakost med viničarji in lastniki vinogradov in njihovimi gosti Ingolič ni pokazal z izbiro pesmi. Čeprav se sicer iz Koreskine zidanice slišijo nemški »šlagerji in koračnice«, veseli družbi tako v koči kot v gosposki zidanici prepevata slovenske ljudske pivske pesmi; Ingolič besede slovenske ljudske pesmi položi v usta tako haloške kočarke in viničarjev kot tudi premožnega ptujskega odvetnika; družbena hierarhija se ne meri po izbiri ljudske pesmi; le-to pojejo pripadniki višjega in nižjega sloja. To potrjuje dognanja švicarskega raziskovalca ljudskega izročila Richarda Weissa o pojavnosti ljudske pesmi v vseh slojih: »Po Weissu namreč v vsakem človeku obstaja plast individualne in plast ljudske kulture – vezane na skupnost in tradicijo. Čeprav se posamezni družbeni sloji med seboj razlikujejo glede na prevlado ene ali druge kulturne plasti v njih, sta vendar v vsakem stanu in v vsakem človeku prisotni obe plasti, kar pojasnjuje ugotovitve o sprejemanju ljudske kulture oziroma pesništva v različnih družbenih plasteh od kmeta do intelektualca. To je tudi psihološka in ne le sociološka ljudskost.« (Terseglav 1987: 17).

Haloški viničarji v Ingoličevi *Žeji* pojejo še, ko romajo na Ptujsko Goro (n. d.: 166–167), ko meljejo sadje za jabolčnik (n. d.: 208) in ob kresovanju na veliko soboto (n. d.: 99).

Posebno vlogo je Ingolič v besedilu namenil klopotcu in njegovemu petju. Svenšek je po prodaji svojega posestva brezbrizen do dela; še posebej se ne bri-ga za vinograd, zato morajo njegovi otroci, medtem ko je on v gostilni, sredi poletja sami postaviti klopotec; Ingoličev literarni opis klopotca, ki je lahko že kar etnografski vir, navaja klopotčeve sestavne dele in imena zanje, pogoje delovanja in onomatopoetsko oponašanje klopotčevega petja: »Klopotec je bil srednje velik. Vetrnice je imel dva metra dolge, kladivec pa so bila kakor Tinčeva pest. Vendar so ga komaj spravili do droga, ki se je dvigal sredi vinog-rada. Ko so k repu privezali še nekaj košatih hrastovih vej, so se lotili dviga-nja.« (N. d.: 198). Kvaliteta klopotčeve pesmi govori o ugledu vinogradnika

in njegove družine, zato so otroci ob svojem klopotcu zaradi njegove počene deske razočarani:

Že je zavelo preko sadovnjaka, klopotec se je zasukal, vetrnice so se zganile in se zavrtele. Prvo kladivce je udarilo, potem drugo, tretje, četrto, kratek premor, peto, šesto in spet prvo. Sprva počasi, udarec za udarcem, a kmalu so si udarci naglo sledili. Toda, joj, kakšen glas ima! Drugačen kakor lansko leto. Lani je pel visoko in čisto, zdaj pa ropoče, kakor bi tolkel na počen lonec. /.../ Medtem se je napravil mrak in oglasili so se črički. Svenškov in Turkušev klopotec sta jim pritrjevala, prvi z zlomljenim, drugi s svetlim, čistim glasom. (N. d.: 198).

Pijanemu Svenšku se zdi, da se mu lastni klopotec posmehuje, ker je izgubil posestvo:

Ko sta kosila zgodaj nad hišo, sta slišala tudi Turkušev in Koreskin klopotec. Sredi dopoldneva se je oglasil še Mundov, ki je bil največji izmed vseh. Navadno je najprej zapel Turkušev, kakor da oznanja prihod vetra, potem se je oglasilo iz Koreskega vinograda, nekaj časa sta se pogovarjala sama: Turkušev je pel kakor nevesta, Koreskin je odgovarjal kakor ženin. Šele čez čas se je zganil njihov. Tedaj je Svenška spet zapelo. Še vedno je ponavljal: 'Ha-ha-ha! Nič ni tvojega, Svenšek, nič tvojega, Martin ...' Ko se je dovolj narogal, se je zbudil Mundov. Zamolklo je začel pritrjevati: 'Da-da-da!' (N. d.: 201).

Ingolič klopotčeve posmehljive besede, ki jih sliši Svenšek, kot refren ponovi na petih mestih, dokler Svenšek od jeze klopotca v pijanosti ne podre (n. d.: 200–202).

Roman *Trgatev* (1946)

Žeja se nadaljuje v *Trgatvi*; dogajanje drugega dela je postavljeno na Vinski vrh nekaj mesecev pred koncem druge svetovne vojne in po njej; ko se začnejo formirati zadruge, se prične govoriti o agrarni reformi in o nastanku novega, za viničarje pravičnejšega družbenega sistema. Tudi z vidika medbesedilnih navezav na ljudsko pesem se romanu *Trgatev* pozna, da je med nastankoma *Žeje* in njenega nadaljevanja prišlo do družbenih sprememb.

V času, ko se približuje osvoboditev, partizani zasedejo Koreskino hišo in priredijo miting; Ingoličevi pesemski citati so tudi v primeru partizanskih pesmi izbrani namerno; njihova besedila podkrepijo siceršnje dogajanje oz. osvetlijo razmišljanja in občutke posameznih literarnih oseb; kažejo na družbene spremembe:

V prostorni sobi, kjer se zadnja tri leta, a tudi prej, ni slišala drugačna kakor nacistična nemška pesem, v sobi, kjer se ni govorilo o Slovencih drugače kakor o neumni delovni sili, kjer je Koreska gostila in napajala svoje številne ljubčke, se je prvič oglasila pesem slovenskih partizanov. 'Bratje, le k soncu, svobodi, / bratje, le k luči na plan! / Noč je bo-

lestna za nami, / pred nami svobode je dan.³⁵ Gelica je takoj pristopila k fantom in pela z njimi. Komaj so odpeli to pesem, so začeli drugo. 'Stoji tam v gori partizan, / ozira se v nižavo, / trdo mu puško stiska dlan, / šel v borbo bo krvavo.'³⁶ /.../ S pesmijo so odhajali proti Mrzlemu bregu. 'Hej, brigade, hitite, razpodite, zatrite, / požigalce slovenskih domov! / Hej, mašinka, zagodi, naj odmeva povsodi, / naš pozdrav iz svobodnih gozdov!'³⁷ Po Vinskem vrhu se je razlegala pesem svobode in upora. Tam, kjer se je doslej šopirila kričava nemška pesem, slovenska pa se je le tiha, pobožna in otožna že od nekdaj plazila po globačah in klancih in si je le redko upala na vrh, zadnja tri leta pa je niti v grapah ni bilo čuti, je zdaj odmevala nova slovenska pesem, bojevita, zmagoslavna. Ves Vinski vrh je zajela in segla še dalje na sosednje vrhove. Viničarji z Vinskega vrha so se ustavljali na poti domov in zavzeti poslušali, na sosednjih vrhovih so odpirali okna. Preko haloških gričev pa je šlo: 'Le vkup, le vkup, uboga gmajna! / Heja, hejo! / Za staro pravdo zdaj bo drajna! / Heja, hejo! / Zimzelen za klobuk! / Punt naj reši nas tlačanskih muk!'³⁸ (Ingolič 1946a: 47).

Ingolič že s pridevki, ki jih doda nemški, slovenski ljudski in slovenski partizanski pesmi, izrazi svoj odnos do teh pesmi oz. s pesmimi in njihovimi oznakami pokaže na nacionalna (nemško-slovenska) in družbena nasprotja (nemški lastniki – slovenski viničarji): predvojna nemška pesem, ki simboli-zira nemške lastnike vinogradov in tuje oblastnike, »se je šopirila« in je bila »kričava«; slovenska ljudska pesem, ki predstavlja družbeno zapostavljeno in marginalizirano slovensko viničarsko prebivalstvo, pa je bila »tiha, pobožna in otožna« in se je »že od nekdaj plazila po globačah in klancih in si je le redko upala na vrh«, od koder se je iz zidanic in kleti sicer razlegala nemška pesem. Zato je nova, in sicer partizanska pesem, ki je nadomestila ponižno slovensko petje, katerega v zadnjih letih zaradi stopnjevanega nemškutarskega nasilja in groženj niti ni bilo slišati, »bojevita« in »zmagoslavna«.

Ingolič nove družbene razmere na Vinskem vrhu podkrepi na več mestih z mnenjem o novih pesmih, ki se širijo med ljudmi: »Ta pesem je bila drugačna kakor pred leti. Pred vojno so pastirčki in pastirice prepevali otožne Marijine pesmi, včasih tudi kako zaljubljeno, ki ni bila nič bolj vesela; zdaj so se glasile s pašnikov pesmi, v katerih ni bilo ne otožnosti ne malodušja; bile so vedre partizanske pesmi, ki so pele o težkih borbah, o pogumu mladih partizanov, o svobodi.« (N. d.: 144). Po vojni prinašajo otroci nove partizanske pesmi iz

³⁵ Podlaga znani slovenski partizanski pesmi je rusko besedilo, ki ga je leta 1905 v moskovskem zaporu napisal Leonid P. Rodin, po nemški predlogi pa leta 1924 prepesnil Mile Klopčič; besedilo je bilo natisnjeno v več partizanskih tiskih; v Porabju sta narečno varianto zapisali Ana in Terezija Bajzek (Paternu 1998: 641).

³⁶ Partizanska pesem Stoji na gori partizan (prireديل Milko Škoberne), <https://dlib.si/details/URN:NBN:SI:SND-AGNG1GYE>, pridobljeno 7. 1. 2022.

³⁷ Partizanska pesem Mateja Bora, Hej, brigade (Paternu 1998: 291).

³⁸ Partizanska pesem Le vkup uboga gmajna Mileta Klopčiča, ki jo je pesnik priredil po slovenskih puntarskih geslih v nemški pesmi Ain Newes lies von den Kraynerischen bauern, natisnjenih na nemškem letaku iz l. 1515. (Paternu 1998: 511).

šole in jih doma za zabavo prepevajo namesto nekdanjih ljudskih ljubezenskih in legendarnih:

Tonček je začel peti partizanske pesmi, ki so se jih učili, ostali so potegnili za njim, celo Veseličeva Štefka, ki je bila najmlajša med njimi, je poskušala peti. Njihovo petje se je veselo razlegalo po vinogradih in sadovnjakih. Tudi prej včasih so se viničarski otroci zbirali na vrhu in se pogovarjali in peli, toda govorili so o tem, kako bodo gospodarici ali gospodarju poljubili roko, za kar bodo morda dobili kak dinar ali jabolko, pogovarjali so se o bogatih izložbenih oknih v mestu, o nedeljskih mašah, romanjih in morda še o čem, kar se je zgodilo na Vinskem vrhu, peli pa so večinoma pobožne pesmi. (Ingolič 1946a: 189.)

Nekdanji viničarji po ustanovitvi vinogradniške zadruga kot nekoč v romarski procesiji pohajajo med vinogradi; razliko med romanjem v *Žeji* (Ingolič 1946b: 163–176) in tokratnim pohodom v *Trgatvi* predstavlja pisateljeva izbira pesmi; nekdanje pesmi z nabožno vsebino (ljudske ali cerkvene) so zamenjale partizanske: »'Zapojmo!' je vzkliknila iz polnega srca. 'Zapojmo!' je ponovil Orlič in stopil k njej. Po vrheh in klancih, koder je romarska procesija vsako leto pobožno molila in spokorniško prepevala, se je oglasila smela, samozavestna partizanska pesem.« (N. d.: 260).

Partizanska pesem zamenja tudi ostale pogrebne svečanosti, ko ob pogorišču Turkuševe hiše zagrebejo trupla ubitih partizanov in starega Turkuša ter njegove hčere; besedilo pesmi izraža misli in občutja pogrebcev:

Četa partizanov, samih domačih fantov, je pristopila tik jame in zapela: 'Kot žrtve ste padli v borbi za nas, / da srečo, svobodo bi užival trpin. / Do smrti je služil svobodi vaš glas, / pogumno ste zrl v gotovi pogin.'³⁹ Viničarji in njih otroci so prisluhli pesmi, ki je še niso slišali. V bolečini, kakršne še niso čutili, se jim je stisnilo srce. Partizani pa so peli: 'A kadar svoboda zasije nam spet / in vaše se želje spolnijo, / takrat se spominjal še pozni bo svet / junakov, ki v grobu trohnijo.' Otožna, veličastna melodija je drhtela nad pogoriščem, se zlivala po Turkuševem vinogradu in segala doli do viničarij, a tudi do obeh gospodskih zidanic, ki so bile zaprte in zaklenjene. 'V razkošnih palačah piruje tiran / in v vinu utaplja bojazen, / a roka pravice že dviga se nanj / in piše na steno mu kazen.' Ko so partizani utihnili, je njihova pesem še vedno drhtela nad širokim odprtim grobom. (N. d.: 136.)

Krutost vojnega časa se na viničarjih odraža tudi tako, da zgodaj spomladi leta 1945 med kopjo ne pojejo (n. d.: 118); že poleti po osvoboditvi pa se med škropljenjem in vezanjem iz vinogradov spet razlega pesem (n. d.: 178). Prisilna medvojna izselitev Svenškovih v Srbijo je vzrok za seznanitev Haložanov s tujim pesemskim izročilom oz. dokaz za raznovrstnost razširjanja ljudskih pesmi – čeprav so viničarji bili prisilno izseljeni, jim je v Srbiji uspelo v nekaj letih v tolikšni meri vživeti se v novo okolje, šege in navade, da so sprejeli tudi srbske ljudske in partizanske pesmi. To kaže na prežetost nekdanjega načina življenja z ljudsko pesmijo in nanjo kot na neizogiben element ljudske

³⁹ Besedilo ruske žalostinke je prevedel Mile Klopčič (*Pesmarica naših pesmi* 1980: 18).

duhovne kulture in življenja nasploh. To prepletenost z ljudskim je Ingolič znal prepoznati, opaziti in uporabiti kot prvine svoje pripovedi: »Tudi zapeli so. Najprej ti, ki so ostali na Vinskem vrhu. Peli so slovenske partizanske pesmi. Svenškovi so jih zavzeto poslušali. Potem so oni zapeli srbske narodne in partizanske.« (N. d.: 168).

Ingoličeva izbira citatov v *Trgatvi*, nadaljevanju *Žeje*, kaže na družbene spremembe na Vinskem vrhu. V celotnem romanu ni pisatelj uporabil citata niti ene napitnice ali druge ljudske pesmi, temveč zgolj partizanske. Besedila pesmi v *Trgatvi* pozivajo k odpravi družbene neenakosti v Halozah (Bratje, le k soncu, svobodi); kažejo na pridobljeno moč ljudi iz hribov, tudi Haložanov (Stoji tam v gori partizan, ozira se v nižavo), spodbujajo k uporabi poniževanih in izkoriščanih viničarjev (Le vkup, le vkup, uboga gmajna) ter dodatno ilustrirajo dogajanje, npr. ob žrtvah nacističnega nasilja (Kot žrtve ste padli, v borbi za nas).

Roman *Pot po nasipu* (1948)

Ingoličev roman *Pot po nasipu* je prvoosebna pripoved brigadirja Andreja Lešnika o gradnji železniškega nasipa mimo Doboja v Bosni, ki so ga leta 1947 gradili prostovoljci mladinskih delovnih brigad. Glede na čas nastanka romana in njegovo tematiko se ne gre čuditi, da je v tej knjigi med vsemi v Ingoličevem opusu petje omenjeno največkrat, in to v propagandno-spodbudni funkciji.

Slovenski brigadirji s hrvaškimi pojejo in plešejo že na počasnem in dolgotrajnem potovanju z mnogimi postanki v Bosno (Ingolič 1948: 8, 9, 11, 54): »Trikrat, štirikrat smo že prepeli pesmi, ki smo se jih naučili doma, v šoli, v partizanih in v armadi.« (n. d.: 8). Pojejo med delom v taboru (n. d.: 12, 65, 291), med delom na odseku (n. d.: 96, 113, 130, 151, 195, 275), ko se vračajo v tabor (n. d.: 49, 103, 270, 289), na poti na obisk v sosednji tabor in nazaj (n. d.: 59, 211, 296–297, 298, 301). Petje je spodbuda za delo (n. d.: 33, 38, 195) in znak mladostnega navdušenja in energije (n. d.: 65, 70, 96, 154, 276). Delo ob spremljavi petja je simbol brigadirskega dela v časopisnih poročilih (n. d.: 32, 155). Petje je del kulturnega programa v taboru in ko brigadirji obiščejo bližnjo vas (n. d.: 86, 87, 137, 161, 182, 184, 187, 188). V opis petja na brigadirskem prvomajskem pohodu in ob slovesu brigadirjev vključuje Ingolič besedila nekaterih brigadirskih pesmi (n. d.: 198, 202, 301, 302); ob omembah petja besedil večinoma ne navaja, tako da ne moremo vedeti, ali poleg partizanskih in brigadirskih pesmi pojejo tudi ljudske.

Petje Ingoliču služi kot oznaka literarne osebe. Andrej občuduje brigadirko Jagodo, ki lepo poje; Marto, v katero se zaljublja, opazuje tudi med

petjem in plesanjem; iznajdljivega brigadirja Matjaža, nekdanjega pastirja, označi ravno s pesmijo: »Vsa brigada ga je poznala po njegovem žvižganju. Znal je vse mogoče pesmi, partizanske in zaljubljene, koračnice in pogreb-nice. Vsake pesmi je zažvižgal nekaj akordov in takoj preskočil v drugo. Vso pot so se mu smejali. Znal je tudi izvrstno posnemati najrazličnejše ptiče, vrano, srako, kukavico, škorca, a tudi druge živali, lajati je znal na deset načinov, tudi lisjaka in srnjaka je verno oponašal. Zdaj je žvižgal pogreb-nico.« (N. d.: 153).

SKLEPNE UGOTOVITVE

V obravnavanih literarnih delih Ingoličevega opusa se besedilo ljudske pesmi kot citat ali parafraza pojavi v njegovem prvencu, romanu *Lukarji*, v romanih *Na splavih*, *Žeja*, *Trgatev*, *Pot po nasipu* in v novelah Tam gori za hramom in Likof; v ostalih pojavitvah ljudske pesmi je omenjen le njen kontekst (novela Zebica in romana *Soseska* in *Matevž Visočnik*).

Največ citatov in parafraz ljudskih pesmi v obravnavani Ingoličevi prozi je iz pivskih pesmi, od koder so vsi citati (razen enega) in parafraze v romanu *Žeja*. Literarni prostor predstavljajo realne Haloze oz. fiktivni Vinski vrh; besedila ljudskih pesmi kot literarne odnosnice so zgoščena okrog jeseni oz. časa trgatve. Tako pri Jusovki pojejo na likofu po trgatvi, in sicer najprej cerkveno pesem Je angel gospodov, ki je v *Žeji* poleg citata stanovske pesmi Samec pevec edini primer nepivske pesmi – vse ostale so namreč pivske oz. napitnice. Nasprotno je v nadaljevanju *Žeje*, v romanu *Trgatev*, kjer kljub Halozam kot literarnemu prostoru ni niti ene pojavitve ljudske pesmi več. Glede na literarni čas (medvojno in povojno obdobje) je Ingolič pritegnil samo citate partizan-skih pesmi. Podobno je z brigadirskimi pesmimi v romanu o brigadirskem delu *Pot po nasipu*.

Tri ljudske ljubezenske pesmi nastopajo samo v enem odlomku roma-na *Lukarji*, in sicer v opisu zimskega vaškega dogajanja (petje ob delu in po njem); ponarodelo ljubezensko pesem Jaz bi rad rdečih rož poje skupina študentov v romanu *Na splavih*.

Zakaj je Ingolič v obravnavana literarna dela vpeljal ljudsko pesem na ravni besedila (citata ali parafraze), konteksta ali tekture, je najočitneje razvidno prav v haloškem ciklu: pivske ljudske pesmi v novelah Tam gori za hramom in Likof ter v romanu *Žeja* namreč ilustrirajo literarni prostor in čas – Haloze v času trgatve. Enako je s »Flosarsko« v romanu *Na splavih*, ki označuje splavarje in njihovo delo, in tudi s prleško in kajkavsko pesmijo, ki ju poje godec Andrej v *Lukarjih* – pesmi ne samo, da označujeta njegove značajske lastnosti (godec, lahkoživec in vandrovec), temveč pričata o njegovem pokrajinskem

poreklu (Prlekija) in prostoru, kjer se giblje med prodajanjem čebule (bližina hrvaškega kajkavskega področja).

Nekatera Ingoličeva literarna dela že s svojimi naslovi (*Lukarji*, *Na splavih*, *Likof*, *Žeja*, *Trgatev*) implicirajo točno določen literarni prostor severovzhodne Slovenije: ravninsko podeželsko področje Ptujkega polja in vasi ter mest, kjer kmetje prodajajo čebulo, v *Lukarjih*; podpohorsko, z lesom bogato področje, in reko Dravo na slovenski in hrvaški strani v romanu *Na splavih*; in vinogradniško področje Haloze v novelah s haloško tematiko in v romanih *Žeja* in *Trgatev*. To seveda pomeni, da so tudi literarni liki kot nosilci ljudske pesmi specifični: pridelovalci in prodajalci čebule, splavarji, viničarji in lastniki vinogradov in njihovi meščanski gostje. Med slednjimi sta v *Žeji* ptujski odvetnik in pater, v romanu *Na splavih* pa skupina študentov.

Nosilce ljudske pesmi je mogoče razvrstiti v približne skupine, npr.: otroci (viničarski dečki in deklince, pastirji), fantje (kmečki in kočarski sinovi, mizarski vajenec, vojaki, študentje, splavarji, viničarji, partizani, brigadirji), dekleta (kmečke in kočarske hčere, dekla, študentke, viničarke, brigadirke), možje (pastir, vojni ujetniki, splavarji, kmečki gospodar, viničarji, odvetnik), žene (pastirica, viničarke, trgovčeva žena).

Specifični prepoznani prostori izvajanja ljudske pesmi so: kmečka soba, pod kolarnico, gradbišče, vinograd, zidanica, vinska klet, voz, travnik, mestna ulica, gostilna, sredi vasi, vojašnica, na rečnem bregu, splav, partizanski miting, ob odprtem grobu, vlak, železniška postaja, delovni tabor.

Mogoče je izluščiti tudi čas, ko se izvajajo ljudske pesmi: pozimi po luščenju bučnic, med vožnjo z vozom in prodajanjem čebule, na svatbi, na cerkveni praznik, med košnjo, v trgatvi, na poti na nabor, zvečer na vasi, vračajoč se ponoči iz mestne gostilne na splav, med vožnjo s splavom, na poti s partizanskega mitinga, na poti z ustanovitve vinogradniške zadruga, v delovni brigadi.

Med navedenimi splošno znanimi glasbili je Ingoličeva inovacija uvedba pastirskega roga; omenjen je v noveli *Zebica*, kjer ga nadomesti klarinet, in v povesti *Soseska*, kjer ga zamenja trobenta.

Glede na literarni prostor (Haloze) je pričakovana vpeljava klopotca v noveli *Tam gori za hramom* in v romanu *Žeja*. Obakrat je poosebljen: v noveli ga ima ptujski lastnik za postavnega fanta in se z njim ponaša; v *Žeji* se Svenšku zdi, da se mu klopotci, ki pojejo kot ženin in nevesta, posmehujejo. Poleg opisa njegovih sestavnih delov in delovanja podaja Ingolič tudi načine klopotčevega petja (z zamolklim glasom, vreščeče žlobudrali ipd.).

Na več mestih v *Lukarjih* poroča Ingolič o godčevskem sestavu. Po sajenju čebulčka v kmečki izbi zvečer na harmoniko zaigra organist Drejč; po luščenju bučnic na harmoniko zaigra godec Veseli Andrej; po zaključku dela na gradbišču hiše skupaj na harmoniko in gosli zaigrata Andrej in Drejč; v obcestni gostilni za pečjo igrajo trije Romi. Iz navedenega je mogoče sklepati,

da so godci znali igrati na različna glasbila, saj je Drejč na plesu v gostilni za telovo piskal še na klarinet, Andrej pa trobil na trobento, in da za glasbila ni bilo nujno, da so bila v njihovi lasti. Na veliki svatbi v gostilni je igralo celo šest godcev.

Ingolič ob omembi godca hkrati poroča tudi o plesu in petju doma in v gostilni v predpostnem času, iz česar je mogoče razbrati obdobje med letom, ko sta petje in ples bila prepovedana (npr. v postnem času): »Ob nedeljah pa je pri Vršiču igrala godba od zgodnjega poldneva do drugega jutra. /.../ Zato, godec, igray in nič ne počivaj. Za tri mesece dela boš lahko devet mesecev ležal v sen-ci!« (Ingolič 1973b: 92). Harmonika v podeželski in mestni gostilni je omenjena še v *Soseski* in v *Matevžu Visočniku*; v romanu *Na splavih* jo zamenjuje glasbeni avtomat oz. glasbena skrinja, naprava, ki je v gostilni nadomestila godce, vendar je kvaliteta glasbe slabša od ljudske; razvidno je, da je Ingolič ne ceni, kar ponazori z negativnimi pridevki (star avtomat, razglašena polka, hreščeči glasovi). O socialni razliki med viničarji in lastniki vinogradov pričata tudi gramofon in radio v zidanici pri slednjih, medtem ko se kočarji in viničarji zabavajo kvečjemu s harmoniko. V *Lukarjih* pride na telovski ples v gostilno celo mlada baronica iz bližnjega gradu, ki je pri uživanju v glasbi ne moti, da njeni izvajalci niso iz istega družbenega sloja kot ona: »Lilien se je vdajala opojnemu pomladanskemu večeru pod visokimi češnjami in pijani kmečki godbi z enako slastjo kakor pred meseci eksotičnim melodijam jazza.« (Ingolič 1973b: 142). Umanjkanje petja viničarjev med trgatvijo je znak njihove nesproščenosti zaradi gospodaričinih groženj v noveli *Tam gori za hramom* in v *Žeji*.

Tekstura ljudskih pesmi je razvidna iz opisa, ki spremlja literarne osebe kot nosilce ljudske pesmi. Precejšnjo pozornost je pisatelj namenil opisu izvajanja ljudske pesmi, kar je opisal z besedami: da so se stresale šipe na oknih, z mehkim glasom, divje, svečano, komaj slišno, tiho, z zamolklim glasom, z neubranimi glasovi, ne meneč se za besedilo, iz polnih prsi, z mogočnim baritonom, nepremično zroč v čašo zlatega vina, mogočno, silno, zateglo haloško (petje), visoko in čisto, z zlomljenim glasom, s svetlim, čistim glasom, kakor nevesta, kakor ženin, veselo, spokorniško, zmagoslavno. Predvsem pri pevcih v *Žeji* je v pisateljevem opisu videti socialno razlikovanje: viničarji v noveli *Tam gori za hramom* pojejo »z neubranimi glasovi«, v *Likofu* so se njihovi »/h/reščeči glasovi zaletavali ob nekaj zaprašenih podob«, moški so peli »ne meneč se za besedilo«, torej nezbrano, v *Žeji* se med trgatvijo v Turkušovem vinogradu sliši »zateglo haloško petje«, viničarska pesem je »zategnjena, otožna«. Odvetnik Slapar in njegovo petje sta opisana z drugimi pridevniki; uporabljen je celo strokovni termin (bariton), teatralnost njegovega nastopa (zamaknjenost v kozarec vina, stopanje na stopnice pred petjem, da bi med petjem bil višje) pa ni značilnost ljudskega petja, s čimer Ingolič še poudari družbeno neenakost med viničarji in odvetnikom.

Različne načine ljudskega petja je mogoče razbrati iz Ingoličevega podrobnega spremnega besedila ob citatih: v *Lukarjih* pojejo fantje in dekleta ljubezenske poskočnice in pesem Premalo ima blaga izmenično oz. si odgovarjajo; godec Andrej med prodajanjem čebule in splavar Gornjakov Tona na splavu pojeta sama; viničarji v noveli Tam gori za hramom pojejo v skupini, vendar eden poje naprej; v Likofu Jusovka izbira pesmi in jih začena peti; omizje ji pritegne; tudi Slaparju se družba pridruži ob refrenu.

Izključno za opis življenja na vasi, katerega sestavni del med delom, šegami in navadami je bila ljudska pesem, gre v primerih navajanja petja in plesa v *Lukarjih*, v noveli Zebica, povesti *Soseska*, v romanu *Matevž Visočnik* in delno v romanu *Na splavih*, predvsem v opisu vzdušja v gostilni in splavarskega petja. Spremembo političnih razmer in vzdušje v mladinski delovni brigadi ponazarjajo partizanske in brigadirske pesmi v *Trgatvi* in *Poti po nasipu*.

Znak sprejema v fantovsko družbo je vaječvo petje s fanti na vasi v romanu *Matevž Visočnik*, petje kot znak mladosti, zdravja, blaginje in razumevanja pa v noveli Tam gori za hramom, kjer viničarka, ko zboli, nič več ne poje, in v romanu *Matevž Visočnik*, kjer si Tevž lepo in mirno prihodnost predstavlja z ženinim petjem na vrtu.

V prispevku, ki tematizira ljudsko pesem, ples in glasbila v prozi Antona Ingoliča, sem s pomočjo literarnovedno-folkloristične analize skušala pokazati, da se v obravnavanem avtorskem opusu, ki je prostorsko večinoma postavljen na štajersko podeželje, njegove literarne osebe pa so prebivalci podeželja, ljudska pesem pojavlja v obliki dobesednega citata besedila; opisani so njen kontekst (kje se pesem izvaja) in tekstura (kako je izvajana) ter izvajalci (pevci ali godci). S tem, ko je pisatelj v svoje avtorsko besedilo pritegnil ljudsko pesem, se je približal načelu mimetičnosti, ki poskuša v književnosti prikazati čim bolj realno življenje, kar je ena od značilnosti socialnega realizma – to se npr. lepo vidi v vključitvi ljudske pesmi v delo, kot sta trgatev ali ličkanje koruze. Ljudska pesem pisatelju služi za ponazoritev družbenih razmerij, saj npr. pripadniki nižjih družbenih slojev (npr. viničarji) pojejo drugače kot pripadnik elite (odvetnik); z ljudsko pesmijo so literarne osebe orisane tudi značajske (goдец Dreč je radoživ in gostobeseden). Pričakovano glede na literarni prostor (vinorodne Haloze) in literarne osebe (viničarji, lastniki vinogradov itd.) je Ingolič v svoja besedila medbesedilno vpletel besedila pivskih pesmi; prav tako ni pozabil na omembo klopotca, s čimer označuje haloško zvočno kuliso od visokega poletja do trgatve; poleg tega vlogo klopotca transformira oz. ji podeli globlji pomen (v klopotčevem oglašanju literarna oseba prepozna očitke, ker je zapravila posestvo). Izkazalo se je, da je Ingolič, ki je, kot vsi ostali vodilni avtorji slovenskega socialnega realizma, izšel iz podeželja, bil odličen poznavalec ljudske pesmi, ki jo je ne nazadnje znal tudi umetelno vnesti v svoja umetniška besedila, s čimer je dosegel estetski učinek. Ljudska

pesem, ples in glasbila v Ingoličevem opusu so nedvomno nepogrešljive prvine, brez katerih njegova besedila socialnega realizma ne bi bila takšna, kakršna so: mimetična in estetska, a tudi družbenokritična.

VIRI IN LITERATURA

Hermann Bausinger, 1987: Jezik v etnologiji. *Traditiones* 16. 35–49.

Ben-Amos, Dan, 1975: Toward a Definition of Folklore in Context. *Toward New Perspectives in Folklore*. Ur. Américo Paredes in Richard Bauman. Austin, London: American Folklore Society by the University of Texas Press. 3–15.

Maja Bošković Stulli, 1978: Usmena književnost. *Povijest hrvatske književnosti 1. Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber, Mladost. 7–40.

Josip Dravec, 1981: *Glasbena folklor Prlekije*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Alan Dundes, 1965: *The Study of Folklore*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs.

Alan Dundes, 1980: *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.

Mirko Ramovš, 1991: Ljudska instrumentalna glasba in ples. *Med godci in glasbili na Slovenskem*. Ur. Igor Cvetko. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovensko narodopisje, Sekcija za glasbeno narodopisje. 91–102.

Marjetka Golež Kaučič, 2001a: Med tradicijo in inovacijo ali položaj folkloristike v sodobni znanosti. *Glasnik SED* 41/1–2. 116–120.

Marjetka Golež Kaučič, 2001b: Raziskovalne metode v folkloristiki – med tradicionalnim in inovativnim. *Traditiones* 30/I. 279–291.

Marjetka Golež Kaučič, 2003: *Ljudsko in umetno: dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Marjetka Golež Kaučič, 2018: *Slovenska ljudska balada*. Ljubljana: Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Folkloristični zvezki).

Marjetka Golež Kaučič, 2021: Misliti, govoriti in peti folkloro. *Traditiones* 50/2. 7–16.

Lauri Honko, 2000: Text as a process and practice: the textualization of oral epics. *Trends in Linguistics, Studies and Monographs*. Ur. Lauri Honko. New York, Berlin: Morton de Gruyter.

Anton Ingolič, 1939: *Soseska*. Ljubljana: Slovenska matica.

Anton Ingolič, 1940: *Na splavih*. Ljubljana: Modra ptica.

Anton Ingolič, 1941: *Matevž Visočnik*. Ljubljana: Slovenska matica.

Anton Ingolič, 1946a: *Trgatev*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

Anton Ingolič, 1946b: *Žeja*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

Anton Ingolič, 1948: *Pot po nasipu: roman po zapiskih brigadirja Andreja*. Ljubljana. Mladinska knjiga.

- Anton Ingolič, 1950: *Na prelomu: novele in črtice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anton Ingolič, 1962: *Oči: novele in črtice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anton Ingolič, 1973a: *Izbrano delo, 2. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anton Ingolič, 1973b: *Lukarji*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Marija Klobčar, 2010: The folk song and its bearers as a relationship between two structures. *From »Wunderhorn« to the Internet: perspectives on conceptions of »folk song« and the editing of traditional songs*. Ur. John Eckhard and Tobias Widmaier. Trier: Wissenschaftlicher Verlag. 58–73.
- Marija Klobčar, 2014: »Kako in kdaj so prišle žene do tega, da pojejo pesmi tudi o takih junakih, kakor sta Pegam in Lambergar ---?«: Matija Murko in vprašanje nosilcev pripovednih pesmi. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 54/3. 21–29.
- Marija Klobčar, 2017: Hidden behind the transcriptions: men and women as bearers of Slovenian ballads. *What to do with folklore?: new perspectives on folklore research*. Ur. Marjetka Golež Kaučič. Trier: Wissenschaftlicher Verlag. 41–55.
- Marija Klobčar, 2020: *Poslušajte štimo mojo: potujoči pevci na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Folkloristika).
- Matjaž Kmecl, 1996: Realizem. *Enciklopedija Slovenije*, 10. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Matjaž Kmecl, 1998: Socialni realizem. *Enciklopedija Slovenije*, 12. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Janko Kos, 1987: Pripovedništvo socialnega realizma na Slovenskem in evropski modeli. *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Franc Zadravec. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 299–305.
- Janko Kos, 1991: *Književnost*. Maribor: Obzorja.
- Mojca Kovačič, 2014: »Kje so ljudski godci?«: refleksija preteklih konceptov in možnosti novih opredelitev ljudskega godčevstva. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 54/3. 12–20.
- Lev Kreft, 1994: Nova stvarnost. Književnost. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 23–24.
- Zmaga Kumer, 1975: *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Obzorja.
- Zmaga Kumer, 1983: *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Zmaga Kumer, 1992: Ljudska pesem. *Enciklopedija Slovenije*, 6. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga. 286–288.
- 1996: *Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Zmaga Kumer, 2002: *Slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Dušica Kunaver, 1984: *Slovenska pesem v besedi in glasbi*. Ljubljana: DZS.
- Boris Paternu, 1998: *Slovensko pesništvo upora 1941–1945*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba.

Pesmarica naših pesmi, 1980. Izbrala Milan Apih in Radovan Gobec. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Lojze Peserl, 1994: *Kdo zna zapeti še vse kitice?* Lenart: Jasama.

Marjeta Pisk, 2008: Raziskave ljudske pesmi: med tekstom in kontekstom. *Traditiones* 37/1. 99–111.

Jože Pogačnik, 1987: Model pripovedne proze v obdobju socialnega realizma. *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Franc Zdravec. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 289–298.

Slovenska književnost, 1996. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Marija Stanonik, 2001: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC.

Urša Šivic, 2006: Načini oblikovanja popularnoglasbenih priredb ljudskih pesmi. *Traditiones* 35/1. 107–122.

Urša Šivic, 2008: *Po jezeru bliz Triglava ... Ponarodevanje umetnih pesmi iz druge polovice 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Folkloristika).

Marko Terseglav, 1987: *Ljudsko pesništvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Tanja Tomažič, 1991: Ljudska glasbila in šege. *Med godci in glasbili na Slovenskem*. Ur. Igor Cvetko. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, ZRC SAZU. 27–50.

Vladka Tucovič, 2007a: Kazalo pesmi po krajih in pokrajinah. *Slovenske ljudske pesmi* 5. Ur. Marjetka Golež Kaučič. Ljubljana: Slovenska matica. 826–831.

Vladka Tucovič, 2007b: Kazalo pevcev in pevk. *Slovenske ljudske pesmi* 5. Ur. Marjetka Golež Kaučič. Ljubljana: Slovenska matica. 836–847.

Vladka Tucovič, 2008: Transformacija ljudskega in kulturni spomin v nekaterih proznih delih Miška Kranjca: ob stoletnici rojstva Miška Kranjca (1908–1983). *Filologiške zametki* 6/1, 143–154. <https://journals.ukim.mk/index.php/philologicalstudies/article/view/703/624>, dostop 11. 1. 2022.

Vladka Tucovič, 2009: »Zaigrajte mi Kék nefejejs«: madžarsko pesemsko izročilo v prozi Miška Kranjca. *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 20). Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 204–216.

Vladka Tucovič, 2010: Ljudska pesem v romanih Prežihovega Voranca Doberdob in Jamnica. *Jezik in slovstvo* 55(3/4). 41–52.

Vladka Tucovič, 2013: »Čez hribe je lila fantovska pesem, kakor bi noč molila k življenju« – ljudske pesmi, ples in glasbila v literarnem opusu Ivana Potrča. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84 = n. v. 49(2/3). 29–50.

Vladka Tucovič, 2014: »Svet neprestano poje. Vse poje« – ljudske pesmi, ples in glasbila v kratki prozi Cirila Kosmača. *Iz domače doline v svet: Ciril Kosmač danes*. Ur. David Bandelj. Koper: Univerzitetna založba Annales. 37–50.

Vladka Tucovič Sturman, 2018: »S pesmijo mu več povem kot z besedo«: ljudska pesem v prozi Miška Kranjca. *Sodobnost* 82(12). 1640–1647.

Franc Zdravec, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva VI: ekspresionizem in socialni realizem, 1. del*. Maribor: Obzorja.

Franc Zadavec, 1987: Poimovanje literarnega realizma na Slovenskem med vojnama. *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1985 (Obdobja, 7)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 13–38.

“BUT SHE SANG, SHE HAD TO SING, SING AND NOTHING ELSE.” FOLK SONG, DANCE AND MUSICAL INSTRUMENTS IN ANTON INGOLIČ’S PROSE

Summary

The year 1992 marks the 30th anniversary of the death of the Slovenian writer Anton Ingolič, who was born in 1907 in Spodnja Polskava in a family of craftsmen and farmers. Alongside Prežihov Voranc, Miško Kranjec, Ivan Potrč and Ciril Kosmač, he is considered to be the most prominent representative of Slovenian pre-war social realism, in prose works thematically and spatially linked to Styria, especially the countryside. The article uses literary and folkloristic analysis to answer the research question of which folk songs, dances and musical instruments the writer intertextually introduced into his (mainly pre-war and early post-war) literary texts, how he transformed them, and what purpose he achieved by doing so. The texts are mostly spatially set in the Styrian countryside, and the literary figures are people living in the countryside; the folk song appears in the form of a verbatim quotation of the text; its context, where the song is performed, and the context of how it is performed, as well as the performers (singers or brass players), are described. By incorporating the folk song into his original text, the writer has approached the principle of mimeticism, which seeks to represent life as realistically as possible in literature, one of the characteristics of social realism – this can be seen, for example, in the incorporation of the folk song into a work such as harvesting or corn husking. The folk song serves the writer to illustrate social relations, e.g., the members of the lower social classes (e.g., the vineyard workers) sing differently than a member of the elite (a lawyer); the literary figures are also sketched in character (the folk musician Drejč is joyful and talkative). As expected, given the literary setting (the wine-growing Haloze) and the literary personae (vineyard workers, vineyard owners, etc.), Ingolič intertextually wove the lyrics of drinking songs into his texts and has also not forgotten to mention the wind rattle, which he uses to characterise the Haloze soundscape from the high summer to the harvest; moreover, he transforms the role of the wind rattle and gives it a deeper meaning (in the wind rattle sounds, the literary figure recognises the reproach of having squandered the estate). It turned out that Ingolič, who like all the other leading authors of Slovenian social realism came from the countryside, was a great connoisseur of folk songs, which he was also able to incorporate artistically into his literary texts, thus achieving an aesthetic effect. Folk song, dance and musical instruments in Ingolič’s oeuvre are undoubtedly indispensable elements without which his social realist texts would not be what they are: mimetic and aesthetic, but also socially critical.

„ABER SIE SANG, SIE MUSSTE SINGEN, SINGEN UND SONST NICHTS.“ VOLKSLIED, TANZ UND MUSIKINSTRUMENTE IN DER PROSA VON ANTON INGOLIČ

Zusammenfassung

Im Jahr 1992 jährt sich zum 30. Mal der Todestag des slowenischen Schriftstellers Anton Ingolič, der 1907 in Spodnja Polskava in einer Familie von Handwerkern und Bauern geboren wurde. Neben Prežihov Voranc, Miško Kranjec, Ivan Potrč und Ciril Kosmač gilt er als der bedeutendste Vertreter des slowenischen Sozialrealismus der Vorkriegszeit, der in seinen Prosawerken thematisch und räumlich mit der Steiermark, insbesondere mit der Landschaft, verbunden ist. Die Forschungsfrage, welche Volkslieder, Tänze und Musikinstrumente der Schriftsteller intertextuell in seine (vor allem Vorkriegs- und frühen Nachkriegs-) literarischen Texte einbrachte, wie er sie transformierte und welchen Zweck er damit verfolgte, wird durch eine literarische und folkloristische Analyse beantwortet. Die Texte sind meist räumlich in der steirischen Landschaft angesiedelt, und die literarischen Figuren sind Bewohner dieser Landschaft; das Volkslied erscheint in Form eines wörtlichen Textzitats; beschrieben werden der Kontext, in dem das Lied vorgetragen wird, und der Kontext, wie es vorgetragen wird, sowie die Ausführenden (Sänger oder Bläser). Durch die Einbeziehung des Volksliedes in seinen Originaltext hat sich der Schriftsteller dem Prinzip des Mimetismus genähert, das darauf abzielt, das Leben in der Literatur so realistisch wie möglich darzustellen, was eines der Merkmale des sozialen Realismus ist – dies zeigt sich zum Beispiel in der Einbeziehung des Volksliedes in ein Werk wie die Ernte oder das Maisschälen. Das Volkslied dient dem Schriftsteller zur Veranschaulichung sozialer Verhältnisse, z.B. singen Angehörige der unteren Gesellschaftsschichten (z.B. Weinbauern) anders als ein Angehöriger der Elite (ein Rechtsanwalt); auch die literarischen Figuren werden durch das Volkslied charakterisiert (der Volksmusikant Drejč ist fröhlich und ein wortreicher Redner). Je nach literarischem Schauplatz (das Weinland Haloze) und den literarischen Figuren (Weinbauern, Weinbergsbesitzer usw.) wird das Volkslied erwartungsgemäß auch zur Darstellung der literarischen Figuren verwendet. Ingolič vergisst auch nicht, den Klapotetz zu erwähnen, mit der er die Geräuschkulisse von Haloze vom Hochsommer bis zur Ernte charakterisiert; darüber hinaus wandelt er die Rolle des Klapotetz um oder gibt ihm eine tiefere Bedeutung (in den Geräuschen des Klapotetz erkennt die literarische Figur den Vorwurf, das Gut verprasst zu haben). Es stellte sich heraus, dass Ingolič, der wie alle anderen führenden Autoren des slowenischen Sozialrealismus vom Lande stammte, ein großer Kenner von Volksliedern war, die er auch künstlerisch in seine künstlerischen Texte einzubauen verstand und damit eine ästhetische Wirkung erzielte. Volkslied, Tanz und Musikinstrumente sind in den Werken von Ingolič zweifelsohne unverzichtbare Elemente, ohne die seine sozialrealistischen Texte nicht das wären, was sie sind: mimetisch und ästhetisch, aber auch sozial kritisch.

POROČILA IN OCENE – REPORTS AND REVIEWS

USKLAJENO – UMETNOSTNA POLITIKA NACIONALSOCIA- LIZMA NA DUNAJU

V Muzeju mesta Dunaj so pripravili razstavo, ki je obiskovalkam in obiskovalcem približala umetnike, umetnine, omejitve, zahteve in umetniški okus iz časa nacionalsocialističnega režima 1938–1945 v avstrijski prestolnici

Kot opisujejo avtorji razstave, je po nemški priključitvi Avstrije 12. marca 1938 nacionalsocialistični režim prisilno ukinil vsa obstoječa umetniška združenja. V skladu z zakonodajo je nadzor nad umetniki in umetniškim dogajanjem prevzela *Zbornica upodabljajočih umetnosti Tretjega rajha* (Reichskammer der bildenden Künste). Članstvo je bilo za vse umetnike obvezno in pogoj za nadaljevanje njihovega ustvarjalnega dela. Osebam judovskega rodu, politično drugače mislečim in umetnikom avantgarde je bilo članstvo onemogočeno. Dokumenti okoli 3.000 umetnikov, ki so bili člani zbornice, so se ohranili in strokovnjaki so jih tokrat prvič natančno preučili. Nova odkritja so izredno zanimiva. Obiskovalci lahko v času razstave tudi sami brskajo po arhivu in bolje spoznajo politične strukture oblasti, postopke, mreže in umetniško stališče nacionalsocialističnega režima tako do akterjev kot umetniških del. Delo ustvarjalcev in

tudi takratno politično propagando pojasnjujejo tudi izvirni predmeti. Na osnovi devetih usod posameznikov pa so prikazane posledice vsiljenega usklajevanja na področju upodabljajočih umetnosti.

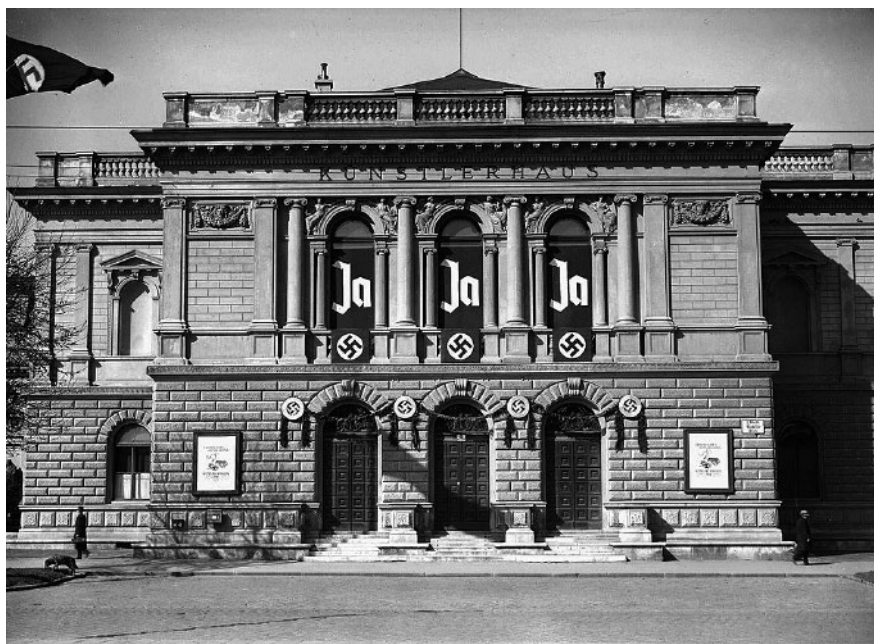
Razstava pomembno sooblikuje jasnejšo podobo avstrijske prestolnice in države po priključitvi k nemškemu rajhu marca 1938. Republika Avstrija se je vse do devetdesetih let minulega stoletja razglašala za prvo žrtev nacionalsocializma in ta paradigma marsikje še vedno ostaja. Je pa res, da je tudi avstrijsko zgodovinopisje že pred časom priznalo skupno odgovornost državljanov Avstrije pri izvajanju nacionalsocialistične politike in pri holokavstu. Več kot 110.000 Avstrijcev je bilo med leti 1938–1945 žrtev nacističnega terorja. Nekateri avstrijski nacisti in visoki SS funkcionarji so imeli vodilno vlogo pri množičnih pomorih v koncentracijskih in uničevalnih taboriščih. Med njimi je bil tudi avstrijski nacist slovenskega rodu **Odilo Lotario Globocnik** (1904–1945), ki je bil spoznan za vojnega zločinca. Klicali so ga Globus in je takoj po priključitvi Avstrije nacistični Nemčiji začel bliskovito kariero v SS. Bil je celo med predlagatelji ukrepov za učinkovito genocidno rešitev Judov v plinskih celicah in je odgovoren za pomore v taboriščih Majdanek, Treblinka, Sobibor in Belzec. Tesno je sodeloval z Reinhardom Heydrichom, ki je med dru-

gim vodil wanssejsko konferenco 20. januarja 1942, na kateri je bila sprejeta in zapečaten končna usoda evropskih Judov – *Endlösung*«, kar pomeni »dokončno rešitev« judovskega vprašanja. Na tej konferenci je sodelovala elita izbranih nacističnih funkcionarjev iz najožjega kroga Adolfa Hitlerja. Zapisnikar ni bil nihče drug kot Adolf Eichmann. Po italijanski kapitulaciji leta 1943 je Globocnik kot višji vodja SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje izvajal holokavst in bil vodja uničevalnega taborišča Rižarna.

Avtorji razstave so seveda izpostavili tudi čas pred letom 1938 in se osredotočili na obdobje med leti 1934 do anšlusa, torej do priključitve Avstrije k Hitlerjevi Nemčiji spomladi 1938. To je bilo obdobje avstrofašizma, avtoritarne sistema, ki je temeljil na političnem katolištvu in bil pod velikim ideološkim vplivom italijanskega fašiz-

ma. Avstrijski monarhisti, klerikalci in drugi konservativci so pred tem v obo-roženem spopadu zmagali, odstranili socialdemokrate kot največje politične tekmece in vzpostavili avtokratsko vladavino. Takoj so tudi prepovedali nacionalsocialistično stranko, zagovornico združitve z Nemčijo, ki je takrat že bila Hitlerjeva (konec januarja 1933 je postal nemški kancler). Zgodovinarji so šele pred kratkim prvič znanstveno obdelali obsežen arhiv Zbornice likovnih umetnosti rajha, kar je bilo izredno zahtevno delo in ga postavili na ogled javnosti. Ta je več kot zanimiv in predvsem nadvse poučen tudi za današnji čas.

12. marca 1938 je okoli 68.000 nemških vojakov in policistov, deloma obo-roženih s težko oborožitvijo, vkorakalo na ozemlje Avstrije. Dan pozneje, torej 13. marca 1938, je avstrijska vlada sprejela zakon o »ponovni združitvi Avstrije

Hiša umetnikov na Dunaju, 1938 (foto: Avstrijska nacionalna knjižnica).

z *nemškim rajhom*«. S tem se je končala prva avstrijska republika. Po priključitvi Avstrije tretjemu rajhu je bil vzpostavljen nacistični sistem, v katerem so dobili vodilno vlogo avstrijski nacisti. Mnogi med njimi so se »še posebej izkazali«. V času nacizma so lahko ustvarjali samo še umetniki, ki so bili člani zbornice; članstvo je bilo onemogočeno osebam judovskega porekla in vsem politično drugače mislečim ustvarjalcem, ki jih je nacizem preziral in jih postopoma tudi vse bolj preganjal. Še posebej so bili na udaru predstavniki umetniške avantgarde. Obiskovalci na razstavi torej dobijo popolni vpogled v umetniško obdobje, ki so mu izraz do ločale politične strukture, ter posledice vsiljenega usklajevanja na področju upodablajočih umetnosti.

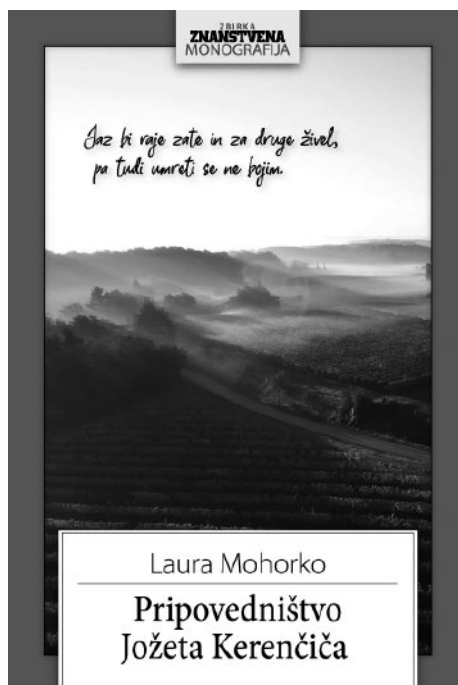
Marjan Toš

LAURA MOHORKO: *PRIPOVEDNIŠTVO JOŽETA KERENČIČA*.

Kulturni center, zavod za umetniško produkcijo in založništvo, Maribor 2021, 154 str.

Pri založbi Kulturni center Maribor je izšla knjiga *Pripovedništvo Jožeta Kerenčiča* avtorice **Laure Mohorko**. Knjiga temelji na predhodnem magistrskem delu avtorice na Filozofski fakulteti v Mariboru iz leta 2015 in ni samo zanimivo, pač pa tudi izvirno delo. Knjigo je uredila dr. Mojca Tomišič; lektorica je bila Nina Ditmajer, recenzenta pa dr. Jožica Čeh Steger in Tonček Luskovič. Fotografijo za naslovnico je prispeval

Denis Žuran; oblikoval jo je Peter Dobaj, ki je bil tudi avtor grafične zasnove knjige. Za prelom in oblikovanje je poskrbel Jurij Moličnik; fotografije sta prispevala Denis Žuran in Laura Mohorko. Novo knjigo so predstavili v Pecnici, v kraju, kjer je bil Kerenčič jeseni leta 1941 izdan in aretiran ter odpeljan najprej v ptujske in nato v mariborske zapore, kjer je bil kot talec ustreljen.

Jože (Janko) Kerenčič se je rodil leta 1913 v številčni kmečki družini v Jastrebcih v Slovenskih goricah. Osnovno šolo je obiskoval na Kogu, nato pa nadaljeval šolanje na učiteljskišči v Mariboru. Že v Mariboru se je vključil v napredno mladinsko gibanje. Leta 1933 se je vpisal na študij pedagogike in slavistike na Filozofsko fakulteto v Ljubljani. Postal je član Komunistične partije in deloval v naprednem študentskem gibanju in v študentskem klubu *Njiva*

na ljubljanski univerzi. Iz KPJ pa je bil izključen zaradi pogledov na reševanje kmečkega vprašanja, saj se s partijsko usmeritvijo niso skladali. Diplomiral je leta 1937 in kot brezposelni profesor pisal črtice in novele, ki jih je objavljale v Mariboru. Službo je dobil šele čez tri leta na meščanski šoli v Gornji Radgoni. Ob kapitulaciji Jugoslavije aprila 1941 je bil med prvimi organizatorji odporniškega gibanja. Vključil se je v organizacijo odpora na Kogu in v Središču ob Dravi ter bil sekretar Osvobodilne fronte ljutomersko-radgonskega okrožja. Po izdaji so ga Nemci zaradi ilegalnega dela v partiji in OF aretirali v Pesnici in ga 27. decembra 1941 skupaj z mlajšim bratom Slavkom ustrelili v skupini talcev v Mariboru. Bil je eden izmed prvih žrtev nemškega nasilja med Slovenci na Štajerskem ter najaktivnejši bорец za svobodo v Slovenskih goricah. 27. novembra 1953 je bil proglašen za narodnega heroja.

Jožeta Kerenčiča slovenska javnost torej pozna kot aktivnega udeleženca NOB in manj kot literarnega ustvarjalca. Kerenčič je bil po duši pedagog, po političnem prepričanju sicer komunist, a vendarle bolj humanist in pošten socialni demokrat. Mož, ki je do temeljev poznal utrip socialno in ekonomsko revnega slovenskogoriškega podeželja, še zlasti pa nevzdržne razmere med vinčarji in obubožanimi malimi kmeti. »Pripovedna proza Jožeta Kerenčiča je bila zaradi ideoloških vzgibov in njegovega političnega predvojnega delovanja skozi desetletja skorajda neraziskana, po osamosvojitvi Slovenije pa v večji meri prezrta. Ker je obravnavani avtor eden izmed manj vidnih predstavnikov socialnega realizma, se je njegovim proznim delom posvetilo bore malo li-

terarnih zgodovinarjev. Jože Kerenčič je v obdobju med vojnama bil izjemno aktiven klicatelj revolucije in vstajniški govornik v vzhodnoštajerskem prostoru. V magistrskem delu ga predstavljamo zlasti kot pisatelja, sourednika mariborskih Obzorij in tudi kritika. V literarnih vrstah je najbolj poznan po sociološki razpravi o katastrofalnih razmerah vzhodnoštajerskega vaškega življenja in zadolženosti kmečkega ljudstva. Njegovo edino samostojno izdano delo je novela *Mati išče mojstra* (izšla je po njegovi smrti), desetletje pozneje pa je preostala dela zbral in uredil Ivan Potrč ter knjižni izbor poimenoval *Domačija*. Kerenčičeva prozna dela zajemajo črtice in novele, istočasno pa so nastajale tudi študije, razprave in kritike. V knjigi je Potrč Kerenčičev pisateljski opus zaokrožil z objavo čustvenih in poslovnih pisem, namenjenih Ivanu Potrču, ženi in stricu. Usode Kerenčičevih malih ljudi v črticah in novelah so postavljene v njemu domač slovenskogoriški oz. prleški regionalni prostor med Dravo in Muro,« je v knjigi in že prej v magistrski nalogi iz leta 2015 izpostavila avtorica **Laura Mohorko Kumer** (v COBISS zapisu knjige je naveden ta priimek – op. M. T.). Opravila je veliko delo, vredno vse pohvale. Še zlasti zaradi enostavnega in razumljivega jezika in podajanja snovi, ki je mnogi, zlasti mlajši bralci sploh ne poznajo.

Povsem na mestu je bila odločitev avtorice, da knjigo poveže v več snopov, ki zaokroženo podajo verodostojno sliko o tem prleškem humanistu, učitelju in revolucionarju, ki se je ukvarjal tudi s pisanjem in ga literarno-zgodovinska stroka uvršča med socialne realiste tridesetih let minulega stoletja. Že na začetku nas opozori, da Kerenčičevih

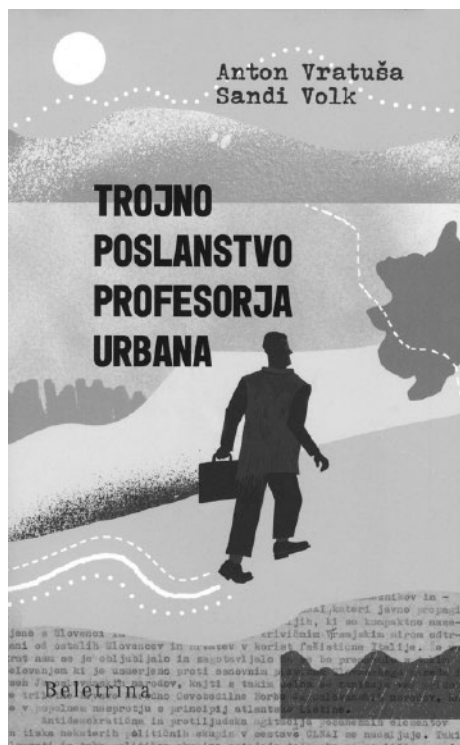
proznih del ni veliko, saj so nastala v izredno kratkem obdobju med leti 1933–1941. Tej ugotovitvi je dodala še tehtno pripombo, da je njegova proza zlasti med mlajšimi generacijami malce manj poznana, saj je bil »zaradi ideoloških vzgibov v zadnjih desetletjih večkrat zanalašč zanemarjen. Pa vendar velja omeniti, da ga Štajerci, predvsem pa Ormožani, tudi če hočemo, ne moremo kar tako izbrisati.« Knjiga je razdeljena na smiselna poglavja, ki jih po uvodnem delu predstavljajo najprej kratek oris življenja Jožeta Kerenčiča, nato zgodovinsko-kulturni kontekst Štajerske v času Kerenčičevega delovanja, kratka proza v socialnem realizmu in osrednje poglavje knjige s preprostim naslovom *Črtice in novele*. Kljub strokovnosti, ki je v tem poglavju najbolj v ospredju, lahko tudi preprosti bralec spozna bistvo Kerenčičevega literarnega ustvarjanja. V nadaljevanju knjige so poglavja o avtobiografskosti v Kerenčičevih črticah in novelah, o razpravah o zemljiških in agrarnih odnosih ter Kerenčičev pogled na delovno problematiko, Kerenčičeve literarne kritike, njegova pisma, politični epigrami in na koncu še sklepne misli ter obsežni znanstveni aparat z navedbo vseh virov in literature.

»Kerenčičevo strokovno, politično in literarno delo je bilo leta 1941, ko je bil na višku svojih vitalnih in ustvarjalnih moči, nasilno pretrgano, zato njegov literarni opus ni obsežen, a pomembno dopolnjuje podobo slovenskega socialnega realizma. Laura Mohorko je pisatelja Jožeta Kerenčiča, ki je v svojih novelah prepričljivo ubesedil težko življenje človeka na obrobju Slovenskih gor in svoj pogled mestoma vsaj za hipec usmeril tudi v lepoto s soncem obsijanih

valovitih gričev domače pokrajine, prepričljivo umestila v slovensko književnost socialnega realizma in na literarni zemljevid vzhodnoštajerskih besednih umetnikov, v družbo Stanka Vraza, Božidarja Flegariča, Milene Mohorič, Antona Ingoliča, Ivana Potrča in drugih,« je o knjigi zapisala recenzentka dr. Jožica Čeh Steger. Sam bi k temu dodal še mnenje pisatelja in Kerenčičevega prijatelja Ivana Potrča, ki je že pred desetletji zapisal, da bi pripovedništvo Jožeta Kerenčiča lahko našlo mesto v mislih prleškega dijaka in študenta ne samo z namenom, da bi ta razumel politično-zgodovinske razmere v rodni Prlekiji, temveč da bi skozi prozo spoznaval težak položaj svojih prababic in pradedkov, ki so na tuji zemlji služili vsakdanji kruhek. »Njegove črtice in novele odslikavajo podeželsko in viničarsko revščino, ta pa je prikazana na karseda realističen način. Kerenčič ne olepšuje stvari; zlasti v študijah in ocenah se zrcali težek, trd in neizprosni čas, ko življenje in delo nista poznala odtujitve, vse je bilo eno, enovito.« Naj čisto na koncu omenim še zahvalo recenzenta Tončka Luskoviča iz Koga, ki je zapisal: »Avtorici gre zahvala, da je prekinila dolgoletni molk o tem človeku, saj vse od Potrčeve Domačije v našem literarnem prostoru o njem praktično ni bilo napisane niti besedice. Nas, ki živimo na obrobju Slovenije, so prevečkrat omalovaževali in potiskali v pozabo. Nerazumljivo in pritlehno je to, da so nas nekatere slovenske pokrajine poskušale narediti majhne in nepomembne, češ, kaj bodo ti Prleki z obrobja, saj v slovenski kulturni prostor ne prinašajo nič pomembnega.« Mar res?

Marjan Toš

ANTON VRATUŠA, SANDI
VOLK: *TROJNO POSLANSTVO
PROFESORJA URBANA*

Založba Beletrina je ob izteku minulega leta pripravila posthumno izdajo avtentičnih zapisov in spominov, katerih osrednji junak in avtor je pokojni prekmurski mislec, teoretik, diplomat, publicist in politik dr. Anton Vratuša – Vran. Anton Vratuša je bil med letoma 1943 in 1944 kot zastopnik OF in Komunistične stranke Slovenije (KPS) poslan na misijo v severno Italijo, ki so jo zasedali Nemci. V stikih z različnimi političnimi organi je igral vlogo diplomata, ki skuša postaviti politične temelje za tesnejše sodelovanje med slovensko OF in italijanskim odporištvom, predvsem seveda na nacionalno mešanih mejnih območjih. Knjiga nas

popelje po njegovih poteh, srečanjih, dejavnostih in razmišljanjih od Mašuna na Snežniku in Vicenze ter Padove v deželi Veneto, »moralne italijanske prestolnice« Milana vse do Bologne na skrajnem jugu okupirane Italije, z večkratnimi povratki na Primorsko in v Trst, torišče vseh zapletov med italijanskimi in slovenskimi antifašisti.

O knjigi na 328 straneh se je nadvse pohvalno izrazil slovenski tržaški zgodovinar in poznavalec narodnoosvobodilnega partizanskega gibanja dr. Jože Pirjevec, ki je zapisal: »Gre za knjigo o zelo zapeljivi zgodovini, saj je Vratuša vse znal pokazati na zelo osebni način.« Dragoceni prispevek k razkrivanju pomembnega dela naše, slovenske zgodovine in slovensko-italijanskih odnosov je vsebinsko dopolnil in uredil zgodovinar Sandi Volk (1959), ki živi v Trstu, kjer je na tamkajšnji univerzi tudi diplomiral, doktorat pa je pridobil na Univerzi v Ljubljani. Njegovo področje raziskovanja je sodobna zgodovina italijansko-slovenskega obmejnega območja od prve svetovne vojne do sedemdesetih let prejšnjega stoletja, s posebnim poudarkom na zgodovini slovenske manjšine v Italiji, fašizmu in antifašizmu. Njegov del knjige je vsebinsko zaokrožil in dopolnil Vratuševe spomine in dal knjigi dodano vrednost kot verodostojni publikaciji, vredni branja in razumevanja. Sploh zaradi tematike, ki jo je dobro poznati in predvsem razumeti tudi v luči najnovejših slovensko-italijanskih odnosov in novodobnih primerov prevrednotenja zgodovine, ki se nanaša na italijansko (ne)odgovornost med drugo svetovno vojno na Slovenskem. Treba je poznati vzroke in posledice italijanske okupacije in italijanskega fašizma najprej od

leta 1922 na Primorskem in nato med drugo svetovno vojno 1941–1943 na celotnem italijanskem okupacijskem območju v Sloveniji. Eno je vojna in odpor zoper zavojevalce, drugo pa primeri povojnega nasilja zmagovalcev nad poraženci. Tudi to se je zgodilo kot posledica prvega. Italijanski fašizem se odgovornosti v času okupacije Slovenije 1941–1943 pač ne bo mogel nikoli ne otresti in še manj izogniti. To je zgodovinska resnica, ki ji ni mogoče ubežati.

Anton Vratuša (1915–2017) je leta 1941 na Filozofski fakulteti v Ljubljani doktoriral z disertacijo *Levec in Ljubljanski zvon*, leta 1950 pa je ob delu končal tudi tretjo stopnjo študija družbenih ved na Visoki politični šoli v Beogradu. Že v času študija se je uveljavljal v jezikoslovju, literarni zgodovini in kritiki. Torišči Vratuševega znanstvenega in publicističnega delovanja v obdobju 1938–1941 sta bila slovenski jezik in literarna zgodovina. Po 1945 njegova znanstvena, družbenopolitična in pedagoška dejavnost vključuje zlasti področja razvoja samoupravljanja in participacije v Jugoslaviji in komunalni sistem ter zunanjo politiko SFRJ. Na področju mednarodnih odnosov zlasti izstopajo prispevki o Organizaciji združenih narodov, procesu dekolonizacije, gibanju neuvršče-

nosti in deželah v razvoju. Vprašanja narodnih manjšin, človekovih pravic in trajnostnega razvoja so dolgoletna tema Vratuševih raziskav. Leta 1978 je postal izredni in leta 1985 redni član SAZU. Med letoma 1988 in 2002 je bil predsednik odbora SAZU za preučevanje narodnih manjšin in ustanovitelj Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (zdaj Inštitut za izseljenstvo in migracije). V svojem življenju je objavil več kot 350 razprav in člankov v domačih in tujih znanstvenih ter strokovnih časopisih. Bil je tudi častni član Slavističnega društva Slovenije.

Kot gorički rojak iz Prekmurja (rodil se je v Dolnjih Slavečih, občina Grad) se je z vsem srcem zapisal tudi rodni pokrajini ob Muri, na katero je bil do konca življenja močno navezan. Bil je predsednik programskega sveta Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija v Petanjcih in častni član zbora ustanovitelje te ustanove. Zato ni naključje, da je vodstvo ustanove v sodelovanju z založbo Beletrina in s Pokrajinsko in študijsko knjižnico v Murski Soboti letošnji spominski dan ustanove posvetilo akademiku Vratuši in predstavilo njegovo knjigo spominov v avli knjižnice v Murski Soboti. To je bilo najmanj, kar si je zaslužil.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Dato-teke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (Review for History and Ethnography)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Grens-tim d. o. o.

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d. o. o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne tiskane številke – *Single print issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966 (tisk/print)
ISSN 2712-3138 (splet/online)
Cena tiskanega izvoda: 6,30 €